

ANALIZA ANTROPOLOGICZNA SZCZĄTKÓW LUDZKICH Z WIELOKULTUROWEGO CMENTARZYSKA W KOLONII RYCHŁOCICE STAN. 1, POW. WIELUŃ, WOJ. ŁÓDZKIE

WSTĘP I METODY

W opracowaniu przedstawiono wyniki badań antropologicznych szczątków ludzkich pochodzących z 229 grobów, odkrytych na wielokulturowym cmentarzysku w Kolonii Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Badane szczątki ludzkie pochodzą z grobu szkieletowego kultury mierzanowickiej, grobu ciałopalnego kultury łużyckiej, 43 grobów ciałopalnych kultury pomorsko-kloszowej, 176 grobów ciałopalnych kultury przeworskiej oraz 8 grobów o nieokreślonej przynależności kulturowej. Ponadto przepalone szczątki kostne pochodziły z obiektu rowkowego oraz dwóch warstw ciałopalenia związanych z fazą użytkowania cmentarzyska przez kulturę przeworską (W. Siciński 2012) – ustryna 1 i 2.

Opracowanie materiału kostnego polegało na ustaleniu liczby osób pochowanych w grobie, popielnicy lub skupisku kości, określeniu płci i wieku pochowanych osobników, określeniu stopnia przepalenia i barwy kości oraz rejestrowaniu zmian rozwojowych i patologicznych, a także wydzieleniu kości zwierzęcych.

Przy opracowaniu materiałów ciałopalnych zastosowano metodę anatomiczno – morfologiczno porównawczą (J. Gładkowska-Rzeczycka 1977, D. R. Brothwell 1981, A. Malinowski 1993, J. Piontek 1999). Ustaleń płci osobników dorosłych dokonywano na podstawie obserwacji cech istotnych dla dymorfizmu płciowego. Dodatkowym kryterium zastosowanym do określania płci były cechy metryczne zachowanych fragmentów kości czaszki i kości długich. Wiek osobników dorosłych oszacowano oceniając stan zaawanso-

wania obliteracji głównych szwów czaszkowych oraz zmian patologicznych obecnych na fragmentach kości. Oznaczenia wieku osobników dziecięcych oparto na analizie uzębienia, stopnia zaawansowania kostnienia i wielkości fragmentów kostnych (B. J. Baker, T. L. Dupras, M. W. Tocheri 2005). Określając stopień przepalenia kości zastosowano pięciostopniową skalę opisową wg A. Malinowskiego (1974). Przyżyciową wysokość ciała osobników z pochówków ciałopalnych zrekonstruowano wykorzystując metodę stosowaną w badaniach materiałów ciałopalnych (J. Strzałko, J. Piontek, A. Malinowski 1972) oraz z zastosowaniem metody Pearsona (J. Strzałko 1971) z procedurą odtwarzania długości kości z pomiarów fragmentów diagnostycznych (J. Strzałko i in. 1972). Opisując zmiany patologiczne i odmiany anatomiczne zastosowano metodę makroskopową oraz standardy projektu „The Global History of Health Project” (R. H. Steckel i in. 2005).

CHARAKTERYSTYKA ANTROPOLOGICZNA MATERIAŁU

Opracowanie zawiera skróconą wersję opisu materiału kostnego, a istotne dane dotyczące poszczególnych pochówków zamieszczono w tabelach. W części opisowej materiału kostnego nie zawarto charakterystyk dwóch grobów kultury przeworskiej (nr 6 i 112), ponieważ ich szczegółowe analizy antropologiczne znajdują się w opracowaniach B. Borowskiej-Strugińskiej (2004) oraz A. Zielińskiej (2012).

Kultura mierzanowicka

Grób szkieletowy nr 58 – pochówek osobnika prawdopodobnie płci męskiej (M?), zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat), o bardzo słabo zachowanym szkielecie. Z mózgowcowej zachowały się fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 5,5 mm – 6,0 mm) z wycinkiem szwu wieńcowego, z dołączaniem ziarenkowym na blaszce wewnętrznej, fragmenty części sutkowej i bębnekowej kości skroniowej oraz lewy dół żuchwowy. Z twarzoczaszki zidentyfikowano fragmenty łuski czołowej z brzegiem nadoczodołowym lewego oczodołu o masywnej, zaokrąglonej krawędzi z wydatnymi łukami brwiowymi oraz wyrostkiem jarzmowym, niewielki fragment wyrostka czołowego lewej kości jarzmowej, fragment wyrostka czołowego lewej kości szczękowej, fragment lewej szczęki z wyrostkami podniebiennymi i zębodołowym obejmującym zębodoły C, P¹, zachowanym P², fragment trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoły lewej strony ciała I₂, C, P₁, zachowanymi P₂ i M₁, fragmentarycznie zachowaną lewą gałąź żuchwy z wyrostkiem kłykciowym (średnica 19,5 mm). Wśród zębów luźnych zidentyfikowano siekacze górne i dolne przyśrodkowe, siekacze górne i dolne boczne, kły, zęby przedtrzonowe i trzonowe ze śladami starcia i kamieniem nazębnym. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono fragment trzonu kręgu lędźwiowego oraz wycinek końca barkowego obojczyka.

Kultura łużycka

Grób nr 163 – jamowy w obwarowaniu kamiennym. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki wyodrębniono fragmenty kości sklepienia (grubość 4,0 mm – 5,0 mm), fragment prawej kości skroniowej z dołem żuchwowym oraz guzkiem stawowym, ułamek kości skroniowej z okolicy otworu słuchowego zewnętrznego, blaszkę trzonu żuchwy ze śladem zębodołu oraz ułamki korzeni czterech zębów. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono ułamek żebra (szerokość

±10,5 mm), wycinki głów kości długich, ułamek rzepki, kości stępu, paliczek oraz małe wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm – 6,5 mm).

Kultura pomorsko-kloszowa

Grób nr 1. Popielnica 1. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *adultus* (18–20 lat). Z mózgowcowej wyodrębniono fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 4,0 mm), fragment kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego oraz fragment łuski potylicznej (grubość 4,0 mm). Wycinki zachowanych szwów czaszkowych wolne. Z twarzoczaszki zidentyfikowano fragment prawej gałęzi żuchwy z częściowo zachowanym wyrostkiem kłykciowym (średnica ±11,5 mm), blaszkę kostną trzonu żuchwy ze śladami zębodołów oraz korzenie stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono wycinki żeber (szerokość ±10,0 mm), fragmenty trzonów kręgowych lędźwiowych, powierzchnię stawową nadgarstkową kości promieniowej, haczyk kości haczykowatej, fragment spojenia łonowego o powierzchni pokrytej poprzecznymi grzebieniami i bruzdami. Grubość istoty kostnej zbitej trzonu kości ramiennej (3,0 mm – 4,0 mm) oraz trzonu kości udowej (5,0 mm).

Popielnica 2. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans II* (ok. 7–9 lat). Z mózgowcowej zidentyfikowano fragmenty kości czołowej (grubość 2,0 mm – 2,5 mm) z wycinkiem wolnego szwu wieńcowego, fragmenty kości ciemieniowych (grubość 2,0 mm) z wycinkami wolnego szwu strzałkowego, fragment prawej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego, ułamek dołu żuchwowego, piramidę lewej kości skroniowej (długość ±30,5 mm, wysokość ±14,0 mm), skrzydło większe kości klinowej, część łuski kości potylicznej (grubość w okolicy guzowatości potylicznej wewnętrznej 4,0 mm), część podstawną kości potylicznej (długość ±21,0 mm, szerokość 23,5 mm) z niezarośniętym chrząstkozrostem klinowo – potylicznym.

licznym. Z twarzoczaszki rozpoznano sklepienie oczodołu z *cribra orbitalia*, małe fragmenty kości szczękowych i żuchwy. Z uzębienia zidentyfikowano ułamek korzenia prawdopodobnie zęba mlecznego, ułamki stałych zębów trzonowych (M1) oraz zawiązki trzech stałych zębów trzonowych (M2). Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinki żeber (szerokość 7,0 mm – 8,0 mm), ząb kręgu obrotowego (wysokość $\pm 12,5$ mm, szerokość 7,0 mm, grubość 6,5 mm), odtworzona wysokość zęba z trzonem $\pm 29,0$ mm – ząb prawie zupełnie zrosnięty z trzonem, widoczna przestrzeń z chrząstką wzrostową (fuzja niekompletna), a także części przynasad bliższych i dalszych oraz głów i nasad kości kończyn ze śladami chrząstki wzrostowej.

Popielnica 3. Pochówek podwójny: osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (18–25 lat) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 4–6 lat). Z mózgowczaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0 mm – 3,0 mm – 4,0 mm – 4,5 mm), piramidę lewej kości skroniowej, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm), fragment części bocznej kości potylicznej. Wycinki głównych szwów czaszkowych wolne. Z twarzoczaszki wyróżniono fragment łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego oczodołu o lekko zaostrej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym, blaszki kostne trzonu żuchwy należące do dwóch osobników. Z uzębienia zidentyfikowano korzeń zęba mlecznego, zawiązki stałych zębów trzonowych (M1 i M2) oraz fragmenty stałych zębów o niecałkowicie uformowanych korzeniach. Szkielet postkranialny reprezentowany jest przez wycinki żeber (szerokość $\pm 6,0$ mm – 11,5 mm), fragmenty części bocznych kręgu szczytowego, krąg obrotowy z częściowo zachowanym zębem (wysokość zęba $\pm 11,5$ mm, szerokość $\pm 8,0$ mm, grubość $\pm 6,5$ mm), dublujący się krąg obrotowy z zębem (wysokość zęba 14,5 mm, szerokość 7,0 mm, grubość 8,0 mm; wysokość trzonu z zębem $\pm 30,0$ mm), fragmenty trzonów

kręgów lędźwiowych ze zmianami osteoporotycznymi, fragment trzonu pierwszego kręgu krzyżowego, fragment prawej łopatki z częściowo zachowanym wydrążeniem stawowym (szerokość $\pm 24,0$ mm), wycinek panewki (*acetabulum*), wycinek powierzchni spojenia łonowego z dobrze widocznymi poprzecznymi grzebieniami i bruzdami, fragment rzepki, fragmenty kości śródstopia, fragmenty trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm) i trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm), wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 2,0 mm), fragmenty przynasad kości kończyn ze śladami chrząstki wzrostowej, m.in. nasady bliższej kości ramiennej i kości piszczelowej, ułamki paliczków o niezakończonym procesie kostnienia.

Grób nr 3. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm – 2,0 mm) oraz blaszki kostne trzonów kości długich.

Grób nr 4. Pochówek prawdopodobnie osobnika płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus* (ok. 20–25 lat). Z mózgowczaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0 mm – 3,0 mm – 4,0 mm), fragment kości ciemieniowej i łuski kości potylicznej (grubość 3,5 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu węglowego, fragmenty prawej kości skroniowej z okolicy wyrostka sutkowatego, dołu żuchwowego i okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego. Z twarzoczaszki rozpoznano łuskę kości czołowej z zatoką czołową i brzegiem nadoczodołowym o delikatnej, lekko zaokrąglonej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym prawego oczodołu (w stropie oczodołu *cribra orbitalia*), wyrostki czołowe obu kości jarzmowych (prawy szerokości 11,0 mm, lewy szerokości 10,5 mm) z delikatnie wykształconymi guzkami brzeżnymi, niewielkie fragmenty szczęki i żuchwy. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono bardzo niewielkie fragmenty trzonów kręgów szyjnych i lędźwiowych,

ułamki łopatki, powierzchni uchowatej kości miednicznej, rzepki, głów kości długich, paliczków. Grubość istoty kostnej zbitej trzonu kości ramiennej (5,0mm) oraz trzonu kości udowej (7,0mm). Wydzielono blaszkę trzonu kości długiej z zapaleniem okostnej (*periostitis*).

Grób nr 20. Pochówek podwójny: osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (20–30 lat) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans II* (ok. 7–8 lat). Z mózgowcaszki wyodrębniono fragmenty kości czołowej (grubość 3,0mm) z wycinkami obliterowanego endokranialnie szwu wieńcowego, fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 3,5mm – 4,0mm – 4,5mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie i częściowo egzokranialnie szwu strzałkowego (odcinek S2 – S3), fragment kości ciemieniowej wraz z łuską kości potylicznej (grubość 4,0mm) z wycinkiem szwu węglowego obliterowanego endokranialnie, fragmenty przewodów słuchowych zewnętrznych, fragmenty dołów żuchwowych, niewielki fragment prawej piramidy, dublujące się fragmenty piramid lewych kości skroniowych, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,5mm – 5,5mm), część podstawną kości potylicznej z zarośniętym chrząstkozrostem klinowo – potylicznym, prawy kłykiec potyliczny z kanałem nerwu podjęzykowego. Ponadto wyróżniono fragmenty kości sklepienia (grubość 1,5mm – 2,0mm) z wycinkami wolnych szwów czaszkowych. Z twarzoczaszki wydzielono fragment brzegu nadoczodołowego prawego oczodołu o zaokrąglonej krawędzi, sklepienie oczodołu z brzegiem nadoczodołowym o delikatnej, ostrej krawędzi z otworem nadoczodołowym i zatoką czołową, w sklepieniu poroza kostna (*cribra orbitalia*), wyrostek czołowy (szerokość 9,5mm) prawej kości jarzmowej, fragmenty trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym prawe zębodoły I₁, I₂, C, P₁ i lewe M₂ i M₃, blaszki kostne trzonu żuchwy ze śladem po zawiązku zęba stałego, fragment prawej gałęzi żuchwy z wyrostkiem kłykciowym (średnica 13,0mm) o porotycznej

powierzchni stawowej, lewy wyrostek kłykciowy żuchwy (średnica ±16,5mm). Z uzębienia zidentyfikowano korzenie stałych zębów, dwa stałe trzonowce (M) ze szczęki, jeden ze zmianami próchnicznymi oraz zawiązek stałego trzonowca (M2). Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 5,0mm – 10,0mm), fragment prawej części bocznej kręgu szczytowego, fragment kręgu obrotowego z zachowanym zębem (wysokość ±11,0mm), fragmenty łopatek, fragment końca dalszego prawej kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 3,0mm), fragmenty kości promieniowej z okolicą guzowatości promieniowej, wycinki powierzchni stawowej nadgarstkowej, wycinek końca dalszego prawej kości łokciowej z zachowaną głową i wyrostkiem rylcowatym, haczyk kości haczykowatej, fragment słabo przepalanej panewki (*acetabulum*), słabo przepalone fragmenty trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 4,5mm – 8,0mm) z kresą chropawą, fragmenty kości skokowych, głów kości śródstopia z widoczną linią nasadową, słabo przepalony paliczek paznokciowy, fragmenty części przynasadowych i nasad kości długich oraz głowy kości ramiennej o niezakończonym procesie kostnienia.

Grób nr 34. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *iuvēnis* (ok. 14–17 lat). Z mózgowcaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0mm – 2,5mm), skrzydło większe kości klinowej z zatoką klinową w trzonie (na powierzchni mózgowej zmiany o charakterze porotycznymi), fragmenty piramid obu kości skroniowych, fragment wyrostka sutkowego lewej kości skroniowej wraz z okolicą przewodu słuchowego zewnętrznego, wycinek części łuskowej lewej kości skroniowej z guzkiem stawowym i dołem żuchwowym, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0mm). Zachowane wycinki szwów czaszkowych wolne. Z twarzoczaszki rozpoznano fragment łuski kości czołowej z zatokami, dwa fragmenty łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o delikatnej, zaostrej krawędzi z wyrostkiem

jarzmowym lewego oczodołu, ułamek wyrostka czołowego lewej kości jarzmowej, fragment prawej kości szczękowej z wyrostkami podniebiennym i zębodołowym obejmującym zębodoły I¹, I², C, P¹, wyrostek czołowy lewej kości szczękowej, fragment prawej gałęzi żuchwy z częściowo zachowanym wyrostkiem kłykciowym oraz korzenie stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość $\pm 9,5$ mm – 11,5 mm), na części z nich zaobserwowano ślady porozy kostnej, fragment prawej części bocznej kręgu szyjowego, fragment trzonu wraz z lewym skrzydłem pierwszego kręgu krzyżowego. Poza tym rozpoznano fragment obojczyka i łopatki, końce dalsze obu kości ramiennych ze skostniałymi nasadami dalszymi, fragment głowy kości promieniowej ze śladem chrząstki wzrostowej, końce bliższe obu kości łokciowych z wyrostkami łokciowymi, kości księżycowate, ułamek kości łódeczkowatej, kość grochową, fragment kości czworobocznej mniejszej oraz fragment talerza kości biodrowej o niezakończonym procesie kostnienia, przynasadę bliższą kości ramiennej, przynasadę bliższą i dalszą kości udowej, przynasadę dalszą kości piszczelowej oraz fragment nasady dalszej lewej kości udowej, wycinki głów kości udowych ze śladami chrząstki wzrostowej (większy fragment o średnicy $\pm 34,0$ mm), fragmenty rzepek (prawa wysokość $\pm 32,5$ mm, szerokość $\pm 34,0$ mm, grubość 12,0 mm; lewa wysokość $\pm 30,5$ mm, szerokość $\pm 34,0$ mm, grubość 14,5 mm), fragmenty kości łódkowatej i kości czworobocznych, fragmenty kości śródstopia o trzonach niezrośniętych z głowami oraz paliczki o niezakończonym procesie kostnienia.

Grób nr 39. Pochówek wieloosobowy – szczątki kostne należą prawdopodobnie do trzech osób: osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (0–7 lat), osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?) oraz osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki wyróżniono kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm – 3,0 mm), fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowej (grubość 2,5 mm

– 3,0 mm), fragmenty czterech piramid (piramidy prawej kości skroniowej, piramid dwóch lewych kości skroniowych, małą piramidę prawej kości skroniowej). Wycinki zachowanych szwów czaszkowych wolne. Poza tym zidentyfikowano blaszki kostne trzonu żuchwy oraz ułamki dwóch korzeni zębów. Z kości kończyn rozpoznano wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 2,0 mm – 3,0 mm) oraz fragment trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm).

Grób nr 42. Popielnica 1. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *infans II/iuvenis* (ok. 12–15 lat). Wyzdzielone dublujące się wyrostki dziobiaste żuchwy mogą wskazywać na domieszkę szczątków osobnika z drugiej popielnicy. Z mózgowczaszki rozpoznano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), kości ciemieniowej (grubość 3,5 mm) ze śladami porozy tkanki kostnej (*porotic hyperostosis*), łuski kości potylicznej z okolicy guzowatości potylicznej wewnętrznej oraz bruzdy zatoki poprzecznej, uszkodzoną piramidę lewej kości skroniowej. Na fragmentach kostnych z zachowanymi wycinkami szwów czaszkowych widoczne ślady obliteracji endokranialnej. Z twarzoczaszki zidentyfikowano ułamki: kości czołowej z zachowanym niewielkim wycinkiem brzegu nadoczodołowego o zaostrej krawędzi, sklepienia oczodołu ze śladami *cribra orbitalia*, łuku jarzmowego, wyrostka czołowego prawej kości szczękowej, blaszkę wewnętrzną trzonu żuchwy z zębodołami po stałych zębach trzonowych, ułamek trzonu żuchwy ze śladem krypty dla zawiązka stałego zęba trzonowego (M₃), ułamki wyrostków kłykciowych żuchwy, dublujące się prawe wyrostki dziobiaste żuchwy oraz korzenie i ułamki bliżej nieokreślonego zawiązka zębowego – prawdopodobnie M3. Ze szkieletu postkranialnego wyróżniono wycinki żeber (szerokość $\pm 8,0$ mm – 9,0 mm), ułamki trzonów i łuków kręgow, małe fragmenty głów i przynasad kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej, wycinki trzonów kości długich

(grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm – 1,5 mm – 3,0 mm).

Popielnica 2. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 5–6 lat). Z mózgowcaszki rozpoznano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowej (grubość 2,0 mm – 2,5 mm), fragmenty kości ciemieniowej (grubość 2,0 mm) ze zmianami porotycznymi (*hyperositas porotica*), ułamki piramidy kości skroniowej. Z twarzoczaszki zidentyfikowano ułamki: sklepienia oczodołu (ślady patyny brązowej) z *cribra orbitalia*, kości szczękowej i żuchwy, fragment wyrostka podniebiennego lewej kości szczękowej z kryptami dla zawiązków stałych zębów oraz zawiązek stałego zęba przedtrzonowego (P), ułamki dwóch korzeni stałych zębów trzonowych (prawdopodobnie M1) z jeszcze niezupełnie uformowanymi korzeniami. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono fragment kręgu obrotowego, ułamki trzonów i łuków kręgow, trzony żeber (szerokość 6,0 mm), wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm – 1,5 mm), fragmenty przynasad oraz głów kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej.

Grób nr 48. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano fragment wyrostka podniebiennego lewej kości szczękowej ze śladami zębodołów, ułamki sklepienia oczodołu, wyrostka kłykciowego żuchwy oraz korzeni stałych zębów. Z kości kończyn wydzielono wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej około 4,0 mm), ułamki głów kości długich oraz fragmenty powierzchni stawowych kłykci kości udowej.

Grób nr 49. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki blaszek kostnych sklepienia czaszki i trzonów kości długich, fragment kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm) oraz ułamki korzeni zębów.

Kości ze skrzyni. Rozpoznano blaszki i ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), fragment gałęzi żuchwy, fragment

trzonu kręgu, kości miednicznej oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 51. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 4,0 mm), wyrostka kłykciowego żuchwy, korzeni zębów oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 53. Popielnica 1. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 1,5–3 lat). Z mózgowcaszki wydzielono kości sklepienia czaszki (grubość 0,5 mm – 1,0 mm), fragmenty kości ciemieniowych z bardzo silnie wyrażoną porożą (*porotic hyperostosis*) oraz piramidy kości skroniowych. Z twarzoczaszki rozpoznano ułamek sklepienia oczodołu z *cribra orbitalia* oraz ułamki zawiązków mlecznych zębów trzonowych (m) oraz ułamki zębów stałych: siekacza górnego przyśrodkowego (I¹), siekaczy dolnych przyśrodkowego i bocznego (I₁, I₂), przedtrzonowców (P) i zęba trzonowego (M1). Ze szkieletu postkranialnego wyróżniono ułamki: żeber (szerokość 4,0 mm – 4,5 mm), trzonów i łuków kręgow oraz przynasad kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej.

Popielnica 2. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *neonatus/infans I*. Wydzielono ułamki blaszek i kości sklepienia czaszki (grubość 0,5 mm, piramidy obu kości skroniowych, zawiązek mlecznego siekacza (i₁), ułamki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm).

Grób nr 54. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki: kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 2,5 mm), wyrostków stawowych kręgow, pałeczka oraz blaszek trzonów kości długich.

Grób nr 55. Pochówek podwójny: osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* oraz osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty o bardzo delikatnej budowie morfologicznej: kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm), ułamki żeber (szerokość 5,0 mm), korzenie zębów mlecznych, blaszki trzonów kości długich

(grubość istoty kostnej zbitej około 2,0 mm). Wśród fragmentów kostnych o masywniejszej budowie rozpoznano wycinki żeber (szerokość 10,0 mm – 13,5 mm), wyrostek poprzeczny kręgu lędźwiowego, fragmenty kości miednicznej, blaszki trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 6,5 mm), kość łódeczkowatą oraz ułamek blaszki kostnej z ubytkiem kości – być może ślad zmiany pozapalnej.

Grób nr 59. Pochówek podwójny: osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* oraz prawdopodobnie osobnika płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *iuvenis/adultus* (ok. 18–22 lat). Wśród szczątków o bardzo delikatnej budowie morfologicznej zidentyfikowano: ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 0,5 mm – 1,0 mm), fragment małej piramidy kości skroniowej, kości sklepienia oczodołu ze śladami *cribra orbitalia*, wycinek żebra (szerokość $\pm 5,0$ mm), ułamki trzonów i łuku kręgu oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm). Wśród szczątków o miernej budowie anatomicznej zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 3,0 mm), fragment kości czołowej (grubość 3,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu wieńcowego, fragmenty kości ciemieniowej (grubość 3,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego i węgłowego, fragmenty kości czołowej z okolicy brzegu nadoczodołowego o zaostrowanej krawędzi, wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej z bardzo słabo wykształconym guzkiem brzeżnym, wyrostek czołowy prawej kości szczękowej, ułamki prawych wyrostków żuchwy dziobiastego i kłykciowego, fragment lewej gałęzi żuchwy oraz ułamki zawiązków stałych zębów trzonowych (M3) oraz ułamki korzeni zębów stałych. Ponadto rozpoznano wycinki żeber (szerokość $\pm 10,0$ mm – 11,0 mm), ułamek zęba kręgu obrotowego, fragment ręki kości mostka, wycinki głów i trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm – 4,0 mm), mały fragment głowy kości ramiennej ze śladem chrząstki wzrostowej, fragment bloczka kości skokowej, paliczek paznokciowy

ręki, oraz małe fragmenty rzepek, w tym jeden z delikatnym wcięciem dla mięśnia obszerne-go bocznego.

Koncentracja kości w części N jamy grobowej. Z mózgowca zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 3,5 mm), fragment części łuskowej kości skroniowej (grubość 1,0 mm), fragment łuski kości potylicznej (grubość 3,5 mm – 4,0 mm). Wycinki zachowanych szwów czaszkowych wolne. Z twarzoczaszki zidentyfikowano blaszki kostne trzonu żuchwy ze śladami zębodołów oraz ułamki korzeni stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość $\pm 9,0$ mm – 10,5 mm), wyrostki stawowe kręgów, ułamek głowy kości promieniowej (średnica $\pm 14,0$ mm), kość księżycowatą, wycinek głowy kości udowej, ułamki rzepek, paliczek paznokciowy palucha, wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 2,5 mm – 3,0 mm). Ponadto wydzielono fragment blaszki trzonu kości długiej z bliżej nieokreśloną zmianą, charakteryzującą się nawarstwieniem warstwy korowej kości na powierzchni zewnętrznej kości. Przypuszczalnie może być to wygojony stan po urazie – złamaniu kości długiej (?). Budowa morfologiczna opisanych fragmentów kostnych nawiązuje do szczątków złożonych w jamie grobowej.

Grób nr 76. Pochówek podwójny: osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* oraz osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *iuvenis* (ok. 17–18 roku życia). Z mózgowca zidentyfikowano blaszki kości czołowej ze śladami porozy kostnej (*porotic hyperostosis*), fragmenty kości czołowej (grubość 1,5 mm – 2,5 mm) z wycinkami wolnego szwu wieńcowego, kości ciemieniowych (grubość 1,5 mm) z okolicy brzegu łuskowego, kości ciemieniowych (grubość 3,5 mm – 4,5 mm) z wycinkami wolnego szwu strzałkowego oraz śladami porozy kostnej (*porotic hyperostosis*). Ponadto zachowały się piramidy kości skroniowych, fragment części sutkowej kości skroniowej, ułamek kości skroniowej z okolicy otworu słuchowego zewnętrznego i łuku jarzmowego,

część podstawna kości potylicznej z kłykciami potylicznymi przebitymi kanałami nerwu podjęzykowego oraz chrząstkozrostem klinowo – potylicznym ze śladami chrząstki wzrostowej. Z twarzoczaszki wydzielono dwa fragmenty lewego oczodołu z brzegiem nadoczodołowym o zaostrej krawędzi (w stropie oczodołu ślady *cribra orbitalia*), ułamek brzegu nadoczodołowego o zaostrej krawędzi, wyrostki czołowe (szerokość 8,5 mm) kości jarzmowych z delikatnie wykształconymi guzkami brzeżnymi, wyrostek czołowy lewej kości szczękowej, drobne fragmenty kości szczękowej, dwie wewnętrzne blaszki trzonu żuchwy z okolicy kresy żuchwowo – gnykowej z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoły po zębach trzonowych (M_1 , M_2 , M_3), uszkodzony prawy wyrostek kłykciowy żuchwy (średnica $\pm 12,5$ mm) oraz ułamki nieuformowanych korzeni zębów mlecznych, zawiązek stałego zęba trzonowego (prawdopodobnie $M1$), ułamki korzeni stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 6,0 mm – 6,5 mm; 7,0 mm – 9,5 mm), ułamek łuku przedniego kręgu szczytowego, fragmenty prawych części bocznych kręgu szczytowego, fragment kręgu obrotowego z zębem zrosniętym z trzonem (wysokość zęba $\pm 14,0$ mm, grubość 7,0 mm), fragmenty kręgu szyjnego, fragment obojczyka, fragment przynasady bliższej kości ramiennej, ułamek głowy kości ramiennej, fragment przynasady bliższej kości promieniowej o niezakończonym procesie kostnienia, fragment końca bliższego lewej kości łokciowej z wyrostkiem łokciowym, ułamek końca dalszego lewej kości łokciowej z głową i wyrostkiem rylcowatym, fragment kości łódeczkowatej. Wydzielono głowę kości udowej z chrząstką wzrostową, część dystalną przynasady lewej kości udowej ze śladami chrząstki wzrostowej i porozy, przypuszczalnie ze zmianami krzywicznymi, fragmenty przynasad strzałki i kości długiej ze śladami chrząstki wzrostowej, ułamki paliczków, paliczek paznokciowy stopy, drobne paliczki

z chrząstką wzrostową, kości śródstopia, ułamek bloczka kości skokowej.

Grób nr 78. Pochówek podwójny: szczątki należą prawdopodobnie do dwóch osobników o nieokreślonej płci (?) – dzieci zmarłych w wieku *infans I* (ok. 3–4 lat). Z mózgowiczaszki zidentyfikowano kości sklepienia (grubość 1,0 mm – 3,0 mm), na jednym stwierdzono porożę kości (*porotic hyperostosis*) oraz drobne fragmenty piramid trzech kości skroniowych. Z uzębienia rozpoznano ułamek zęba mlecznego, zawiązki dwóch dolnych stałych zębów trzonowych ($M1$). Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono ułamki żeber (szerokość 6,0 mm), łuki kręgów oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 2,0 mm – 3,0 mm – 4,0 mm).

Grób nr 79. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano trzy blaszki kostne sklepienia czaszki, ułamek korzenia zęba, żebra oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 84. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 1,5–2 lat). Z mózgowiczaszki rozpoznano kości sklepienia (grubość 1,0 mm – 1,5 mm), fragmenty piramid obu kości skroniowych oraz wycinek łuski kości potylicznej (grubość 1,0 mm). Z twarzoczaszki wydzielono ułamek trzonu żuchwy ze śladami krypt dla zawiązków zębów oraz zawiązki trzech stałych górnych i dolnych zębów trzonowych. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinek żebra (szerokość 5,0 mm), ułamek łuku kręgu, ułamek nasady kości długiej, paliczek o pałeczkatym kształcie oraz wycinki trzonów kości długich, m.in. trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm).

Grób nr 86. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 2,5 mm), ułamek wyrostka kłykciowego żuchwy, ułamek paliczka oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm – 5,0 mm).

Grób nr 88. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano

fragmenty kości sklepienia (grubość 3,0 mm – 5,5 mm), fragment piramidy kości skroniowej, wycinek łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm), ułamek kości szczękowej i korzenia zęba. Z kości kończyn wyodrębniono wycinki powierzchni stawowych i trzonów kości długich. Grubość istoty kostnej zbitej trzonu kości udowej (3,5 mm).

Grób nr 90. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). W obiekcie zidentyfikowano wyłącznie jeden drobny wycinek trzonu kości długiej.

Grób nr 94. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm), wyrostek czołowy (szerokość 9,0 mm) lewej kości jarzmowej z bardzo delikatnym guzkiem brzeżnym oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 95. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 4–5 lat). Z mózgowczaszki rozpoznano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 1,0 mm – 1,5 mm) oraz ułamki piramidy kości skroniowej. Z twarzoczaszki zidentyfikowano blaszki trzonu żuchwy ze śladami zębodołów po mlecznych trzonowcach (m_1 , m_2) i krypt dla zawiązków stałych zębów przedtrzonowych (P_1 , P_2), a także ułamki zębów mlecznych oraz zawiązka nieokreślonego zęba stałego. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinki żeber (szerokość 6,0 mm – 8,0 mm), ułamki łuków kręgow, wycinki głów kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej, wycinki części przynasadowych i nasad kości długich o niezakończonym procesie kostnienia, paliczki ze śladami chrząstki wzrostowej, fragment kości skokowej oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm – 1,5 mm).

Grób nr 98. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano blaszki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm).

Grób nr 106. Pochówek osobnika zmarłego w wieku *iuvenis* (ok. 14–17 lat), prawdopodobnie płci męskiej (M?). Z mózgowczaszki wydzielo-

no blaszki kostne sklepienia ze śladami porozy (*porotic hyperostosis*), fragmenty: kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 3,5 mm – 5,5 mm), kości ciemieniowej (grubość 3,0 mm) z okolicy brzegu łuskowego, łuski kości potylicznej (grubość 3,5 mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego, łuski kości potylicznej z guzowatością potyliczną wewnętrzną (grubość kości mierzona na guzowatości potylicznej wewnętrznej 10,0 mm) oraz fragment części skalistej prawej kości skroniowej. Zachowane wycinki głównych szwów czaszkowych wolne. Z twarzoczaszki zachowały się fragmenty kości szczękowej z wyrostkami podniebiennym i zębodołowym obejmującym zębodoły $2I^1$, $2I^2$, $2C$, $2P^1$, $2P^2$ (korzeń prawego zęba przedtrzonowego zachowany w zębodole), $2M^1$ (jeden z korzeni prawego pierwszego zęba trzonowego przebija dno zatoki szczękowej), blaszki kostne żuchwy z okolicy prawej gałęzi i wcięcia żuchwy oraz trzonu z brzegiem zębodołowym oraz częściowo zachowanym zębem trzonowym (M_2), część prawej gałęzi żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoł M_3 , dwa ułamki wyrostków kłykciowych żuchwy, a także korzenie stałych siekaczy i kłów, fragmenty zębów trzonowych oraz ułamek niezupełnie uformowanego korzenia (prawdopodobnie M_3). Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano fragmenty części bocznych kręgu szczytowego, ząb kręgu obrotowego (wysokość $\pm 12,5$ mm, szerokość $\pm 8,0$ mm, grubość $\pm 7,5$ mm), wycinki żeber (szerokość 7,5 mm – 11,5 mm), fragmenty trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm – 4,0 mm) i kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm), wycinki przynasad kości długich oraz ułamki głów kości promieniowych o niezakończonych procesach kostnienia, głowy kości ramiennych z zachowaną chrząstką wzrostową (średnica $\pm 35,5$ mm – $\pm 36,0$ mm), fragmenty nasad bliższych kości piszczelowych, lewą rzepkę (wysokość $\pm 33,5$ mm, szerokość $\pm 32,5$ mm, grubość $\pm 15,5$ mm). Z kości nadgarstka zidentyfikowano kości księżycowate i kość grochową, z kości stępu zachowano

wała się lewa kość skokowa (szerokość bloczka 27,0 mm), fragment bloczka prawej kości skokowej oraz fragmenty kości łódkowatych.

Grób nr 107. Pochówek wieloosobowy – zidentyfikowano szczątki trzech osób: osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 3–5 lat), osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (ok. 20–25 lat) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat). Z mózgowcaszki wyróżniono kości sklepienia (grubość 1,0 mm – 1,5 mm oraz o grubości 3,0 mm – 4,0 mm), fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 1,5 mm – 3,0 mm – 4,0 mm), prawej kości ciemieniowej (grubość około 5,0 mm) z otworem ciemieniowym oraz z bardzo niewielkim wycinkiem obliterowanego endokranialnie i częściowo egzokranialnie szwu strzałkowego (odcinek S4) i węglowego, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 3,5 mm – 4,5 mm). Zachowały się fragmenty piramid pięciu kości skroniowych – prawej piramidy o bardzo delikatnej budowie morfologicznej oraz dwie pary piramid – jedna o barwie kremowej, druga o zabarwieniu kredowo – białym z brązowymi plamkami. Zidentyfikowano również fragment lewej kości skroniowej z okolicy dołu żuchwowego i otworu słuchowego zewnętrznego, część lewej kości skroniowej z okolicy dołu żuchwowego oraz dwa małe fragmenty kości skroniowej z okolicy otworów słuchowych zewnętrznych, części prawego łuku jarzmowego z guzkiem stawowym oraz części kości klinowej. Z twarzoczaszki wydzielono fragmenty sklepienia oczodołów, w dwóch zaobserwowano bardzo silne zmiany porotyczne (*cribra orbitalia*), fragment kości czołowej z lewym brzegiem nadoczodołowym o ostro zakończonej krawędzi. Wyróżniono ułamek wyrostka czołowego z guzkiem brzęcznym lewej kości jarzmowej, fragmenty kości szczękowej z wyrostkami podniebiennym i zębodołowym obejmującym zębodoły $2I^1$, $2I^2$, $2C$, $2P^1$, fragmenty dublujących się prawych wyrostków kłykciowych żuchwy o zróżnicowanej budowie anatomicznej – jeden o delikatnej bu-

downie (średnica $\pm 12,0$ mm), drugi uszkodzony o miernej morfologii, fragment lewej gałęzi żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoł po M_3 , a także ułamki zawiązków zębów, korzeni zębów stałych, w tym trzonowych. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 6,0 mm – 7,0 mm – 11,5 mm), łuk przedni kręgu szczytowego, części boczne z łukiem tylnym kręgu szczytowego, ułamek zęba kręgu obrotowego, fragmenty trzonów, łuków i wyrostków kręgow, wycinek głowy kości promieniowej, głowę kości udowej (średnica $\pm 27,0$ mm) oraz ułamek drugiej ze śladami chrząstki wzrostowej, fragment głowy kości udowej (średnica $\pm 36,0$ mm), koniec bliższy lewej kości udowej (grubość szyjki $\pm 27,5$ mm), przynasadę bliższą kości udowej, fragmenty dwóch nasad bliższych kości udowych, fragment nasady bliższej kości piszczelowej, części bliżej nieokreślonych przynasad kości długich – wszystkie o niezakończonym procesie kostnienia, wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,5 mm – 3,0 mm – 5,0 mm). Zidentyfikowano fragmenty kości miednicznych, w tym kości kulszowej z guzem kulszowym i panewką ze śladami chrząstki wzrostowej oraz fragment talerza kości biodrowej.

Grób nr 109. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I/II*. Zachowały się trzy ułamki kości długich.

Grób nr 114. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 4–5 lat). Z mózgowcaszki rozpoznano fragmenty kości sklepienia (grubość 1,0 mm), fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 2,0 mm), fragment kości skroniowej z okolicy otworu słuchowego zewnętrznego oraz fragmenty piramid obu kości skroniowych. Z twarzoczaszki wyróżniono blaszkę wewnętrzną trzonu żuchwy z zachowanymi zębodołami zębów mlecznych ($2i_1$, i_2 , c) oraz kryptami dla zawiązków stałych zębów, a także ułamek zawiązka zęba. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinek żebra (szerokość 4,0 mm – 5,5 mm), ułamki trzonów i wyrost-

ków stawowych kręgow, wycinki głów kości długich, przynasadę bliższą kości udowej ze śladem chrząstki wzrostowej (grubość istoty kostnej zbitej 2,5mm) oraz fragmenty przynasad kości długich o niezakończonym procesie kostnienia.

Kości z jamy grobowej. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (25–30 lat). Z mózgowczaszki wyróżniono fragment prawej kości ciemieniowej (grubość około 5,0mm) z uszkodzonymi wycinkami szwu wieńcowego i strzałkowego, fragmenty lewej kości ciemieniowej (grubość 4,0mm – 4,5mm) z wycinkiem wolnego szwu wieńcowego oraz brzegiem łuskowym (na kości ślady poroży – *porotic hyperostosis*) oraz prawej kości ciemieniowej (grubość 4,5mm), fragmenty kości skroniowej z okolicy otworu słuchowego zewnętrznego i dołu żuchwowego oraz prawej piramidy, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 3,0mm – 5,0mm). Z twarzoczaszki wyodrębniono blaszkę kości czołowej z okolicy gładziny, fragmenty kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego i lewego oczodołu o delikatnych, lekko zaokrąglonych krawędziach z wyrostkami jarzmowymi, blaszkę kostną wyrostka czołowego prawej kości jarzmowej, fragmenty wyrostka podniebiennego kości szczękowej ze śladami zębodołów, wycinek wewnętrznej blaszki trzonu żuchwy z kresą żuchwowo – gnykową oraz śladami prawych zębodołów I_1 , C, P_1 , P_2 , M_1 , M_2 , prawy wyrostek kłyckiowy żuchwy (średnica 17,0mm), ułamek prawego wyrostka dziobatego oraz ułamki korzeni stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość 10,0mm – 11,0mm), łuk przedni kręgu szczytowego, fragmenty trzonów kręgow szyjnych, piersiowych i lędźwiowych, fragment trzonu pierwszego kręgu krzyżowego, fragmenty końca bliższego kości promieniowej z głową, fragment trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 6,0mm), fragmenty kości miednicznej, wycinek panewki stawu biodrowego, fragmenty trzonów kości udowych (grubość istoty kost-

nej zbitej 5,0mm) z kresą chropawą, paliczek paznokciowy ręki.

Grób nr 115. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5mm), blaszkę trzonu żuchwy ze śladami zębodołów. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinki żeber (szerokość $\pm 14,0$ mm), wyrostek stawowy kręgu, dwa fragmenty panewki stawu biodrowego, blaszki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 5,0mm – 7,5mm), ułamek rzepki oraz fragment bloczka kości skokowej.

Grób nr 126. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki blaszek kostnych sklepienia czaszki i trzonów kości długich, wycinki żeber (szerokość $\pm 12,0$ mm) oraz fragmenty trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,0mm – 4,0mm).

Grób nr 164. Pochówek podwójny: osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *neonatus/infans I* (noworodek/3–6 miesięcy) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 2–3 lat). Z mózgowczaszki wyróżniono fragmenty kości sklepienia (grubość 1,0mm – 1,5mm), na powierzchni wewnętrznej kości sklepienia czaszki zaobserwowano zmiany porotyczne. Wyodrębniono także fragment prawej kości skroniowej z jeszcze niewykształconym wyrostkiem sutkowym, piramidę (długość $\pm 30,0$ mm, wysokość $\pm 16,0$ mm) lewej kości skroniowej, mały fragment piramidy prawej kości skroniowej oraz ułamek piramidy trzeciej kości skroniowej, nieskostniałe z trzonym kości klinowej skrzydła większe – prawe skrzydło większe (długość $\pm 36,0$ mm, szerokość $\pm 20,0$ mm), lewe skrzydło większe (długość $\pm 37,5$ mm, szerokość 25,0mm), fragment trzonu kości klinowej – dł. $_{\max}$ $\pm 14,0$ mm, szer. $_{\max}$ $\pm 13,0$ mm z zachowaną chrząstką wzrostową chrząstkozrostu klinowo – potylicznego oraz zmianami porotycznymi, niezrośnięte części kości potylicznej – lewa część boczna dł. $_{\max}$ $\pm 28,5$ mm, szer. $_{\max}$ $\pm 22,0$ mm z wyrost-

kiem kłykciowym oraz ułamkiem prawego wyrostka kłykciowego. Z twarzoczaszki zidentyfikowano dwa fragmenty części oczodołowej kości czołowej, ułamki wyrostków czołowych kości jarzmowych, fragmenty kości szczękowej z wyrostkiem podniebiennym oraz kryptami dla zawiązków zębów stałych – w prawej kości szczękowej zachował się zawiązek stałego górnego kła oraz blaszkę kostną trzonu żuchwy z zębodołami po uzębieniu mlecznym, prawy wyrostek kłykciowy żuchwy (średnica 9,5 mm), niewielki fragment gałęzi żuchwy. Z uzębienia rozpoznano zawiązki czterech mlecznych zębów trzonowych (m1, m2), zawiązki stałych siekaczy górnego przyśrodkowego i dolnego przyśrodkowego (I¹, I₁) z guzkami na krawędziach siecznych, zawiązki czterech stałych pierwszych trzonowców (M1), zawiązek stałego kła (C). Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinki trzonów żeber (szerokość 4,0 mm – 4,5 mm – 7,0 mm), fragment części bocznej kręgu szczytowego, ząb kręgu obrotowego o niezakończonym procesie kostnienia, fragmenty trzonów i łuków kręgow o niezakończonym procesie kostnienia, przynasadę bliższą kości łokciowej, dwie nasady (szerokości około 10,0 mm) kości udowych, fragment przynasady bliższej lewej kości udowej (długość ±87,0 mm, szerokość trzonu 8,5 mm) o grubości istoty kostnej zbitej 1,0 mm – na powierzchni tylnej trzonu widoczny zarys kresy chropawej, otwór odżywczy oraz powierzchnia przynasadowa dla krętarza mniejszego z chrząstką wzrostową, fragment przynasady bliższej prawej kości udowej ze śladem chrząstki wzrostowej oraz powierzchnią przynasadową dla krętarza mniejszego, nasady i fragmenty przynasad kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej. Na opisanych fragmentach przynasad kości udowych zaobserwowano ślady delikatnej poroży warstwy korowej w okolicy końców bliższych, która być może wskazuje na niedobór witaminy D. Ponadto wydzielono fragmenty przynasad kości długich o bardzo delikatnej budowie anatomicznej oraz o prawie gładkich

powierzchniach, pałeczkowate kości śródreza lub śródstopia, dwa ułamki talerza biodrowego, bardzo zniszczone fragmenty niezrośniętych kości miednicznych oraz fragmenty trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm – 2,5 mm).

Grób nr 170. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans II* (ok. 8–10 lat). Z czaszki zachowały się ułamki kości sklepienia (grubość 2,0 mm – 2,5 mm), fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 1,5 mm – 3,0 mm – 5,0 mm), fragmenty dołu żuchwowego kości skroniowej, piramida (długość ±31,0 mm, wysokość ±16,5 mm) lewej kości skroniowej, ułamki blaszek kości szczękowej oraz trzonu żuchwy ze śladami zębodołów, a także ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość ±6,5 mm – 9,0 mm), ułamki łuków i trzonów kręgow, głowę kości udowej (średnica ±29,5 mm) z zachowaną chrząstką wzrostową, fragmenty przynasady bliższej i dalszej kości udowej, nasadę bliższą kości piszczelowej, fragmenty przynasad kości długich, fragmenty kości biodrowej z panewką oraz kości kulszowej o niezakończonym procesie kostnienia.

Grób nr 179. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I/II*. Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 0,5 mm) oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 194. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I/II*. Zidentyfikowano ułamki sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm) oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm – 2,0 mm).

Grób nr 200. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans II*. Zidentyfikowano dwa ułamki blaszek trzonów kości długich oraz fragment przynasady kości długiej ze śladem chrząstki wzrostowej.

Grób nr 205. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Z czaszki zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość

2,0 mm – 3,0 mm) oraz ułamek korzenia zęba. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono ułamki żeber (szerokość 6,5 mm – 10,0 mm), fragment trzonu kręgu, wycinki trzonów kości długich, w tym kości przedramienia, ułamki głów kości ramiennej, fragmenty dwóch rzepek oraz ułamek paliczka.

Grób nr 215. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I/II*. Z czaszki zachowały się bardzo nieliczne ułamki kości sklepienia (grubość 1,5 mm – 2,5 mm) oraz ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono ułamki trzonów i wyrostków stawowych kręgow, wycinek żebra, ułamki głów kości długich, wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm) oraz fragment rzepek.

Grób nr 216. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans II*. Z czaszki wyróżniono ułamki kości sklepienia (grubość 2,0 mm – 2,5 mm), fragment kości sklepienia (grubość 4,0 mm) z porożą kostną (*porotic hyperostosis*) oraz słabo przepalony fragment piramidy kości skroniowej, ułamki blaszek trzonu żuchwy ze śladami zębodołów, a także korzeń stałego zęba przedtrzonowego oraz zawiązek zęba trzonowego (M3). Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono ułamki głowy kości promieniowej i głów kości długich, fragment trzonu kości przedramienia, przynasadę kości długiej ze śladem chrząstki wzrostowej, wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,5 mm – 2,5 mm – 3,0 mm).

Grób nr 221. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat). Z mózgowca zidentyfikowano fragmenty: kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 4,0 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie i częściowo egzokranialnie szwu strzałkowego (odcinek S3), kości ciemieniowej (grubość około 3,0 mm) z okolicy brzegu łuskowego, kości ciemieniowych (grubość 4,0 mm – 5,5 mm) z wy-

cinkami wolnego szwu węglowego, łuski kości potylicznej (grubość 2,0 mm – 5,0 mm) z guzowatością potyliczną zewnętrzną wykształconą w stopniu pośrednim (grubość kości mierzona na guzowatości potylicznej zewnętrznej i wewnętrznej 10,5 mm) oraz kresami karkowymi górnymi, skrzydła większego kości klinowej, kości sitowej, kości skroniowych z okolic dołów żuchwowych, piramidy obu kości skroniowych. Z twarzoczaszki zidentyfikowano blaszkę kości czołowej z bardzo małym wycinkiem brzegu nadoczołowego o zaostrej krawędzi, wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej z delikatnie wykształconym guzkiem brzeżnym, wyrostek czołowy prawej kości szczękowej, fragmenty wyrostka podniebiennego kości szczękowej, blaszkę wewnętrzną trzonu żuchwy z kresą żuchwowo – gnykową oraz zębodołami przedtrzonowców i trzonowców (P₂, M₁, M₂, M₃), fragment lewej gałęzi żuchwy z wyrostkami dziobiastym i kłykciowym (średnica ±13,5 mm) oraz siekacz (I), dolny ząb trzonowy (M) oraz korzeń zęba. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono ułamki trzonów kręgow ze śladami osteochondrozy, fragment bliżej nieokreślonej powierzchni stawowej ze szlifem, bloczek kości skokowej (szerokość ±28,0 mm), fragmenty trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm) oraz trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,5 mm – 6,0 mm).

Grób nr 222. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (noworodek – 1 rok życia). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm), ułamek kości szczękowej ze śladami krypt po zawiązkach zębów, ułamek zawiązka zęba mlecznego, blaszki trzonów kości długich oraz wycinek trzonu kości długiej (grubość istoty kostnej zbitej 0,5 mm).

Grób nr 224. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus*. Z mózgowca wyróżniono fragmenty kości sklepienia (grubość około 3,0 mm), fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 3,0 mm – 4,0 mm), ułamek piramidy kości skroniowej.

Z twarzoczaszki wyodrębniono ułamek kości czołowej z okolicy brzegu nadoczodołowego z krawędzią wykształconą w stopniu pośrednim, blaszkę trzonu żuchwy oraz dwa ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano ułamki trzonów kręgow, wycinki trzonów kości ramiennej i udowej (grubość istoty kostnej zbite 5,5 mm).

Grób nr 232. Pochówek osobnika płci męskiej (M), zmarłego w wieku *maturus* (35–40 lat). Z mózgowoczaszki zachowały się fragmenty kości czołowej (grubość 3,0 mm), kości ciemieniowych (grubość 4,0 mm – 6,0 mm) z wycinkami szwu wieńcowego i obliterowanego endokranialnie i częściowo egzokranialnie szwu strzałkowego. Na blaszce wewnętrznej kości ciemieniowej zaobserwowano dołeczek ziarenkowy. Zidentyfikowano fragmenty łuski kości potylicznej (grubość około 3,0 mm – 6,0 mm) z guzowatością potyliczną zewnętrzną wykształconą w stopniu średnim (grubość kości mierzona na guzowatości 8,0 mm) i kresami potylicznymi górnymi oraz wycinkami zniszczonego szwu węglowego, fragment kłykcia potylicznego z kanałem nerwu podjęzykowego, piramidy obu kości skroniowych. Z twarzoczaszki wyróżniono wyrostki czołowe kości szczękowych, wyrostki kłykciowe żuchwy (prawy średnica $\pm 16,0$ mm, lewy średnica $\pm 14,0$ mm), a także korzenie stałych siekaczy, kłów, przedtrzonowców i trzonowców. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono liczne fragmenty żeber (szerokość $\pm 13,0$ mm – 16,0 mm), fragment łuku przedniego kręgu szczytowego, fragment części bocznych kręgu szczytowego z pogłębioną powierzchnią stawową górną (ząb kręgu obrotowego wysokość $\pm 16,0$ mm, szerokość 9,0 mm, grubość 10,0 mm), trzon kręgu szyjnego o zdeformowanym kształcie z dużymi osteofitami brzeżnymi krawędzi dolnej, fragmenty trzonów kręgow piersiowych i lędźwiowych. Ponadto zidentyfikowano wycinki trzonu kości ramiennej i kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm – 6,5 mm), fragment prawej kości miednicznej, fragment grzebienia biodrowego i panewki stawu biodrowego, fragment

prawego guza kulszowego, kości śródreżca i śródstopia, paliczki, paliczek paznokciowy stopy z osteofitem na krawędzi powierzchni stawowej, kość grochową.

Grób nr 233. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Z czaszki wyróżniono fragmenty kości ciemieniowej (grubość 2,5 mm) z okolicy brzegu łuskowego, fragment kości ciemieniowej (grubość 4,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego ze śladami delikatnej porozy kostnej (*porotic hyperostosis*) oraz dwa ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość $\pm 6,0$ mm – 9,5 mm), ułamek głowy kości długiej oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej około 3,0 mm).

Kultura przeworska

Grób nr 2. Pochówek podwójny: osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?) o nieokreślonym wieku (?) oraz dorosłego osobnika płci męskiej (M). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 4,5 mm), niewielki wycinek lewej kości ciemieniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego, fragment prawej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego i łuku jarzmowego oraz fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 3,0 mm – 3,5 mm – 5,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego, fragment wyrostka podniebiennego kości szczękowej oraz korzeń stałego zęba. Wyróżniono dublujące się fragmenty łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego oczodołu o zaokrąglonych krawędziach. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono fragment łuku przedniego kręgu szczytowego, ułamki trzonów kręgow, fragment kłykcia lewej kości ramiennej (szerokość bloczka 23,5 mm).

Grób nr 6. Pochówek osobnika płci męskiej (M), zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat) (B. Borowska-Strugińska 2004, s. 323–325).

Grób nr 7. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości

- sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), mały fragment piramidy kości skroniowej oraz ułamków trzonów kręgow, a także głów i trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm – 3,5 mm).
- Grób nr 8. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano głównie wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm – 4,0 mm), poza tym wydzielono kilka małych fragmentów kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 3,5 mm) oraz ułamek głowy kości długiej.
- Grób nr 9. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano kilka blaszek kości sklepienia czaszki, dwa ułamki kości sklepienia (grubość 3,0 mm – 4,0 mm) oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 10. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano wycinek trzonu kości długiej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm).
- Grób nr 11. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 4,0 mm) oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm – 7,0 mm).
- Grób nr 12. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm) oraz ułamek powierzchni stawowej nieokreślonej kości.
- Grób nr 13. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zachowało się 9 fragmentów kostnych, są to wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 6,0 mm).
- Grób nr 14. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,5 mm – 5,0 mm), mały fragment trzonu kręgu, niewielki fragment łopatki oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm).
- Grób nr 15. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm), odbiegający swoją morfologią od pozostałych szczątków. Poza tym rozpoznano fragment łuski kości czołowej (grubość 4,0 mm) z częściowo zachowaną zatoką czołową i grzebieniem czołowym oraz wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 16. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci męskiej (M?), zmarłego w wieku *adultus* – *maturus*. Z mózgowcowej czaszki wyróżniono fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 3,0 mm) z całkowicie obliterowanym endokranialnie i egzokranialnie szwem strzałkowym, fragmenty części sutkowej oraz obu wyrostków sutkowatych, fragment prawej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego oraz piramidy obu kości skroniowych. Z twarzoczaszki zidentyfikowano łuskę kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o zaokrąglonej krawędzi z wcięciem nadoczodołowym, zatoką czołową oraz wyrostkiem jarzmowym prawego oczodołu oraz część zaokrąglonego brzegu nadoczodołowego z wyrostkiem jarzmowym lewego oczodołu, wyrostki czołowe kości jarzmowych (prawy szerokość 9,5 mm, lewy szerokość 11,5) z guzkiem brzeżnym, prawy wyrostek dziobiasty żuchwy, a także ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano małe fragmenty trzonów i łuków kręgow, trzon obojczyka, wycinki trzonów kości długich, w tym kości promieniowej, kości ramiennej i kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,5 mm).
- Grób nr 17. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano wycinki trzonów kości długich, mały fragment trzonu kręgu, ułamek korzenia zęba.
- Grób nr 18. Pochówek osobnika płci męskiej (M), zmarłego w wieku *maturus* (40–50 lat). Z mózgowcowej czaszki wyodrębniono dwa małe fragmenty kości sklepienia z wycinkami całkowicie obliterowanego endokranialnie szwu czaszkowego, na wewnętrznej powierzchni blaszki jednego z nich poroza kostna. Zidentyfikowano fragment kości ciemieniowej (grubość 3,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie i egzokranialnie szwu strzałkowego, fragment piramidy prawej kości

skroniowej, fragment prawej kości skroniowej z wyrostkiem sutkowatym (długość $\pm 27,0$ mm) z wcięciem sutkowym, fragment lewej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego, lewy łuk jarzmowy z guzkiem stawowym, fragment łuski kości potylicznej (grubość $5,0$ mm – $5,5$ mm) z wyraźną kresą karkową górną oraz obliterowanym endokranialnie i częściowo egzokranialnie szwem węglowym (odcinek L2). Z twarzoczaszki wydzielono fragmenty prawego (wcięcie nadoczołowe) i lewego brzegu nadoczołowego o zaokrąglonych krawędziach z zachowanymi wyrostkami jarzmowymi, fragment lewej kości jarzmowej z wyrostkiem czołowym (szerokość $\pm 12,0$ mm) oraz guzkiem brzeżnym, wyrostek czołowy lewej szczęki, fragmenty prawej gałęzi żuchwy, fragmenty wyrostków kłykciowych żuchwy (prawy szerokość $\pm 18,0$ mm o odkształconej powierzchni stawowej głowy), a także korzeń stałego zęba. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość $\pm 12,0$ mm – $15,0$ mm), łuk kręgu szczytowego, ząb (wysokość $\pm 15,0$ mm, szerokość $\pm 8,0$ mm, grubość $\pm 9,0$ mm) kręgu obrotowego, fragmenty trzonów kręgów szyjnych, piersiowych i lędźwiowych, wyrostek poprzeczny kręgu piersiowego z wyrosłą kostną dołką żebrowego, łuki kręgów odcinka piersiowego kręgosłupa ze skostniałymi przyczepami więzadeł międzyłukowych, w tym wycinek nasady łuku kręgu z wyrostkiem stawowym dolnym prawdopodobnie kręgu Th_{XII} ze skostniałym przyczepem więzadła żółtego. Poza tym rozpoznano fragment końca barkowego prawego obojczyka z mocno wykształconą wyniosłością kostną w okolicy przyczepu części obojczykowej mięśnia naramiennego, niewielki fragment lewej łopatki z częściowo zachowanym wydrążeniem stawowym, fragment dolnej części trzonu prawej kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej $5,0$ mm) z mocno wykształconym grzebieniem ponadkłykciowym bocznym, fragmentarycznie zachowane głowy kości promieniowych (większa z nich o średnicy $\pm 20,0$ mm), fragment

końca bliższego kości łokciowej, fragment kości łódeczkowatej z wyraźną bruzdą dla więzadeł promieniowych nadgarstka, fragmenty talerza kości biodrowej, górnej gałęzi kości łonowej, spojenia łonowego, guzów kulszowych, panewki (*acetabulum*), wycinek trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej $7,0$ mm) z mocno wykształconą kresą spiralną oraz wargą przyśrodkową kresy chropawej, zniszczone części głów kości udowych, na jednej widoczne przesunięcie powierzchni stawowej głowy, wycinek trzonu prawej kości piszczelowej z okolicą guzowatości piszczelowej, z wyraźnym wałem kostnym od strony bocznej, lewą rzepkę (wysokość $\pm 38,0$ mm, szerokość $\pm 40,0$ mm, grubość $\pm 20,0$ mm) o mocnej rzeźbie na powierzchni przedniej, zwłaszcza w okolicy przyczepu mięśnia prostego uda oraz lewą I kość śródstopia (długość $64,0$ mm) z wyrazistymi dołkami dla trzeszczek.

Grób nr 21. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – starszego dziecka zmarłego w wieku *infans II* (ok. 11–12 lat). Z mózgowiczaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i ciemieniowej (grubość $3,0$ mm – $3,5$ mm – $4,0$ mm) z wycinkami wolnego szwu wieńcowego i strzałkowego, fragment kości ciemieniowej (grubość $5,5$ mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego i strzałkowego, fragment łuski kości potylicznej (grubość $4,0$ mm), częściowo zachowane piramidy obu kości skroniowych oraz fragmenty prawej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego, łuku jarzmowego i dołu żuchwowego. Z twarzoczaszki rozpoznano blaszkę trzonu żuchwy oraz ułamki korzeni zębów, w tym jeden niezupełnie uformowany, część zęba trzonowego (M) oraz zawiązek zęba trzonowego (M3). Ze szkieletu postkranialnego wyróżniono wycinki żeber (szerokość $9,0$ mm – $9,5$ mm), części trzonów i łuków kręgów, małe fragmenty głów, nasad i przynasad kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej, niewielkie fragmenty kości miednicznej, rzepki, kości łódkowatej oraz wycinki trzonów kości długich.

Grubość istoty kostnej trzonu kości ramiennej i udowej 3,0 mm.

Grób nr 21A. Pochówek osobnika płci męskiej (M), zmarłego w wieku *adultus* (ok. 20–25 lat). Z mózgowcowej rozpoznano fragmenty kości czołowej i ciemieniowej (grubość 3,0 mm – 4,0 mm) z wycinkami obliterowanego endokranialnie szwu wieńcowego, fragment kości skroniowej i łuski kości potylicznej (grubość 3,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu, fragmenty obu kości skroniowych z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego, piramidy kości skroniowych, fragmenty wyrostków sutkowych oraz fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm – 4,5 mm). Z twarzoczaszki wyodrębniono łuskę kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o zaokrąglonej krawędzi, z otworem nadoczodołowym oraz wyrostkiem jarzmowym lewego oczodołu, fragment z brzegiem nadoczodołowym prawego oczodołu, wycinek lewej kości jarzmowej z wyrostkiem czołowym (szerokość 10,5 mm) z guzkiem brzeżnym, wyrostek czołowy (szerokość 10,0 mm) z guzkiem brzeżnym prawej kości jarzmowej, fragment prawej szczęki z brzegiem dolnym otworu gruszkowatego, wyrostek zębodołowy obejmujący zębodoły I1, I2, C, P1, P2, M1, fragment prawej połowy trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoły P₁, P₂, M₁, M₂, część trzonu żuchwy z kresą żuchwowo – gnykową oraz głębokim dołkiem podżuchwowym, a także ułamki korzeni i zębów trzonowych – jeden ze śladem próchnicy przyszyjkowej. Ze szkieletu postkranialnego wyróżniono wycinki żeber (szerokość ±12,5 mm – 13,0 mm) ze śladami brązowej patyny, częściowo zachowany kręgi obrotowy (wysokość trzonu z zębem ±29,0 mm), małe fragmenty kręgow szyjnych, dwa trzony kręgow piersiowych o poszerzonych powierzchniach dolnych, fragment trzonu kręgu piersiowego (dolna część kręgosłupa) o szpulowatym kształcie, fragmenty trzonów kręgow lędźwiowych, fragment trzonu pierwszego kręgu krzyżowego z lewym skrzydłem, wycinek głowy kości ramiennej (średnica

±38,0 mm), fragmenty kości miednicznej, fragment rzepki (wysokość ±31,0 mm), paliczki paznokciowe, paliczek bliższy palucha, wycinki trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm – 5,0 mm).

Grób nr 22. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (20–25 lat). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej (grubość 2,0 mm – 3,0 mm) ze śladami obliteracji endokranialnej szwu strzałkowego, fragmenty kości skroniowych z wyrostkiem sutkowatym (długość ±18,0 mm), piramidę lewej kości skroniowej oraz fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,5 mm; grubość mierzona w okolicy guzowatości potylicznej wewnętrznej 11,5 mm) oraz fragmenty łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o cienkiej i zaostrej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym prawego oczodołu oraz okolicą lewego oczodołu z zatoką czołową i wyrostkiem jarzmowym, lewą połowę trzonu żuchwy oraz jej wyrostek dziobiasty, a także dwa korzenie stałych zębów. Szkielet postkranialny reprezentują wycinki żeber (szerokość ±10,5 mm), niewielkie fragmenty trzonów kręgow – na jednym zaobserwowano ślady osteochondrozy, fragment głowy kości ramiennej (średnica ±37,5 mm), fragment guza kulszowego, fragmenty kłykcia kości udowej, bloczka kości skokowej, kości łódkowatej, dwóch kości śródstopia oraz wycinki trzonów kości długich. Grubość istoty kostnej zbitej trzonu kości ramiennej 3,0 mm, trzonu kości udowej 4,0 mm.

Grób nr 23. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – bardzo małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 5–9 miesięcy). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 1,0 mm – 1,5 mm), fragment skrzydła większego kości klinowej, fragment piramidy prawej kości skroniowej (długość ±14,5 mm, wysokość ±10,0 mm), mały fragment części podstawnej (wysokość ±14,0 mm, szerokość ±13,5 mm) i części bocznej kości potylicznej o niezakończonym procesie kostnienia, kosteczkę słuchową – strzemiączko oraz drobne fragmenty żuchwy, zawiązek mlecznego sie-

kacza bocznej (i2), zawiązki mlecznych zębów trzonowych (m1, m2), ułamek zawiązka stałego siekacza dolnego przyśrodkowego (I₁), zawiązki zębów stałych w początkowej fazie mineralizacji. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinki żeber (szerokość 4,5 mm), fragmenty trzonów i łuków kręgow o niezakończonym procesie kostnienia, wycinki przynasad i trzonów kości długich, w tym największy fragment należący do kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 0,5 mm).

Grób nr 24. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z mózgowcowej wyróżniono ułamki kości sklepienia (grubość 1,5 mm – 2,0 mm – 2,5 mm), odbiegające swoją morfologią od pozostałych szczątków. Z uzębienia rozpoznano ułamek korzenia zęba. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość ±13,0 mm), fragment głowy kości promieniowej (średnica ±17,5 mm), wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 25. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus* (20–30 lat). Z mózgowcowej wyodrębniono fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 3,0 mm – 4,0 mm), fragmenty kości ciemieniowych (grubość 3,5 mm) z wycinkami obliterowanego częściowo endokranialnie szwu strzałkowego, fragment piramidy prawej kości skroniowej, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,5 mm – 5,0 mm), część podstawną kości potylicznej ze skostniałym chrząstkozrostem klinowo – potylicznym. Z twarzoczaszki rozpoznano fragment łuski kości czołowej z okolicy lewego oczodołu, wyrostek czołowy (szerokość 10,0 mm) lewej kości jarzmowej, fragmenty obu gałęzi zuchwy oraz korzenie stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość ±12,0 mm – 14,5 mm), bardzo słabo zachowane fragmenty trzonów kręgow, wycinek wydrążenia stawowego łopatki oraz kość księżycową. Grubość istoty kostnej zbitej trzonu kości udowej 4,0 mm.

Grób nr 26. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowały się dwa fragmenty trzonów kości długich.

Grób nr 27. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki rozpoznano fragmenty kości sklepienia (grubość 3,0 mm – 5,0 mm), część prawej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego i łuku jarzmowego, blaszkę trzonu zuchwy, ułamek wyrostka podniebiennego szczęki oraz korzeń zęba. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano ułamek kręgu, głowy kości długiej oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 28. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zachowało się 11 fragmentów kostnych, wśród których zidentyfikowano blaszkę kości skroniowej, ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm) z bardzo małym wycinkiem szwu czaszkowego, piramidę lewej kości skroniowej oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 29. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 2,5 mm – 4,0 mm), w tym jeden z bardzo małym wycinkiem szwu czaszkowego oraz blaszki i wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 2,5 mm – 3,0 mm).

Grób nr 30. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowało się 6 małych fragmentów wśród których zidentyfikowano ułamek sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm) z niewielkim wycinkiem szwu czaszkowego oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 31. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm), jeden z niewielkim wycinkiem szwu czaszkowego oraz fragment żebra (szerokość 8,0 mm) i wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 32. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki blaszek sklepienia czaszki, ułamek korzenia zęba, wyrostki stawowe kręgow, wycinek głowy kości promieniowej oraz wycinki trzonów kości kończyn.

- Grób nr 33. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 1–1,5 roku). Z mózgowcazki wyodrębniono kości sklepienia (grubość 1,0 mm – 1,5 mm), fragmenty kości ciemieniowej (grubość 2,0 mm), piramidę (długość $\pm 25,0$ mm, wysokość $\pm 10,0$ mm) prawej kości skroniowej, część podstawną kości potylicznej (wysokość 12,0 mm, szerokość 17,5 mm) nieskostniałą z częściami bocznymi. Z twarzoczaszki zidentyfikowano fragment sklepienia oczodołu ze śladami *cribra orbitalia* oraz ułamek wyrostka kłykciowego żuchwy, ułamki dwóch zawiązków mlecnych zębów trzonowych (m1), niecałkowicie uformowane korzenie zębów mlecnych, zawiązki dwóch stałych siekaczy górnych przyśrodkowych (I¹), zawiązki dwóch stałych siekaczy dolnych przyśrodkowych (I₁). Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 4,0 mm – 5,0 mm), ząb kręgu obrotowego oraz fragmenty trzonu i łuków kręgow o niezakończonym procesie kostnienia, a także dwa paliczki paznokciowe (długość 6,0 mm), ułamki nasad i wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm).
- Grób nr 35. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm), ułamek piramidy kości skroniowej, fragment korzenia stałego zęba, wycinek powierzchni stawowej kości długiej oraz fragmenty trzonów kości kończyn, w tym kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm) z kresą chropawą.
- Grób nr 36. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Z czaszki wyodrębniono fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 1,0 mm – 2,0 mm – 2,5 mm), fragmenty piramid (lewa długość $\pm 27,5$ mm, wysokość $\pm 11,0$ mm) obu kości skroniowych oraz fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 1,5 mm – 2,0 mm), ułamki korzeni zębów mlecnych ze śladami resorpcji, a także ułamki zawiązków stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano niewielki fragment nasady kości długiej, być może kości udowej, o porowatej strukturze warstwy korowej.
- Grób nr 37. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano fragment kości sklepienia czaszki (grubość 3,5 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu czaszkowego, dwa ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm), ułamek paliczka oraz blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 38. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zachowane ciepłopalne fragmenty kości zalegały w warstwie czarnej przepalanej próchnicy w wyższej partii grobu. Zidentyfikowano blaszki i kości sklepienia czaszki (grubość 4,5 mm), fragmenty powierzchni stawowych i wycinki trzonów kości długich, w tym kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm).
- Grób nr 40. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *infans II – iuvenis*. Z czaszki wyodrębniono ułamki kości sklepienia (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), dwa ułamki piramidy kości skroniowej oraz korzenie zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wyrostek stawowy kręgu, ułamki głów kości długich. Zachowane fragmenty kości to głównie blaszki i wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 41. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm – 2,5 mm) oraz blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 43. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego prawdopodobnie płci męskiej (M?) oraz osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus* (20–25 lat). Z mózgowcazki zidentyfikowano kości sklepienia (grubość 4,0 mm – 6,0 mm), na powierzchni wewnętrznej jednego z fragmentów poroza kostna oraz fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 3,0 mm – 4,0 mm), fragmenty kości ciemieniowej (grubość 4,5 mm – 5,0 mm) z wycinkiem szwu czaszkowego oraz porozą kostną (*porotic hyperostosis*), dublujące się fragmenty prawej piramidy, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm – 5,0 mm). Zachowały się trzy fragmenty kości

sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm) o delikatnej morfologii. Z twarzoczaszki wyodrębniono fragment kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o delikatnie zaostrożonej krawędzi z otworem nadoczodołowym, blaszkę kości szczękowej z wyrostkiem podniebiennym oraz zębodołami, ułamek wyrostka kłykciowego żuchwy. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość $\pm 9,5$ mm – 10,5 mm), fragmenty trzonów kręgów szyjnych i kręgu lędźwiowego, wycinek obojczyka, fragment kości księżycowatej, fragmenty kości miednicznej, fragmenty obu rzepiek (z jednej zachowała się wyłącznie tylna powierzchnia stawowa o szerokości $\pm 36,5$ mm; druga wysokość $\pm 35,0$ mm; szerokość $\pm 31,0$ mm; grubość $\pm 9,5$ mm) oraz fragment powierzchni stawowej dolnej kości piszczelowej, fragment końca dalszego strzałki, fragment kości łódkowatej.

Grób nr 44. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *maturus* (40–50 lat). Z mózgowoczaszki wydzielono fragmenty kości sklepienia (grubość 5,0 mm), na powierzchni zewnętrznej jednego z nich widoczna wyniosłość kostna, na powierzchni wewnętrznej zmiany porotyczne oraz fragmenty kości ciemieniowych (grubość 4,5 mm), lewą kość skroniową z wyrostkiem sutkowatym (długość $\pm 20,0$ mm), piramidą oraz okolicą przewodu słuchowego zewnętrznego, prawą kość skroniową z wyrostkiem sutkowatym (długość $\pm 21,0$ mm), piramidę prawej kości skroniowej, fragmenty dołu żuchwowego, fragment łuski kości potylicznej (grubość 3,5 mm) z dość słabo wykształconą okolicą guzowatości potylicznej zewnętrznej (grubość kości mierzona na guzowatości potylicznej wewnętrznej $\pm 11,0$ mm), fragment lewego łuku jarzmowego. Z twarzoczaszki zidentyfikowano fragment brzęgu nadoczodołowego prawego oczodołu, kość czołową z zatoką czołową i brzegiem nadoczodołowym lewego oczodołu o delikatnej, zaostrożonej krawędzi z podwójnym otworem nadoczodołowym i wyrostkiem jarzmowym, fragmenty obu kości jarzmowych (prawa z podwójnym otworem jarzmowo – twarzowym) z wyrost-

kami czołowymi (prawy szerokość 9,0 mm; lewy szerokość 11,0 mm) oraz guzkami brzędnymi, fragmenty obu gałęzi żuchwy z wyrostkiem dziobiastym i fragmentarycznie zachowanymi wyrostkami kłykciowymi, a także ułamki korzeni stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość $\pm 11,0$ mm – 12,0 mm), fragment kręgu obrotowego, fragmenty trzonów kręgów szyjnych ze zmianami zwyrodnieniowymi na powierzchniach wyrostków stawowych, fragmenty trzonów kręgów piersiowych, bardzo małe wycinki trzonów kręgów lędźwiowych z bardzo silnie wyrażonymi zmianami degeneracyjno – zwyrodnieniowymi lub osteosklerotycznymi i osteolitycznymi, być może pochodzenia zapalnego. Poza tym rozpoznano fragmenty obojczyka, łopatki, wycinki głów kości ramiennych, uszkodzony bloczek (szerokość $\pm 24,0$ mm) kości ramiennej, wycinek końca dalszego prawej kości ramiennej z osteofitami na powierzchni bloczka oraz wydatnym nadkłykiem przyśrodkowym i grzebieniem ponadkłykciowym przyśrodkowym, fragmenty końców bliższych obu kości promieniowych z częściowo zachowanymi głowami (średnica $\pm 18,5$ mm; $\pm 21,0$ mm), fragment końca dalszego prawej kości promieniowej z bruzdą ścięgna mięśnia prostownika palców i prostownika wskaziciela, bruzdą ścięgna mięśnia prostownika długiego kciuka, wyrostkiem rylcowatym, wcięciem łokciowym oraz powierzchnią stawową nadgarstkową, kości księżycowate, fragmenty kości łódeczkowatej, fragmenty kości miednicznej (talerza kości biodrowej, powierzchni uchowatej kości biodrowej o nieregularnej i porowatej strukturze, panewki), głowę prawej kości udowej (średnica $\pm 40,0$ mm), fragment końca bliższego lewej kości udowej z głową (średnica g – d $\pm 40,0$ mm) z przesuniętą i poszerzoną powierzchnią stawową, wycinki trzonów kości udowych (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm), jeden z wąską i wysoką kresą chropawą, fragmenty kłykci kości udowej, lewą rzepkę (wysokość $\pm 34,5$ mm; szerokość $\pm 37,5$ mm; grubość 15,0 mm) o po-

głębszej powierzchni stawowej bocznej, fragmenty powierzchni stawowych bloczków kości skokowych (większa o szerokości $\pm 28,0$ mm), fragment kości łódkowatej, fragmenty kości śródreżca i śródstopia, paliczków, na ułamku powierzchni stawowej paliczka osteofity, paliczek paznokciowy palucha.

Grób nr 45. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *infans II/iuvenis* (10–15 lat). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 2,0 mm – 2,5 mm), fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowej (grubość 2,0 mm – 2,5 mm), fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 3,0 mm), fragment części oczodołowej kości czołowej oraz ułamki korzeni stałych zębów, zawiązek nieokreślonego stałego zęba. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinek żebra (szerokość $\pm 11,0$ mm), ułamki trzonu i łuku kręgu, fragmenty przynasad kości długich z bardzo słabo zachowaną chrząstką wzrostową oraz wycinki trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 2,5 mm).

Grób nr 46. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragment kości ciemieniowej (grubość 5,0 mm) z dołeczkiem ziarenkowym oraz wycinkiem szwu strzałkowego, fragment łuski kości potylicznej (grubość 5,0 mm) z uszkodzonym wycinkiem szwu węglowego, fragment kości miednicznej oraz wycinki trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm).

Grób nr 47. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 4,0 mm), ułamek piramidy kości skroniowej oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 50. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Rozpoznano blaszki sklepienia czaszki, blaszkę kości skroniowej, blaszkę trzonu żuchwy z zębodołami, ułamek paliczka oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 56. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 2–4 lat). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość

1,0 mm – 1,5 mm), fragmenty piramid obu kości skroniowych, część podstawną kości potylicznej (wysokość 14,0 mm, szerokość 20,0 mm) o niezakończonym procesie kostnienia, blaszkę trzonu szczęki z kryptami zawiązków zębów oraz zawiązek stałego siekacza górnego przyśrodkowego (I^1), zawiązki dwóch stałych siekaczy górnych bocznych (I^2), zawiązki dwóch stałych trzonowców górnych (M^1), zawiązki dwóch stałych trzonowców dolnych (M_1) oraz ułamek korzenia zęba mlecznego. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość $\pm 4,0$ mm – 5,0 mm), fragment części bocznej kręgu szczytowego, ułamki trzonów i łuków kręgow, fragment talerza kości biodrowej, wycinki dwóch przynasad bliższych, przypuszczalnie kości udowych, ze śladami chrząstki wzrostowej oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,5 mm).

Grób nr 57. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *infans II* (ok. 11–12 lat). Kości z popielnicy. Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowej (grubość 1,5 mm – 2,5 mm), fragment kości czołowej (grubość 2,0 mm) z okolicy oczodołowej oraz korzenie stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano fragment trzonu kręgu szyjnego, ułamek paliczka oraz ułamki głów i blaszki trzonów kości kończyn.

Kości z jamy grobowej. Z mózgowczaszki zidentyfikowano blaszkę łuski kości potylicznej z okolicy guzowatości potylicznej wewnętrznej, fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), wycinek prawej kości ciemieniowej (grubość 3,0 mm) z zachowanym szwem wieńcowym i strzałkowym, fragment kości ciemieniowej z otworem ciemieniowym, fragmenty dołów żuchwowych, piramidy obu kości skroniowych (prawa długość $\pm 38,0$ mm i wysokość $\pm 12,0$ mm; lewa wysokość $\pm 13,0$ mm), fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 2,0 mm) z zachowanym szwem węglowym, kresą karkową górną, prawym kłykiem potylicznym przebitym kana-

lem nerwu podjęzykowego, częścią podstawną z nieskostniałym chrząstkozrostem klinowo – potylicznym oraz ułamek kostki wstawnej. Zachowane wycinki szwów czaszkowych bez śladów obliteracji. Z twarzoczaszki rozpoznano ułamki brzegu nadoczodołowego o zaostrej krawędzi, niewielkie fragmenty szczęki i zuchwy (prawy wyrostek kłykciowy średnica $\pm 14,0$ mm), a także ułamki korzeni stałych zębów, w tym jeden o niecałkowicie uformowanym wierzchołku. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość 10,0 mm – 10,5 mm), trzy fragmenty trzonów żeber z zachowanymi końcami mostkowymi (faza I), fragment części bocznej kręgu szczytowego, część lewego górnego dołka stawowego kręgu obrotowego, 17 kręgów z odcinka szyjnego, piersiowego, lędźwiowego i krzyżowego z widocznymi cechami niezakończonych procesów wzrostowych, fragmenty końców mostkowych obojczyków z chrząstką wzrostową, fragmenty łopatki wraz z wydrążeniem stawowym, wycinek głowy kości ramiennej ze śladami chrząstki wzrostowej, fragmenty przynasad bliższych oraz przynasady dalszej kości ramiennych z zachowaną chrząstką wzrostową, fragment talerza kości biodrowej o niezakończonym procesie kostnienia, fragmenty nieskostniałej panewki (*acetabulum*), spojenie łonowe (wysokość $\pm 25,0$ mm) o powierzchni podzielonej poziomymi grzebieniami i bruzdami, część kości kulszowej z nieskostniałym guzem kulszowym, fragment gałęzi dolnej kości kulszowej, fragmenty głów kości udowych (większa o średnicy $\pm 33,5$ mm) z chrząstką wzrostową, fragmenty przynasad bliższych obu kości udowych (prawa szerokość $\pm 19,0$ mm) o niezakończonych procesach kostnienia, fragmenty nieskostniałych z trzonami kłykci kości udowych, fragmenty przynasad bliższych kości piszczelowych, kości piętowe o niezakończonym procesie kostnienia, bloczek (szerokość $\pm 28,0$ mm) kości skokowej, kości łódkowate, ułamki paliczków ze śladami chrząstki wzrostowej.

Grób nr 60. Pochówek osobnika być może płci żeńskiej (K??), zmarłego w wieku *adultus*. Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 2,0 mm – 4,0 mm), fragment kości sklepienia (grubość 4,0 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu czaszkowego, fragment łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym lewego oczodołu o lekko zaokrąglonej krawędzi, uszkodzony wyrostek czołowy prawej kości jarzmowej. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono ułamki paliczka, głów i trzonów kości kończyn.

Grób nr 61. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 4,5 mm – 5,0 mm – 6,0 mm), wewnętrzną blaszkę trzonu zuchwy z kolcem bródkowym, niewielkie fragmenty kręgu, panewki (*acetabulum*), kości miednicznej, paliczka oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 62. Kości z popielnicy. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (20–22 lat). Z mózgowiczaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej (grubość 2,0 mm), fragmenty kości ciemieniowej i kości potylicznej (grubość 3,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego, wtopionymi ułamekami przepalanej ozdoby o zielonym zabarwieniu oraz stopionym paciorkiem szklanym o zabarwieniu błękitnym (w jednym punkcie kość zabarwiona na różowo), fragment prawej kości ciemieniowej (grubość 3,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego (na kości ślady brązowej patyny, brązowego spieku oraz wtopiona kropelka metalu o złotym zabarwieniu), fragment piramidy (długość $\pm 35,0$ mm, wysokość $\pm 11,0$ mm) lewej kości skroniowej. Z twarzoczaszki wydzielono fragment kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym lewego oczodołu o ostrej krawędzi z otworem nadoczodołowym, wyrostkiem jarzmowym (w stropie oczodołu ślady *cribra orbitalia*), kości szczękowej z wyrostkami podniebiennym i zębodołowym obejmującym zębodoły prawej strony 2I¹, 2I², 2C, P¹ i P², wyrostek czołowy lewej kości szczękowej, fragment

prawego wyrostka kłykciowego (średnica $\pm 17,0$ mm) z wtopionym korzeniem zęba oraz spiekami kości i metalu. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 9,0 mm – 11,5 mm – 12,5 mm), bardzo słabo zachowane fragmenty trzonów kręgów szyjnych i lędźwiowych, trzon pierwszego kręgu krzyżowego (S_I niezrośnięty z S_{II}), koniec mostkowy obojczyka, fragment głowy kości ramiennej (średnica $\pm 35,0$ mm), fragment końca dalszego prawej kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm) z dość mocno wykształconym grzebieniem ponadkłykciowym bocznym, uszkodzony bloczek (szerokość $\pm 22,5$ mm) prawej kości ramiennej, fragment końca dalszego prawej kości promieniowej, fragmenty talerza kości biodrowej z częściowo zachowaną powierzchnią uchową, wycinek panewki (*acetabulum*) i guza kulszowego, fragment lewej kości udowej (długość $\pm 250,0$ mm; średnica głowy 39,0 mm – na powierzchni stawowej głowy widoczne zagłębienie, szerokość szyjki $\pm 24,0$ mm) z wyrazistą kresą międzykrętarzową na powierzchni przedniej oraz kresą chropawą o pośrednim stopniu wykształcenia, fragment końca bliższego prawej kości udowej (średnica głowy $\pm 36,0$ mm), fragment końca dalszego prawej kości udowej z kłykiem bocznym i przyśrodkowym, fragmenty końców bliższych obu kości piszczelowych, kość łódkowatą.

Kości z jamy grobowej. Budowa morfologiczna kości nawiązuje do szczątków ludzkich złożonych w popielnicy. Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), fragmenty kości ciemieniowej (grubość 4,5 mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego z wtopioną grudką przepalonego metalu, fragment dołu żuchwowego, piramidę (długość $\pm 37,0$ mm; wysokość $\pm 11,5$ mm), fragment wyrostka czołowego prawej kości jarzmowej, lewy wyrostek kłykciowy (średnica $\pm 14,0$ mm) i ułamek wyrostka dziobiastego żuchwy oraz korzenie zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 9,0 mm – 10,0 mm),

zab (wysokość $\pm 14,5$ mm) kręgu obrotowego, fragmenty trzonów kręgów szyjnego, piersiowego i lędźwiowego, wycinek wydrążenia stawowego łopatki, dwa fragmenty głowy kości ramiennej z widoczną skostniałą kresą nasadową, fragment trzonu i końca bliższego kości promieniowej (długość $\pm 97,5$ mm) z częściowo zachowaną głową (średnica $\pm 14,5$ mm), kość łódeczkowatą, kość grochowatą, fragmenty talerza kości biodrowej i panewki (*acetabulum*), fragment rzepki (wysokość $\pm 31,0$ mm; szerokość $\pm 30,0$ mm; grubość $\pm 15,5$ mm).

Grób nr 63 obiekt rowkowy (odcinek 56–58). Wśród zachowanych fragmentów kostnych zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm), ułamek wyrostka podniebiennej kości szczękowej oraz wycinki trzonów kości długich (kość łokciowa). Bardzo zły stan zachowania szczątków kostnych uniemożliwia identyfikację płci (?) i wieku (?) osobnika.

Grób nr 64. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm), ułamki korzeni zębów oraz bardzo małe wycinki głów i trzonów kości długich.

Grób nr 65. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano niewielkie fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 3,5 mm), korzeń stałego zęba, fragment obojczyka oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 66. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano blaszkę czołową z okolicy grzebienia czołowego, ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm), niewielki fragment trzonu kręgu oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 67. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowane szczątki to głównie wycinki trzonów kości długich, kilka ułamków kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm) oraz niewielkie wycinki powierzchni stawowych kości kończyn.

Grób nr 68. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułam-

- ki kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm – 3,0 mm), ułamek piramidy kości skroniowej, ułamek korzenia zęba oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 69. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano wyrostek czołowy (szerokość 9,5 mm) lewej kości jarzmowej z delikatnym guzkiem brzeżnym oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 70. Pochówek osobnika dorosłego płci męskiej (M). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5 mm – 4,5 mm), część łuskową kości skroniowej, blaszkę części sutkowej kości skroniowej oraz ułamek piramidy kości skroniowej, fragment kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego oczodołu o masywnej, grubej i zaokrąglonej krawędzi z wyraźną kresą skroniową oraz wyrostkiem jarzmowym, fragment szczęki z wyrostkami podniebiennym i zębodołowym obejmującym zębodoły I¹, I², C, P¹, blaszki trzonu żuchwy oraz niewielki fragment jej gałęzi, a także ułamek zęba dwukorzeniowego. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano niewielkie fragmenty trzonów kręgów, ułamki bloczka kości ramiennej, głów i powierzchni stawowych kości długich, wycinki trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm), trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm – 7,0 mm) ze śladami brązowej patyny.
- Grób nr 71. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano głównie blaszki i wycinki trzonów kości długich oraz mały fragment głowy kości długiej.
- Grób nr 72. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 73. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano wycinki trzonów kości długich oraz blaszkę kostną ze śladem zębodołu.
- Grób nr 74. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Rozpoznano blaszki trzonu żuchwy, korzenie stałych zębów, wycinek trzonu kręgu, ułamek bloczka kości ramiennej, wycinek końca bliższego kości promieniowej, ułamek kości łódeczkowatej oraz wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 75. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano dwa niewielkie fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm), wycinek łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o zaokrąglonej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym prawego oczodołu oraz wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 77. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano trzy większe wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej około 3,0 mm) oraz ułamek kostny ze śladem zębodołu.
- Grób nr 82. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowały się dwie blaszki kostne.
- Grób nr 85. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamek kości sklepienia czaszki oraz blaszkę trzonu kości długiej.
- Grób nr 87. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano blaszki trzonów kości długich oraz ułamek głowy kości długiej.
- Grób nr 89. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano niewielkie fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5 mm – 4,0 mm) ze śladami obliteracji endokranialnej szwów czaszkowych, fragment części sutkowej kości skroniowej oraz ułamki dwóch korzeni zębów. Z kości kończyn rozpoznano niewielki fragment głowy kości promieniowej, fragment kłykcia kości udowej, ułamek paliczka, wycinki trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm) z wyraźną kresą chropawą.
- Grób nr 91. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragment części sutkowej kości skroniowej, dwa ułamki wyrostka sutkowego, część lewej kości skroniowej z dołem żuchwowym i łukiem jarzmowym, dwa fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm – 5,5 mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego, ułamek korzenia zęba,

- część paliczka oraz niewielkie wycinki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 92. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki blaszek kości sklepienia czaszki, blaszki trzonów kości długich oraz dwa bliżej nieokreślone fragmenty kostne.
- Grób nr 93. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano niewielkie fragmenty trzonów kręgow oraz małe wycinki powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 96. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowały się wyłącznie blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 97. Kości z popielnicy. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (25–30 lat). Z mózgowczaszki wydzielono fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm – 3,0 mm – 4,5 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu czaszkowego, fragment kości ciemieniowej (grubość 4,0 mm) z wycinkiem szwu strzałkowego, część sutkową kości skroniowej z wycinkiem wolnego szwu węglowego, fragmenty piramid obu kości skroniowych, dół żuchwowy, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,5 mm). Z twarzoczaszki wyodrębniono część brzegu nadoczodołowego o zaokrąglonej krawędzi z otworem nadoczodołowym, fragmenty kości szczękowych z wyrostkami podniebieniem i zębodołowym obejmującym zębodoły lewej strony ciała 2I¹, 2I², C, P¹ i P², M¹ i M², dwa fragmenty trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym, a także ułamki korzeni stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość ±8,0 mm), fragmenty trzonów kręgow szyjnych, piersiowych i lędźwiowych oraz fragment pierwszego kręgu krzyżowego, fragmenty łopatki, wycinek końca bliższego kości promieniowej z fragmentarycznie zachowaną głową, wycinek końca dalszego kości łokciowej z wyrostkiem rylcowatym, fragmenty kości miednicznej, fragment głowy kości udowej (średnica ±38,5 mm), fragment lewej rzepki (wysokość 35,5 mm, szerokość ±31,0 mm, grubość 13,0 mm), fragmenty kości skokowych (szerokość powierzchni stawowej bloczka prawej kości 28,0 mm; lewej kości 27,0 mm).
- Kości z jamy grobowej. Budowa morfologiczna fragmentów kostnych nawiązuje do szczątków złożonych w popielnicy. Zidentyfikowano blaszki kości sklepienia czaszki, ułamki korzeni zębów i paliczków oraz ułamki głów i blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 99. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano blaszkę kości czołowej z okolicy grzebienia czołowego, blaszkę części sutkowej kości skroniowej, ułamek łuku jarzmowego, ułamek głowy kości ramiennej oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm – 4,5 mm).
- Grób nr 100. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), ułamek piramidy kości skroniowej, wycinek trzonu kręgu oraz blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 101. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *iuvēnis* (14–18 lat). Z czaszki wydzielono fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0 mm – 3,0 mm – 3,5 mm), fragment piramidy prawej kości skroniowej, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 6,5 mm), fragment łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego oczodołu o cienkiej, lekko zaostrej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym oraz niewielki fragment brzegu nadoczodołowego z otworem nadoczodołowym, wyrostek czołowy (szerokość ±7,0 mm) prawej kości jarzmowej oraz ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość 7,0 mm – 9,0 mm), fragment końca bliższego kości łokciowej, bardzo słabo zachowane wycinki głów kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej, fragmenty nasady i przynasad kości długich, fragmenty trzonów kości ramiennej i kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm).

Grób nr 102. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus*. Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 3,5 mm) z wycinkiem wolnego szwu wieńcowego, fragment dołu żuchwowego, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 7,0 mm), fragment szczęki z wyrostkiem zębodołowym, blaszki trzonu żuchwy oraz ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono wycinki żeber (szerokość $\pm 6,5$ mm), łuk przedni kręgu szczytowego, ułamki głów i wycinki trzonów kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 4,5 mm), kości przedramienia oraz kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm).

Grób nr 103. Kości z popielnicy. Pochówek osobnika płci męskiej (M), zmarłego w wieku *adultus* – *maturus*. Przypuszczalnie pochówek w popielnicy zawiera domieszkę szczątków drugiego osobnika, na co wskazują dublujące się fragmenty lewej łopatki z częściowo zachowanym wydrążeniem stawowym (pierwszy fragment o długości $\pm 36,5$ mm i szerokości $\pm 21,5$ mm; drugi fragment o długości $\pm 33,0$ mm) oraz obecność fragmentów delikatnych kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm). Z mózgowcowości zidentyfikowano fragment łuski kości czołowej (grubość 3,0 mm) z wycinkiem bardzo słabo zachowanego szwu wieńcowego obliterowanego endokranialnie oraz częściowo egzokranialnie, fragmenty kości ciemieniowych (grubość 4,0 mm) z okolicy brzegu łuskowego, fragment skrzydła większego kości klinowej, fragmenty łuski oraz części sutkowej lewej kości skroniowej (grubość 5,0 mm) z wcięciem sutkowym, fragment prawej kości skroniowej z otworem sutkowym oraz okolicą przewodu słuchowego zewnętrznego, wycinek łuski kości potylicznej (grubość 8,5 mm) z okolicy guzowatości potylicznej wewnętrznej, fragment części bocznej z kłykiem potylicznym. Z twarzoczaszki wyodrębniono łuskę kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o pośrednim stopniu wykształcenia z wyrostkiem jarzmowym prawego oczodołu, wyrostek czołowy (szerokość

10,0 mm) prawej kości jarzmowej z delikatnie wykształconym guzkiem brzeżnym, fragment prawej szczęki z wyrostkami podniebiennym i zębodołowym ze śladem ropnia okołożębowego, fragment trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodół prawego M_3 oraz ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano prawą część boczną kręgu szczytowego z dwudzielną powierzchnią stawową dołka górnego oraz częściowo zachowanym łukiem przednim i tylnym, fragmenty trzonów kręgów szyjnych, trzonów kręgów piersiowych – na trzonach kręgów dolnego odcinka piersiowego zmiany zwyrodnieniowe – osteochondroza powierzchni górnej i dolnej trzonu z niewielkimi osteofitami brzeżnymi na górnej krawędzi oraz fragmenty trzonów kręgów lędźwiowych – na powierzchni dolnej trzonów kręgowych widoczne zagłębienia. Ponadto wydzielono wycinki żeber (szerokość $\pm 12,0$ mm – 17,5 mm), fragment końca barkowego prawego obojczyka, mały fragment prawej łopatki z częściowo zachowanym wydrążeniem stawowym, wycinek głowy kości ramiennej (średnica $\pm 39,5$ mm) oraz jej trzonu (grubość istoty kostnej zbitej 6,0 mm), wycinek głowy kości promieniowej (średnica $\pm 20,0$ mm), fragmenty końca bliższego kości łokciowej, kość księżycową i grochowatą, fragmenty panewek (*acetabulum*) o średnicy wynoszącej $\pm 48,5$ mm, fragment talerza biodrowego z grzebieniem biodrowym oraz powierzchnią uchowatą, wycinki trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 6,5 mm), lewą rzepkę (wysokość $\pm 39,0$ mm; szerokość $\pm 40,0$ mm; grubość $\pm 17,5$ mm) z niewielkimi osteofitami brzeżnymi na powierzchni stawowej tylnej, fragment końca dalszego lewej kości piszczelowej z zachowaną kostką przyśrodkową oraz powierzchnią stawową dolną, fragment lewej kości piętowej, bloczek lewej kości skokowej (szerokość powierzchni stawowej $\pm 32,0$ mm).

Kości z jamy grobowej. Złożone szczątki kostne zawierają drugi pochówek (jamowy), w którym złożono szczątki osobnika prawdopodob-

nie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus - maturus*. Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej z okolicy grzebienia czołowego oraz kości skroniowej, ułamek kości czołowej (grubość 3,0mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu wieńcowego, fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,0mm - 3,0mm), fragmenty kości ciemieniowych (grubość 3,0mm - 3,5mm - 4,0mm) z okolicy brzegu łuskowego, punktu *Bregma* z wycinkiem bardzo słabo zachowanego szwu wieńcowego i strzałkowego, fragment skrzydła większego z zatoką klinową, fragment lewej piramidy, wycinek łuski kości potylicznej (grubość 4,0mm - 5,0mm), blaszkę łuski czołowej z brzegiem nadczołowym o delikatnej, zaostrej krawędzi, fragment trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoły I₁, I₂ i C, mały wycinek trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoł M₃, lewy wyrostek kłykciowy (średnica ±17,5mm) żuchwy o odkształconej powierzchni stawowej głowy. Szkielet postkranialny reprezentowany jest przez wycinek żebra, bardzo małe fragmenty trzonów i łuków kręgow, ułamki głów i powierzchni stawowych kości kończyn oraz wycinek powierzchni stawowej nieokreślonej kości długiej z wyraźnym zeszlifowaniem powierzchni kostnej.

Grób nr 104. Pochówek podwójny: osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus* (25-35 lat) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) - bardzo małego dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Z mózgowcowej wydzieleno blaszki kości sklepienia, na kilku zachowały się wycinki szwów czaszkowych obliterowanych endokranialnie i częściowo egzokranialnie, fragment części oczodołowo - mózgowej kości czołowej z zachowaną zatoką czołową, fragment kości ciemieniowej (grubość 5,0mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu strzałkowego, fragment łuku jarzmowego i przewodu słuchowego zewnętrznego lewej kości skroniowej, piramidy obu kości skroniowych, fragmenty łuski kości potylicz-

nej (grubość 5,0mm - 6,0mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego. Z twarzoczaszki zidentyfikowano słabo zachowane wyrostki czołowe obu kości jarzmowych, dwie blaszki trzonu żuchwy, ułamki wyrostka kłykciowego i dziobiastego żuchwy, a także ułamki korzeni zębów trzonowych oraz zęb przedtrzonowy z ubytkiem próchnicznym. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano bardzo małe fragmenty trzonów kręgow ze śladami osteochondrozy, ułamek kości łódeczkowatej, kość grochową. Pośród analizowanych fragmentów kostnych wydzielono ułamki bardzo delikatnych kości o kredowo - białym zabarwieniu, są to dwa ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 0,5mm), ułamek łuku kręgu, fragmenty trzonu kręgu krzyżowego i kości kulszowej.

Grób nr 105. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) - małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 1,5-2 lat). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 1,0mm - 1,5mm), fragment piramidy lewej kości skroniowej, ułamek dołu żuchwowego, niewielkie wycinki łuski kości potylicznej (grubość 2,5mm), ułamki szczęki i żuchwy oraz część wyrostka kłykciowego, a także ułamki korzeni zębów mlecznych, w tym jeszcze niecałkowicie uformowany korzeń trzonowca. Ze szkieletu postkranialnego wyróżniono wycinek żebra (szerokość ±5,0mm), niewielkie wycinki głów i przynasad kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej.

Grób nr 108. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano wycinki trzonów kości długich, paliczek oraz blaszki kostne.

Grób nr 110. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,0mm - 3,0mm - 4,0mm), ułamek kości ciemieniowej z okolicy brzegu łuskowego, mały wycinek wyrostka czołowego prawej kości jarzmowej, fragment lewego wyrostka dziobiastego żuchwy oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.

- Grób nr 111. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,5 mm – 4,5 mm), ułamek kości czołowej z okolicy grzebienia czołowego, ułamki łuku jarzmowego, niewielki fragment głowy oraz ułamki powierzchni stawowych i trzonów kości kończyn.
- Grób nr 112. Pochówek podwójny: osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus* (ok. 22–25 lat) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w okresie płodowym lub noworodkowym (okołoporodowym) (A. Zielińska 2012, s. 277–288).
- Grób nr 113. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus* (ok. 20–30 lat). Z czaszki wydzielono fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 3,0 mm – 3,5 mm), fragmenty kości ciemieniowej (grubość 4,0 mm – 5,0 mm) z wycinkami obliterowanego endokranialnie szwu strzałkowego, fragment skrzydła większego kości klinowej, fragmenty dołów żuchwowych i łuski obu kości skroniowych, piramidy kości skroniowych, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm – 6,0 mm) z wycinkami wolnego szwu węglowego oraz guzowatością potyliczną zewnętrzną (grubość 9,0 mm), niewielki wycinek lewej części bocznej kości potylicznej z częściowo zachowanym kłykiem potylicznym. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinek głowy kości ramiennej, ułamek bloczka kości ramiennej, fragment końca dalszego kości promieniowej z częściowo zachowaną powierzchnią stawową nadgarstkową, fragment kości księżycowatej, fragmenty głów kości udowych (średnica $\pm 39,0$ mm), fragmenty słabo zachowanych końców dalszych kości piszczelowych, fragmenty trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm) i kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,5 mm), fragment lewej kości piętowej z częściowo zachowanym guzem piętowym, bardzo słabo zachowaną kość skokową, niewielki fragment kości łódkowatej.
- Grób nr 116. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 4,5 mm), małe wycinki trzonów kości długich oraz ułamki blaszek kostnych.
- Grób nr 117. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I – infans II*. Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 1,5 mm – 2,0 mm; 4,5 mm – 6,0 mm), ułamek wyrostka stawowego kręgu, niewielką część kości łódeczkowatej, ułamki głów i wycinki trzonów kości kończyn.
- Grób nr 118. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 119. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), dwa ułamki korzeni stałych zębów, dwa niewielkie fragmenty trzonów kręgów, wycinki trzonów kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,5 mm).
- Grób nr 121. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – być może dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Z czaszki zidentyfikowano ułamki kości sklepienia (grubość 2,5 mm – 3,5 mm), fragment dołu żuchwowego, fragment piramidy prawej kości skroniowej, blaszkę trzonu żuchwy oraz ułamek korzenia stałego zęba. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 122. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,5 mm), ułamki korzeni zębów, fragmentarycznie zachowane kręgi, jeden ze śladem osteochondrozy oraz ułamek paliczka, blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 123. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm), lewy wyrostek dziobiasty żuchwy oraz wycinki i blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 124. Pochówek osobnika być może płci męskiej (M??), zmarłego w wieku *adultus*. Z mózgowczaszki wydzielono fragmenty kości sklepienia (grubość 3,0 mm – 4,0 mm), dwa fragmenty lewej kości skroniowej z łukiem jarzmowym i okolicą przewodu słuchowego zewnętrznego, piramidę prawej kości skroniowej, niewielkie fragmenty kości potylicznej. Z twarzoczaszki zidentyfikowano łuskę kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego i lewego oczodołu o zaokrąglonej krawędzi z otworem nadoczodołowym i wyrostkami jarzmowymi, częściowo zachowany wyrostek czołowy prawej kości jarzmowej z podwójnym otworem jarzmowo – twarzowym, lewy wyrostek czołowy (szerokość 8,0 mm) z guzkiem brzeżnym, fragment lewej gałęzi żuchwy z wyrostkiem dziobiastym, a także ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinki żeber, ułamki trzonów kręgow, niewielkie wycinki obojczyka i łopatki, ułamki głów kości kończyn, fragment kości łódkowatej.

Grób nr 125. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci żeńskiej (K?), zmarłego w wieku *adultus* (ok. 35 lat). Z mózgowczaszki wydzielono blaszki lewej kości skroniowej z okolicy wyrostka sutkowatego z widocznym wcięciem sutkowym, fragmenty prawej kości ciemieniowej (grubość 4,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu wieńcowego i strzałkowego (odcinek S1i S2), fragmenty kości ciemieniowych (grubość 4,0 mm – 5,0 mm) z wycinkami szwu strzałkowego ze śladami obliteracji endokranialnej i egzokranialnej, fragment kości ciemieniowej (grubość 3,5 mm – 4,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego, prawą kość skroniową z częściowo zachowanym wyrostkiem sutkowatym (długość $\pm 24,0$ mm), piramidy obu kości skroniowych, doły żuchwowe, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm) z wycinkami wolnego szwu węglowego oraz okolicą guzowatości potylicznej wewnętrznej, wycinek lewej części bocznej kości potylicznej z częściowo zachowanym kłykiem potylicznym. Z twarzoczaszki zidentyfikowano frag-

ment łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o ostrej krawędzi, wyrostki czołowe (prawy szerokość 12,0 mm; lewy szerokość 12,5 mm) kości jarzmowych, fragment trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym prawy zębodół M_3 oraz mały fragment trzonu z okolicy kolca bródkowego z prawymi zębodołami I_1 i I_2 , fragmentarycznie zachowany prawy wyrostek kłykciowy (średnica $\pm 12,0$ mm). Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono fragment części bocznej kręgu szczytowego, ułamki łuków i wyrostków stawowych kręgow, wycinki głów kości ramiennej i kości promieniowej, fragment końca bliższego kości łokciowej z częściowo zachowaną powierzchnią stawową.

Grób nr 127. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 5–6 lat). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), niewielki fragment piramidy kości skroniowej, ułamki kości szczękowej i żuchwy z kryptami dla zawiązków zębów, a także ułamek mlecznego zęba trzonowego (m), zawiązek stałego zęba przedtrzonowego (P), ułamki zawiązków zębów stałych. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinki żeber (szerokość 6,5 mm – 7,0 mm), ułamki łuków kręgow, wycinek przynasady kości długiej, ułamki głów i wycinki trzonów kości długich. Zachował się jeden wycinek trzonu kości długiej odbiegający swoją morfologią od pozostałych szczątków.

Grób nr 128. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm – 4,5 mm), fragment łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym lewego oczodołu o zaokrąglonej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym oraz ułamki korzeni dwóch zębów, ułamek trzonu kręgu, wycinki trzonów kości kończyn.

Grób nr 129. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowało się 14 ułamków kostnych wśród, których zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 7,0 mm) oraz blaszki trzonów kości długich.

- Grób nr 130. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowane fragmenty kości to głównie blaszki sklepienia czaszki, korzenie zębów oraz blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 131. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowane fragmenty kości to głównie blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 132. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 1,5–3 lat). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 1,0mm), fragment kości klinowej – skrzydła większe zrosnięte z trzonem, fragment łuski kości potylicznej (grubość 2,0mm), fragment części podstawnej (długość $\pm 13,0$ mm; szerokość $\pm 17,0$ mm) kości potylicznej (części boczne jeszcze niezrosnięte), a także zawiązki zębów stałych, w tym stałego siekacza górnego przyśrodkowego (I¹), stałego siekacza dolnego przyśrodkowego (I₁), ułamki trzonowca (M1). Ze szkieletu postkranialnego wydzielono wycinki żeber (szerokość $\pm 4,5$ mm), ułamki łuków i trzonów kręgow, niewielkie wycinki przynasad kości długich ze śladami chrząstki wzrostowej, fragmenty paliczków o pałeczkowatym kształcie, ułamki kości z wtopionymi grudkami przepalonego brązu.
- Grób nr 133. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano kości sklepienia (grubość 3,0mm – 5,5mm), dwa fragmenty kości sklepienia z wycinkami głównych szwów czaszkowych ze śladami obliteracji endokranialnej, fragment łuski kości potylicznej (grubość 5,5mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego, wyrostek czołowy (szerokość 8,0mm) lewej kości jarzmowej oraz ułamek korzenia zęba. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono ułamek łuku kręgu, niewielki wycinek głowy kości długiej, wycinki trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 6,5mm), dwa ułamki paliczków.
- Grób nr 134. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano kości sklepienia (grubość 2,5mm – 3,0mm), fragment kości ciemieniowej (grubość 3,0mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego z otworem ciemieniowym, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,0mm) z kresą karkową górną, korzeń zęba. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono wycinek żebra (szerokość $\pm 10,0$ mm), fragment trzonu kręgu szyjnego, wycinek trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0mm).
- Grób nr 135. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano fragment kości sklepienia czaszki (grubość 2,5mm).
- Grób nr 136. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano niewielkie fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,5mm – 4,0mm), fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,5mm), blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 137. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,5mm – 3,0mm – 4,5mm), ułamek korzenia zęba, bardzo mały wycinek bloczka kości ramiennej, ułamki powierzchni stawowych kości długich, wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 138. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Wśród 9 fragmentów kości zidentyfikowano wycinki sklepienia czaszki (grubość 3,0mm) oraz blaszki trzonów kości długich.
- Grób nr 139. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano blaszki sklepienia czaszki i trzonów kości długich.
- Grób nr 140. Zachowało się sześć fragmentów przepalonych kości zwierzęcych, m.in. żebro i wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 141. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans II* (ok. 9–12 lat). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 1,5mm – 2,0mm – 2,5mm), małe fragmenty piramidy kości skroniowej, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 2,5mm – 4,0mm), fragment części bocznej z okolicy kłykcia potylicznego z kanałem nerwu podjęzykowego, dwa ułamki sklepienia oczodołu ze śladami porozy (*cribra orbitalia*) oraz ułamki

korzeni zębów, częściowo zachowany trzonowiec dolny (M_1). Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 7,0 mm – 8,0 mm), fragment części bocznej kręgu szczytowego, fragmenty trzonów kręgów szyjnych i piersiowych, wycinek trzonu obojczyka, fragmenty głów kości ramiennej oraz kości udowych (średnica $\pm 27,0$ mm) ze śladem chrząstki wzrostowej, fragment przynasady bliższej kości udowej (średnica $\pm 20,0$ mm; grubość szyjki $\pm 16,0$ mm), fragmenty przynasad kości kończyn oraz kości miednicznej o niezakończonym procesie kostnienia.

Grób nr 142. Pochówek osobnika dorosłego prawdopodobnie płci męskiej (M?). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5 mm – 4,5 mm), fragment łuski kości skroniowej, niewielki wycinek lewej kości skroniowej z okolicy dołu żuchwowego, fragment łuski kości potylicznej (grubość 7,0 mm), fragment łuski kości czołowej z uszkodzonym brzegiem nadoczodołowym lewego oczodołu oraz wyrostkiem jarzmowym, wyrostki czołowe (prawy szerokość 11,0 mm) obu kości jarzmowych z guzkami brzeżnymi oraz ułamek korzenia zęba. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość $\pm 13,0$ mm), kość księżycową, fragment talerza kości biodrowej i panewki (*acetabulum*), fragmenty trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 5,5 mm) i trzonu kości udowej (grubość 6,0 mm).

Grób nr 143. Pochówek osobnika być może płci żeńskiej (K??), zmarłego w wieku *adultus* (20–30 lat). Z czaszki rozpoznano fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5 mm – 3,0 mm), część sutkową kości skroniowej, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm). Ze szkieletu postkranialnego wydzielono ułamek łuku i wyrostka stawowego kręgu, fragment końca bliższego kości udowej, ułamki głów i powierzchni stawowych kości kończyn oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 145. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano blaszki i kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm),

dwa korzenie zębów, blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 146. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 4,5 mm), wycinek kości ciemieniowej z okolicą brzegu łuskowego, ułamek dołu żuchwowego, wyrostek czołowy (szerokość 10,0 mm) lewej kości jarzmowej z delikatnie wykształconym guzkiem brzeżnym, ułamek korony zęba, niewielkie wycinki głów, powierzchni stawowych kości kończyn i trzonów kości długich.

Grób nr 147. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki rozpoznano fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5 mm – 5,0 mm), blaszkę trzonu żuchwy z kolcem bródkowym oraz korzenie stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano ułamki trzonów kręgów, niewielki wycinek głowy kości promieniowej, drobne fragmenty trzonów kości długich kończyn.

Grób nr 148. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano blaszkę sklepienia czaszki, fragment lewej kości skroniowej oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 149. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zachowane szczątki kostne to głównie niewielkie fragmenty trzonów kości długich wśród, których zidentyfikowano fragment trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 6,0 mm). Ponadto wydzielono blaszki sklepienia czaszki, w tym część sutkową kości skroniowej, fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 4,5 mm – 5,0 mm), ułamki korzeni zębów, ułamek paliczka.

Grób nr 150. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowało się kilkanaście ułamków kostnych, wśród których zidentyfikowano blaszki trzonów kości długich oraz fragment kości sklepienia czaszki.

Grób nr 151. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano niewielkie wycinki trzonów kości długich oraz bardzo słabo zachowany fragment kręgu.

Grób nr 152. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano niewielkie

- fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,0mm - 4,0mm), niewielkie fragmenty kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego i łuku jarzmowego, ułamki powierzchni stawowych i trzonów kości kończyn.
- Grób nr 153. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano blaszkę kostną części sutkowej kości skroniowej i wyrostka sutkowatego, fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5mm - 4,0mm), ułamki piramidy, przewodu słuchowego zewnętrznego i dołu żuchwowego, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 5,0mm - 7,0mm) z kresą karkową oraz kilka korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość $\pm 11,5$ mm), ząb (wysokość $\pm 16,0$ mm) kręgu obrotowego, wycinki głów i powierzchni stawowych kości długich, niewielkie fragmenty trzonów kości długich kończyn (grubość istoty kostnej zbitej 4,0mm).
- Grób nr 154. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano niewielkie fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 6,0mm), drobny fragment kręgu oraz wycinki trzonów kości długich kończyn (grubość istoty kostnej zbitej 6,0mm).
- Grób nr 155. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,0mm - 4,0mm), ułamek kostki wstawnej, wycinek części mózgowo - oczodołowej kości czołowej, fragment piramidy lewej kości skroniowej, trzy korzeni zębów oraz wycinków trzonów kości długich.
- Grób nr 156. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki blaszek kości sklepienia czaszki oraz piramidy kości skroniowej, a także niewielkie wycinki głowy i trzonów kości długich.
- Grób nr 157. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano niewielkie wycinki kości sklepienia czaszki (grubość 3,5mm - 4,0mm) oraz wycinek trzonu kości długiej.
- Grób nr 158. Pochówek osobnika dorosłego być może płci męskiej (M??). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki, korzeń zęba, ułamek bloczka kości ramiennej, fragment głowy kości udowej (średnica $\pm 46,0$ mm) oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 159. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano niewielkie wycinki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0mm - 3,5mm - 4,5mm), ułamek przewodu słuchowego zewnętrznego, blaszkę kostną wyrostka zębodołowego szczęki, dwa ułamki korzeni stałych zębów oraz wycinki powierzchni stawowych i trzonów kości kończyn, prawą rzepekę (wysokość $\pm 29,5$ mm; szerokość $\pm 33,5$ mm) z wcięciem dla mięśnia obszernego bocznego.
- Grób nr 160. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus*. Z mózgowczaszki wyodrębniono fragmenty kości czołowej i kości ciemieniowych (grubość 2,5mm - 4,0mm), fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,5mm - 5,0mm), niewielkie fragmenty kości skroniowej, w tym dołu żuchwowego, przewodu słuchowego zewnętrznego, łuku jarzmowego oraz piramidy. Z twarzoczaszki zidentyfikowano niewielkie fragmenty łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym o cienkiej i zaostrej krawędzi, fragmentarycznie zachowany wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej, ułamki kości szczękowej i żuchwy oraz częściowo zachowany prawy wyrostek kłyckiowy (średnica $\pm 14,0$ mm), a także ułamki stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano ułamek zęba kręgu obrotowego, wycinki żeber (szerokość 8,0-9,0mm), niewielkie fragmenty trzonów kręgów szyjnych, fragmenty kości łódeczkowatych, kość księżycowatą, niewielkie wycinki głów i powierzchni stawowych kości długich, fragmenty trzonów kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 3,0mm) i kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0mm).
- Grób nr 161. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano fragment kości ciemieniowej (grubość

- 5,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem częściowo obliterowanego endokranialnie szwu węglowego oraz ułamek korzenia zęba. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono wycinki żeber, blaszkę końca bliższego kości promieniowej z guzowatością promieniową, ze zmianami zwyrodnieniowo – przeciążeniowymi oraz wycinki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 162. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,5 mm – 2,0 mm), ułamki dwóch korzeni zębów oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 165. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano niewielkie fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm), ułamek kości skroniowej, wyrostek czołowy (szerokość 11,5 mm) z delikatnym guzkiem brzeżnym lewej kości jarzmowej, ułamek trzonu i gałęzi żuchwy, ząb kręgu obrotowego oraz niewielkie wycinki powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 166. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano wycinek żebra, fragment kości łódeczkowatej, wycinki głów i trzonów kości długich.
- Grób nr 167. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano blaszki kostne sklepienia czaszki, blaszkę kości skroniowej, niewielkie wycinki kości sklepienia czaszki (grubość 4,5 mm – 5,5 mm), ułamek blaszki kostnej trzonu żuchwy, mały fragment paliczka oraz wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 168. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowały się jedynie dwie blaszki kostne.
- Grób nr 169. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 6,0 mm – 7,5 mm) ze śladami obliteracji szwów czaszkowych, ułamek łuku kręgu oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 171. Pochówek podwójny: osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Z czaszki wyodrębniono niewielkie wycinki kości sklepienia (grubość 2,5 mm – 3,5 mm), fragment kości ciemieniowej (grubość 2,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu czaszkowego oraz ułamek korzenia zęba. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono ułamek kości łódeczkowatej, wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 0,5 mm; 2,5 mm – 3,0 mm) oraz drobne fragmenty paliczków.
- Grób nr 172. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano blaszkę kości skroniowej, ułamek korzenia zęba, drobne wycinki powierzchni stawowych i trzonów kości długich oraz ułamek paliczka.
- Grób nr 173. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamki blaszek sklepienia czaszki, w tym łuski kości potylicznej oraz ułamek korzenia zęba, wycinek żebra, drobne wycinki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości długich kończyn.
- Grób nr 174. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano drobne fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm – 3,0 mm) oraz bardzo małe wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 175. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowało się 7 niewielkich fragmentów kostnych wśród, których zidentyfikowano ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm), ułamek piramidy kości skroniowej oraz wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 176. Pochówek podwójny: osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I* oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm), ułamek wyrostka dziobiastego żuchwy oraz niewielki fragment głowy kości długiej, wycinek żebra, ułamki łuków kręgow, wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,0 mm).

- Grób nr 177. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowały się jedynie ułamki blaszek kostnych.
- Grób nr 178. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,5 mm – 3,0 mm), fragmentarycznie zachowany lewy wyrostek czołowy (szerokość 7,5 mm) z delikatnym guzkiem brzeżnym, ułamek kręgu, niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 181. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zachowały się małe fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 3,0 mm), ułamek kręgu, dwa paliczki paznokciowe ręki, wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 183. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki wyróżniono małe fragmenty kości sklepienia (grubość 1,5 mm – 3,0 mm – 4,0 mm), ułamek łuski kości skroniowej, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,5 mm), fragment kości szczękowej z częściowo zachowaną zatoką szczękową i wyrostkiem podniebiennym oraz dwa korzenie stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono ułamki kręgów, niewielkie wycinki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 184. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Z czaszki zidentyfikowano fragment kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm), wyrostek czołowy (szerokość $\pm 8,0$ mm) z wydatnym guzkiem brzeżnym lewej kości jarzmowej, dublujące się wyrostki czołowe kości jarzmowej, ułamek kości szczękowej, korzenie stałych zębów oraz ułamki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 185. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragmenty kości ciemieniowych (grubość 3,5 mm) z wycinkami szwu węglowego obliterowanego endokranialnie i szwu strzałkowego obliterowanego częściowo egzokranialnie oraz ułamek piramidy kości skroniowej, blaszkę kości szczękowej, korzeń stałego zęba, niewielki fragment łopatki, a także wycinki głów i trzonów kości długich.
- Grób nr 186. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano małe fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5 mm – 5,5 mm), wycinki kości ciemieniowej (grubość 5,0 mm) z fragmentarycznie zachowanym szwem strzałkowym, ułamki dołu żuchwowego i piramidy kości skroniowej, ułamki wyrostka kłykciowego żuchwy oraz ułamki dwóch korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano ułamki trzonów i wyrostków stawowych kręgów, ułamek głowy kości ramiennej oraz niewielkie wycinki powierzchni stawowych i trzonów kości kończyn.
- Grób nr 187. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 1,5 mm – 4,0 mm – 5,0 mm), niewielki fragment kości ciemieniowej (grubość 2,5 mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego, wycinki kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego, dołu żuchwowego i wyrostka sutkowatego, piramidę lewej kości skroniowej, blaszkę trzonu żuchwy oraz korzenie stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego wydzielono fragment części bocznej kręgu szczytowego, kość grochową, ułamki paliczków oraz wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 188. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragment kości ciemieniowej (grubość 4,0 mm) z fragmentarycznie zachowanym wycinkiem szwu czaszkowego, ułamek korzenia zęba oraz niewielkie wycinki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 189. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki wydzielono fragmenty kości sklepienia (grubość 2,5 mm – 3,0 mm – 3,5 mm), niewielki fragment łuski kości czołowej z grzebieniem czołowym, fragmenty kości ciemieniowej (grubość 4,0 mm), fragment piramidy prawej kości skroniowej, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 5,0 mm), niewielki fragment kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego

- oczodołu o zaokrąglonej krawędzi z otworem nadoczodołowym i wyrostkiem jarzmowym, prawy wyrostek kłykciowy zuchwy (średnica 15,0 mm). Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber, łuk przedni kręgu szczytowego, fragmenty trzonów kręgów szyjnych, fragmentarycznie zachowane wydrążenie stawowe łopatki oraz niewielkie wycinki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 190. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Wśród zachowanych szczątków zidentyfikowano niewielkie fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm – 4,5 mm), ułamek kości klinowej, wycinki dwóch żeber (szerokość 6,5 mm), ułamek paliczka oraz niewielkie wycinki głów i trzonów kości kończyn.
- Grób nr 191. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano jedynie ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm), ułamki korzeni dwóch zębów, fragment paliczka oraz niewielkie wycinki głów i trzonów kości długich.
- Grób nr 192. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowało się 9 ułamków trzonów kości długich.
- Grób nr 193. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zachowało się 6 niewielkich fragmentów kostnych wśród, których rozpoznano blaszkę sklepienia czaszki oraz wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 195. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Wśród zachowanych szczątków zidentyfikowano drobne fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 1,5 mm – 2,5 mm – 3,0 mm), ułamki korzeni zębów oraz łuk kręgu, niewielki fragment łopatki, mały fragment spojenia łonowego, ułamki głów i wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 196. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano blaszki sklepienia czaszki, ułamek trzonu kręgu, wycinki głowy i trzonów kości długich.
- Grób nr 198. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm), ułamki korzeni dwóch zębów oraz ułamki łuków kręgów, drobne wycinki głów i powierzchni stawowych kości kończyn, wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 199. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm – 2,0 mm) oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.
- Grób nr 201. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki rozpoznano blaszki łuski kości czołowej z okolicy nadoczodołowej, fragmenty kości sklepienia (grubość 4,5 mm – 5,0 mm), fragment kości ciemieniowej (grubość 4,5 mm) z wycinkiem szwu strzałkowego, fragment piramidy prawej kości skroniowej, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm) z wycinkiem obliterowanego endokranialnie szwu węglowego. Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono ułamek trzonu kręgu oraz wycinki powierzchni stawowej i trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 6,5 mm).
- Grób nr 202. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Wśród zachowanych szczątków kostnych udało się zidentyfikować jedynie wycinki powierzchni stawowych i trzonów kości długich.
- Grób nr 203. Kości z popielnicy. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci męskiej (M?), zmarłego w wieku *maturus* (35–45 lat). Z mózgo-czaszki wydzielono fragment kości czołowej (grubość 3,5 mm) z wycinkiem szwu wieńcowego częściowo obliterowanego, fragmenty kości ciemieniowych (grubość 3,5 mm – 4,0 mm) z wycinkami szwu strzałkowego (odcinek S3) obliterowanego endokranialnie i egzokranialnie, fragment lewej kości skroniowej z dołem zuchwowym oraz łukiem jarzmowym, piramidę lewej kości skroniowej, fragmenty części sutkowej kości skroniowej, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 5,0 mm – 5,5 mm). Z twarzoczaszki zidentyfikowano fragmen-

ty łuski kości czołowej z brzegiem nadczołowym obu oczodołów o krawędzi ukształtowanej w stopniu pośrednim z wyrostkami jarzmowymi, fragment lewej kości jarzmowej (wysokość $\pm 46,0$ mm) z wyrostkiem czołowym (szerokość 11,0 mm) oraz guzkiem brzeżnym, niewielkie fragmenty szczęki, fragmenty prawej gałęzi żuchwy z fragmentarycznie zachowanym wyrostkiem kłykciowym (średnica $\pm 12,0$ mm) oraz wyrostkiem dziobiastym. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość $\pm 15,5$ mm – 17,0 mm), fragment kręgu obrotowego z zębem (wysokość 15,0 mm; szerokość 10,0 mm; grubość 9,5 mm; wysokość trzonu z zębem 33,0 mm), zaobserwowano nietypowy kształt lewej powierzchni stawowej górnej oraz wyrost kostną na wierzchołku zęba. Poza tym zidentyfikowano fragmenty trzonów kręgów szyjnych, piersiowych i lędźwiowych z osteofitami brzeżnymi, fragment trzonu pierwszego kręgu krzyżowego, fragment głowy kości ramiennej (średnica g – d $\pm 41,0$ mm), fragment części dolnej trzonu prawej kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm) z wyraźnym grzebieniem ponadkłykciowym bocznym, fragment końca dalszego kości promieniowej z częściowo zachowaną powierzchnią stawową nadgarstkową, fragment końca bliższego kości łokciowej, paliczek paznokciowy ręki, fragmenty panewki (*acetabulum*) i talerza kości biodrowej, fragmenty kłykcia kości udowej, fragmenty powierzchni stawowych końca bliższego kości piszczelowej, fragment końca dalszego kości piszczelowej z częściowo zachowaną kostką przyśrodkową oraz powierzchnią stawową dolną, fragment kostki bocznej strzałki, fragment powierzchni stawowej bloczka kości skokowej, fragment kości klinowatej pośredniej, fragment pierwszej kości śródstopia, fragment trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,5 mm).

Kości z jamy grobowej. Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki, fragment głowy kości promieniowej (średnica $\pm 20,0$ mm), kość łódeczkowatą, kość grochowatą. Budowa mor-

fologiczna zachowanych fragmentów kostnych nawiązuje do szczątków osobnika złożonych w popielnicy.

Grób nr 206. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamki dwóch korzeni zębów, ułamek zęba kręgu obrotowego, wyrostek stawowy kręgu, ułamek kości łódeczkowatej, ułamki dwóch paliczków oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 207. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano jedynie ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm – 3,5 mm) oraz niewielkie wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 208. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano niewielkie wycinki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 3,5 mm), fragment kości ciemieniowej (grubość 4,0 mm) z fragmentarycznie zachowanym szwem wieńcowym i strzałkowym, korzenie stałych zębów oraz niewielkie wycinki głów i trzonów kości kończyn.

Grób nr 209. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm), wyrostek czołowy (szerokość $\pm 8,5$ mm) z guzkiem brzeżnym lewej kości jarzmowej oraz wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 210. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm – 3,0 mm), wycinek żebra oraz ułamki powierzchni stawowych i trzonów kości długich.

Grób nr 211. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm – 4,0 mm), korzenie dwóch zębów, ułamek łuku kręgu oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 213. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamek blaszki sklepienia czaszki oraz niewielki wycinek powierzchni stawowej i blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 214. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Wśród 10 niewielkich frag-

mentów kostnych rozpoznano jedynie blaszkę sklepienia czaszki oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 217. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Zidentyfikowano jedynie ułamek kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm), wycinek żebra (szerokość 4,0 mm) oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 218. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego prawdopodobnie płci żeńskiej (K?) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I – infans II*. Z mózgowcowej zidentyfikowano blaszki kostne wyrostka sutkowatego, niewielkie fragmenty kości sklepienia (grubość 0,5 mm – 1,0 mm; 2,0 mm – 3,0 mm – 3,5 mm), fragmenty kości ciemieniowych (grubość 4,0 mm) z wycinkiem szwu strzałkowego, fragment kości ciemieniowej (grubość 3,0 mm) z okolicy brzegu łuskowego, fragment lewej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego i łuku jarzmowego, ułamek piramidy kości skroniowej. Z twarzoczaszki wyodrębniono wycinek brzegu nadoczodołowego prawego oczodołu o delikatnie zaokrąglonej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym, wyrostek czołowy prawej kości szczękowej, wycinek kąta żuchwy oraz ułamki korzeni zębów. Ze szkieletu postkranialnego wyróżniono wycinki żeber o zróżnicowanej morfologii, fragmenty trzonów kręgów szyjnych i lędźwiowych, ułamek głowy kości promieniowej (średnica $\pm 15,0$ mm), wycinek przynasady kości długiej ze śladem chrząstki wzrostowej oraz wycinki trzonów kości długich o delikatnej budowie anatomicznej, fragment trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 5,0 mm).

Grób nr 219. Kości z popielnicy. Pochówek osobnika płci męskiej (M), zmarłego w wieku *adultus* (20–25 lat). Z mózgowcowej zidentyfikowano fragmenty kości ciemieniowych (grubość 3,0 mm – 4,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu strzałkowego i węglowego, z otworem ciemieniowym oraz zmianami porotycznymi (*porotic hyperostosis*), fragmentarycznie

zachowane piramidy obu kości skroniowych, fragment lewej kości skroniowej z dołem żuchwowym, ułamki prawego dołu żuchwowego i łuku jarzmowego, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm – 5,0 mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego oraz część podstawną kości potylicznej. Z twarzoczaszki rozpoznano fragmenty kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym lewego oczodołu o zaokrąglonej krawędzi z otworem nadoczodołowym, wyrostki czołowe kości jarzmowych (prawy szerokość 13,0 mm; lewy szerokość 14,0 mm) z guzkami brzeżnymi, wyrostki czołowe szczęk, fragmenty kości szczękowych z wyrostkami podniebiennymi i zębodołowym obejmującym zębodoły 2I¹, 2I², 2C, 2P¹, 2P², wewnętrzną blaszkę kostną trzonu żuchwy z zębodołami lewej strony ciała M₁, M₂ i M₃, fragment lewej gałęzi żuchwy z wyrostkiem dziobiastym, lewy wyrostek kłyckiowy (średnica $\pm 15,5$ mm) oraz korzenie zębów wielokorzeniowych. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano wycinki żeber (szerokość 13,0 mm – 13,5 mm), fragment łuku przedniego kręgu szczytowego, ząb kręgu obrotowego (wysokość $\pm 15,0$ mm), fragmenty trzonów kręgów piersiowych i lędźwiowych, fragment trzonu pierwszego kręgu krzyżowego, fragment łopatki z wydrążeniem stawowym (długość $\pm 34,0$ mm; szerokość $\pm 20,5$ mm), fragmenty kości miednicznej, fragmentarycznie zachowaną głowę kości udowej (średnica $\pm 46,0$ mm), fragment końca dalszego strzałki, kość łódeczkowatą, powierzchnię stawową bloczka kości skokowej (szerokość $\pm 33,0$ mm), fragmenty kości śródstopia i paliczków. Grubość istoty kostnej zbitej trzonu kości ramiennej 3,0 mm, trzonu kości udowej 5,0 mm.

Kości z jamy grobowej. Zidentyfikowano ułamek dołu żuchwowego, fragment prawej gałęzi żuchwy z wyrostkiem dziobiastym, ułamki korzeni i zęba stałego, wycinki żeber (szerokość 11,5 mm), kość grochowatą, ułamki głów kości śródreżca i śródstopia oraz paliczków. Budowa morfologiczna zachowanych frag-

mentów kostnych nawiązuje do szczątków osobnika złożonych w popielnicy.

Grób nr 220. Kości z popielnicy. Pochówek osobnika płci żeńskiej (K), zmarłego w wieku *adultus/maturus* (30–40 lat). Z mózgowcowej wydzielono blaszkę łuski kości czołowej z wycinkiem szwu wieńcowego obliterowanego endokranialnie, fragment kości czołowej z okolicy grzebienia czołowego, fragmenty kości ciemieniowych (grubość 4,0 mm – 4,5 mm) z całkowicie obliterowanym endokranialnie i egzokranialnie wycinkiem szwu strzałkowego (odcinki S1 i S3), fragment lewej kości skroniowej z okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego, część sutkową kości skroniowej, fragment lewego łuku jarzmowego, piramidy obu kości skroniowych, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,5 mm – 5,0 mm) z wycinkami szwu węglowego obliterowanego endokranialnie oraz kostką wstawną. Z twarzoczaszki zidentyfikowano łuskę kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym obu oczodołów o delikatnie zaokrąglonej krawędzi z wyrostkami jarzmowymi, fragmenty obu kości jarzmowych z wyrostkami czołowymi (prawy szerokość 7,0 mm; lewy szerokość $\pm 9,0$ mm), niewielkie fragmenty szczęki, fragment trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym obliterowany zębodoł M_1 oraz M_2 , wewnętrzną blaszkę trzonu żuchwy z zębodołem M_3 , fragmentarycznie zachowane wyrostki dziobiaste oraz korzenie zębów dwukorzeniowych, jeden z hipercementozą. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber ze śladami osteoartrozy na guzkach żebrowych, ułamek łuku kręgu szczytowego, niewielki fragment kręgu obrotowego, fragment trzonu kręgu szyjnego ze zmianami osteoartretycznymi i osteofitami brzeżnymi, fragment końca barkowego obojczyka, ułamek głowy kości promieniowej (średnica $\pm 18,0$ mm).

Kości z jamy grobowej. Zidentyfikowano fragment kości sklepienia czaszki, korzenie dwóch zębów, wycinki trzonów i głów kości długich. Opisane fragmenty kostne prawdopodobnie

należą do osobnika, którego szczątki złożono w popielnicy.

Kości z małej jamy położonej obok grobu. Zidentyfikowano niewielkie blaszki i wycinki trzonów kości długich oraz ułamek korzenia zęba. Opisane szczątki kostne najprawdopodobniej nie należą do osobnika pochowanego w popielnicy, ponieważ różnią się zabarwieniem oraz morfologią. Bardzo zły stan zachowania uniemożliwił oznaczenie płci (?) i wieku (?) osobnika.

Grób nr 223. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragment kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm) z wycinkiem szwu czaszkowego obliterowanego endokranialnie, łuskę kości skroniowej, niewielki wycinek brzegu nadoczodołowego lewego oczodołu o zaokrąglonej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym oraz korzenie trzech stałych zębów, a także niewielkie wycinki głów i powierzchni stawowych kości kończyn oraz fragment trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 6,0 mm).

Grób nr 225. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano niewielki fragment kości sklepienia (grubość 3,0 mm), wycinek części oczodołowo – mózgowiej kości czołowej oraz korzenie zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano jedynie niewielkie fragmenty trzonów kręgów, kość księżycowatą, haczyk kości haczykowatej oraz niewielkie wycinki głów, trzonów i powierzchni stawowych kości długich.

Grób nr 226. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki zidentyfikowano wycinki kości sklepienia (grubość 2,5 mm), fragment części łuskowej kości skroniowej, fragment dołu żuchwowego, wewnętrzną blaszkę trzonu żuchwy oraz korzenie trzech stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego wyróżniono fragmenty łuków i wyrostków stawowych oraz trzon kręgu szyjnego, niewielki fragment łopatki, ułamek paliczka paznokciowego palucha oraz dwa małe fragmenty paliczków, a także fragment trzonu

kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm).

Grób nr 227. Pochówek podwójny: osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?), być może kobiety (K??) oraz osobnika o nieokreślonej płci (?) – dziecka zmarłego w wieku *infans I*. Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm – 2,0 mm – 3,5 mm) z wycinkami głównych szwów czaszkowych, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 2,5 mm – 3,5 mm) oraz ułamki korzeni dwóch zębów, ułamek zawiązka stałego trzonowca (M), a także wycinki trzonów kości długich.

Grób nr 228. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) – małego dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 2–4 lat). Z czaszki zidentyfikowano drobne kości sklepienia (grubość 0,5 mm – 1,0 mm), części sutkowe kości skroniowej, piramidy obu kości skroniowych, mały fragment sklepienia oczodołu z delikatną porożą (*cribra orbitalia*) oraz ułamki korzeni zębów mlecznych, zawiązki zębów stałych, w tym siekacza dolnego przyśrodkowego (I₁), dwóch siekaczy (I), trzech kłów (C), pierwszego trzonowca (M1). Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość 4,0 mm), ułamek łuku kręgu, niewielki wycinek przynasady kości długiej ze śladem chrząstki wzrostowej oraz wycinki trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 1,0 mm).

Grób nr 229. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm), fragment prawej części bocznej kręgu szczytowego, haczyk kości haczykowatej, ułamek kości łódkowatej, ułamki powierzchni stawowych i trzonów kości kończyn (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm).

Grób nr 230. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano blaszkę kości czołowej z grzebieniem czołowym, fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm – 3,5 mm – 4,0 mm) z wycinkiem szwu czaszkowego obliterowanego endokranialnie, ułamek łuski kości skroniowej, niewielki wycinek kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym le-

wego oczodołu o zaokrąglonej krawędzi z wyrostkiem jarzmowym, ułamek korzenia zęba oraz niewielki fragment kręgu, wycinki trzonów i głów kości długich.

Grób nr 231. Pochówek osobnika dorosłego prawdopodobnie płci męskiej (M?). Z czaszki zidentyfikowano blaszkę łuski kości potylicznej z silnie wykształconą kresą karkową górną, fragmenty kości sklepienia (grubość 3,5 mm – 4,5 mm), fragment piramidy lewej kości skroniowej, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 8,0 mm – 9,0 mm) z okolicą guzowatości potylicznej wewnętrznej, fragment trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym oraz obliterowanym zębodołem, prawy wyrostek dziobisty oraz ułamki korzeni dwóch stałych zębów. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano ząb kręgu obrotowego z wyrosłą kostną, niewielki wycinek wydrążenia stawowego łopatki, fragmenty paliczek oraz fragment trzonu kości ramiennej (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm) i trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 6,5 mm).

Ustryna 1 (odc. 318). Silnie przepalone niewielkie fragmenty kości ludzkich o barwie beżowo – szarej. Masa kości 22 g. Zidentyfikowano dwa niewielkie fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 4,0 mm), niewielkie wycinki blaszek kostnych pochodzących z trzonów kości długich oraz ułamek kręgu. Ze względu na brak fragmentów diagnostycznych nie można określić liczby, płci i wieku osobnika/osobników.

Ustryna 1 (odc. 319). Silnie przepalone niewielkie fragmenty kości o barwie beżowo – szarej. Wydzielono przepalone fragmenty kości ludzkich o masie 14 g oraz fragmenty przepalonych kości zwierzęcych o masie 4 g. Ponadto wyodrębniono dwa niewielkie fragmenty przedmiotu kościanego. Wśród szczątków ludzkich zidentyfikowano niewielkie fragmenty blaszek kostnych trzonów kości długich, ułamek powierzchni stawowej, niewielki fragment kręgu, a także drobne fragmenty czaszki, w tym ułamek kości sklepienia (grubość 3,5 mm) oraz fragment z okolicy łuku jarzmowego. Ze

względu na brak fragmentów diagnostycznych nie można określić liczby, płci i wieku osobnika/osobników. Ponadto zidentyfikowano dwa ułamki przepalonych kości o bardzo delikatnej morfologii, w tym ułamek kości sklepienia czaszki i żebra, które mogły należeć do bardzo małego dziecka.

Ustryna 1 (odc. 325). Silnie przepalone niewielkie fragmenty kości o barwie beżowo – szarej. Wydzielono przepalone fragmenty kości ludzkich o masie 38 g oraz przepalone fragmenty kości zwierzęcych o masie 2 g. Wśród szczątków ludzkich zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,5 mm – 3,0 mm – 4,0 mm) oraz wycinki trzonów kości długich. Ze względu na brak fragmentów diagnostycznych nie można określić liczby, płci i wieku osobnika/osobników.

Ustryna 1 (odc. 326). Silnie przepalone fragmenty kości ludzkich o beżowo – szarym zabarwieniu. Masa kości 96 g. Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 2,0 mm – 3,0 mm – 5,5 mm), fragment łuski kości potylicznej, drobny fragment piramidy kości skroniowej oraz fragment korzenia stałego zęba o całkowicie startej koronie, a także fragmenty trzonów kości długich kończyn. Ze względu na brak fragmentów diagnostycznych nie można określić liczby, płci i wieku osobnika/osobników.

Ustryna 2 (odcinek 56). Zidentyfikowano ułamki kości sklepienia czaszki (grubość 3,0 mm – 4,5 mm), dwa wycinki żeber (szerokość $\pm 10,5$ mm), ułamek kości księżycowatej, niewielki fragment talerza kości biodrowej, ułamki powierzchni stawowych i trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 4,0 mm). Bardzo zły stan zachowania szczątków kostnych uniemożliwia identyfikację płci (?) i wieku (?) osobnika.

Ustryna 2 (odcinek 57). Z czaszki zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia (grubość 2,0 mm – 3,5 mm), piramidę lewej kości skroniowej, fragment łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm), fragment łuski kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego oczodołu

o zaokrąglonej krawędzi z otworem nadoczodołowym oraz korzeń stałego zęba. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinek żebra (szerokość 13,5 mm), ułamek wydrążenia stawowego łopatki, ułamek powierzchni stawowej tylnej rzepki, ułamek paliczka oraz fragment trzonu kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 7,0 mm) z kresą chropawą. Wśród opisanych fragmentów kostnych zidentyfikowano szczątki prawdopodobnie dorosłego mężczyzny (M?).

Groby o nieokreślonej chronologii

Grób nr 19. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?), zmarłego w wieku *iuvenis* – *adultus*. Zidentyfikowano blaszki kości sklepienia czaszki, ułamki trzonów kręgow, trzon kości udowej (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm – 5,0 mm), fragment talerza kości biodrowej o niezakończonym procesie kostnienia.

Grób nr 81. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano ułamki blaszek trzonów kości długich.

Grób nr 144. Pochówek osobnika dorosłego być może płci męskiej (M??). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 4,0 mm – 5,0 mm), łuskę kości czołowej z brzegiem nadoczodołowym prawego oczodołu o zaokrąglonej krawędzi z otworem nadoczodołowym i wyrostkiem jarzmowym.

Grób nr 180. Pochówek osobnika prawdopodobnie płci męskiej (M?), zmarłego w wieku *adultus* (20–25 lat). Z mózgowczaszki wydzielono fragment łuski kości czołowej (grubość 4,5 mm) z grzebieniem czołowym i zatoką czołową, fragmenty kości ciemieniowych (grubość 3,5 mm – 4,0 mm – 4,5 mm) z wycinkiem wolnego szwu węglowego, fragmenty kości skroniowej (grubość 4,0 mm) z okolicą prawego dołu żuchwowego, łuku jarzmowego oraz okolicą przewodu słuchowego zewnętrznego, fragment lewego dołu żuchwowego, piramidy kości skroniowych, fragmenty łuski kości potylicznej (grubość 4,0 mm – 6,0 mm) z wycinkami wolnego szwu węglowego. Z twarzoczaszki zidentyfikowano fragmenty łuski kości czołowej z zaokrąglonym brzegiem nadoczodo-

dołowym obu oczodołów, z otworem nadoczodołowym oraz wyrostkiem jarzmowym, fragmentarycznie zachowany wyrostek czołowy prawej kości jarzmowej, wyrostek czołowy prawej kości szczękowej, małe fragmenty kości szczękowej z dolnym brzegiem otworu gruszkowatego oraz wyrostkiem zębodołowym, niewielki fragment prawej szczęki z wyrostkami podniebiennym i zębodołowym obejmującym zębodoły po trzonowcach (dno zatoki szczękowej przebite korzeniem zęba trzonowego), wewnętrzną blaszkę kostną trzonu żuchwy z prawymi zębodołami C, P₁, P₂, M₁, M₂, M₃, wewnętrzną blaszkę kostną trzonu żuchwy z kolcem bródkowym, ułamek wyrostka dziobastego oraz korzeni trzech zębów. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano wycinki żeber (szerokość ±10,5 mm - 12,5 mm) ze śladem brązowej patyny, ząb kręgu obrotowego (wysokość ±16,0 mm), fragmenty trzonów kręgów szyjnych, piersiowych i lędźwiowych (na krawędzi powierzchni górnej trzonu kręgu lędźwiowego osteofity brzeżne), fragmenty nieskostniałych trzonów kręgów krzyżowych, blaszkę końca barkowego lewego obojczyka z mocno wykształconym guzkiem stożkowatym, do którego przyczepia się więzadło stożkowate, będące częścią więzadła kruczo - obojczykowego i torebka stawu barkowo - obojczykowego oraz pogłębionym miejscem przyczepu części barkowej mięśnia naramiennego. Ponadto zidentyfikowano fragment wyrostka barkowego łopatki, fragment końca dalszego lewej kości ramiennej z bloczkiem (szerokość 19,0 mm), fragment głowy kości promieniowej (średnica ±17,5 mm), wycinek końca dalszego lewej kości promieniowej z zachowaną powierzchnią stawową nadgarstkową, niewielki fragment powierzchni stawowej wcięcia bloczkowego z poprzeczną bruzdą, wycinek końca dalszego lewej kości łokciowej z głową i wyrostkiem rylcowatym, haczyk kości haczykowatej, paliczek paznokciowy ręki, wycinek panewki (*acetabulum*), fragment talerza kości biodrowej z częściowo zachowaną powierzchnią uchowatą, fragment końca

bliższego prawej kości udowej (średnica głowy 36,5 mm), fragment końca bliższego lewej kości udowej (grubość szyjki 26,5 mm) z częściowo zachowanym krętarzem mniejszym - głowa ze śladami brązowej patyny zachowana oddzielnie (średnica 38,0 mm), fragment kości udowej z krętarzem większym, paliczek paznokciowy stopy.

Grób nr 182. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Zidentyfikowano fragment kości sklepienia czaszki (grubość 4,5 mm), niewielki wycinek brzegu nadoczodołowego, ułamki kręgów oraz niewielkie wycinki głów, powierzchni stawowych i trzonów kości kończyn.

Grób nr 197. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) i wieku (?). Zidentyfikowano korzeń zęba oraz blaszki trzonów kości długich.

Grób nr 204. Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (?). Z czaszki wydzielono fragmenty kości sklepienia (grubość 2,0 mm - 2,5 mm - 4,0 mm), fragment okolicy przewodu słuchowego zewnętrznego kości skroniowej, ułamki piramidy kości skroniowej, niewielkie fragmenty kości szczękowej z częściowo zachowanymi wyrostkami podniebiennym i zębodołowym z korzeniem zęba trzonowego, fragment trzonu żuchwy z brzegiem zębodołowym obejmującym zębodoły prawej strony ciała M₂ i M₃, ułamek gałęzi żuchwy i wyrostka kłykciowego. Ze szkieletu postkranialnego zidentyfikowano jedynie wycinki głów i trzonów kości długich (grubość istoty kostnej zbitej 3,5 mm - 4,5 mm).

Grób nr 212. Pochówek osobnika o nieokreślonej płci (?) - dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 2 lat). Zidentyfikowano fragmenty kości sklepienia czaszki (grubość 1,0 mm - 2,0 mm), fragment piramidy lewej kości skroniowej, ułamki szczęki i żuchwy oraz korzenie zębów mlecznych, ułamki zawiązków dwóch stałych trzonowców (M1), a także wycinki żeber (szerokość 4,5 mm), wycinek przynasady kości długiej, niewielkie wycinki trzonów kości kończyn.

WYNIKI

Badane szczątki ludzkie pochodzą z 229 grobów, odkrytych na wielokulturowym cmentarzysku w Kolonii Rychłocice, stan. 1. W wyniku analizy antropologicznej ustalono, że w grobach pochowano ogółem 262 osoby. Najstarszym pochówkiem odkrytym na cmentarzysku jest grób szkieletowy ludności kultury mierzanowickiej datowany na wczesną epokę brązu (tabela 14). Pochówek został zniszczony przez późniejszy grób kultury pomorsko-kloszowej. Szkielet zachował się bardzo słabo i fragmentarycznie, a kości były zerodowane. Zachowały się uszkodzone kości części mózgowej i twarzowej czaszki oraz niekompletna żuchwa oraz zęby. Ze szkieletu pozaczaszkowego zachował się jedynie fragmentu trzonu kręgu lędźwiowego oraz fragmentu końca barkowego obojczyka. Bardzo słaby stan zachowania szkieletu nie pozwolił na wykonanie szczegółowych badań antropologicznych oraz ocenę stanu zdrowia osobnika, a jedynie ograniczył się do podstawowych informacji o płci i wieku zmarłego. Dodatkowych informacji dostarczyły częściowo zachowane zęby przedtrzonowe i trzonowe, na których odnotowano ślady abrazji oraz kamienia nazębnego.

Tabela 14. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Kultura mierzanowicka – zestawienie wyników analizy antropologicznej.
Table 14. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Mierzanowice culture – anthropological analysis results overview.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU	STOPIEŃ ZACHOWANIA	PLEĆ	WIEK	UWAGI
1.	58	szkieletowy	bardzo słaby	M?	<i>adultus</i> (25–35 lat)	-

Tabela 15. Kolonia Rychłocice, stan., pow. Wieuń, woj. łódzkie. Kultura łużycka – zestawienie wyników analizy antropologicznej.
Table 15. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Lusatian culture – anthropological analysis results overview.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICY	MASA W [G]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLEĆ	WIEK	UWAGI
1.	163	jamowy w obwaro- waniu	156	bardzo silny	?	dorosły	-

Kolejny epizod chronologiczny pojawiający się na cmentarzysku w Kolonii Rychłocice stan. 1, związany jest z ludnością kultury łużyckiej oraz grobem jamowym datowanym na IV okres epoki brązu (tabela 15). Słaby stan zachowania szczątków ludzkich oraz brak fragmentów diagnostycznych znacznie ograniczył możliwości określenia płci i wieku zmarłego osobnika. Dodatkowe informacje dotyczyły wyłącznie stopnia przepalenia szczątków kostnych, który określono jako silny.

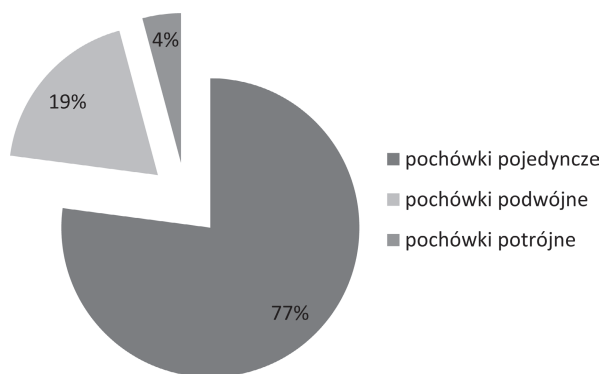
Następną fazę użytkowania cmentarzyska w Kolonii Rychłocice, stan. 1, przypadającą na wczesny okres lateński, tworzą groby ludności kultury pomorsko-kloszowej odkryte w liczbie 48. Analizowane szczątki kostne pochodziły z 43 grobów zróżnicowanych pod względem formy grobu (tabela 16). Stan zachowania badanych szczątków ludzkich był różny. W większości pochówków fragmenty kości pochodziły z wszystkich okolic szkieletu, co uznawane jest za cechę wyróżniającą ciałopalne pochówki pomorskie. Część pochówków, najczęściej zniszczonych, zawierała jedynie kilka ułamków kości. Większość przebadanego materiału kostnego charakteryzuje się bardzo silnym i silnym stopniem przepalenia oraz białym – kremowym, szarym i kredowo – białym zabarwieniem. W niewielkiej części pochówków (groby nr 20, 42, 76, 106, 216) stwierdzono nierównomierne stopień przepalenia szczątków kostnych oraz czarno – brązowo – niebieskawe zabarwienie. Badane pochówki charakteryzowały się niezbyt bogatym wyposażeniem grobowym w przedmioty metalowe. Podczas analizy antropologicznej ułamki przedmiotów metalowych odkryto w czterech pochówkach (groby nr 1 pop.1, 59, 107, 221), ślady brązowej patyny na fragmentach kości stwierdzono w trzech pochówkach (groby nr 34, 164, 232). Ułamki przedmiotów metalowych wystąpiły w dwóch pochówkach pojedynczych, w jednym przypadku był to osobnik o nieokreślonej płci, w drugim kobieta, w pochówku podwójnym dziecka z kobietą, oraz pochówku potrójnym zawierającym szczątki dziecka, kobiety i osoby o nieokreślonej płci. Zielonkawe przebarwienia kości określone jako brązowa patyna, zaobserwowano na szczątkach osobnika o nieokreślonej płci,

Tabela 16. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Kultura pomorsko-kloszowa – zestawienie wyników analizy antropologicznej.

Table 16. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Pomeranian - Cloche Grave culture – anthropological analysis results overview.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICY	MASA [g]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLEĆ	WIEK	UWAGI
1.	1	skrzynkowy kości z popielnicy 1	756	bardzo silny	?	<i>adultus</i> (18 – 20 lat)	przedmiot kościany, kółeczko brązowe
		kości z popielnicy 2	552	bardzo silny	?	<i>infans II</i> (ok. 7 – 9 lat)	kości zwierzęce
		kości z popielnicy 3	928	bardzo silny	K ?	<i>adultus</i> (18 – 25 lat) <i>infans I</i> (ok. 4 – 6 lat)	kości zwierzęce
2.	3	-	2	bardzo silny	?	<i>infans I</i>	-
3.	4	popielnicowy	906	bardzo silny	K?	<i>adultus</i> (ok. 20 – 25 lat)	kości zwierzęce
4.	20	popielnicowy	1374	nierównomierny	K	<i>adultus</i> (20 – 30 lat)	fragmenty przedmiotu kościanego
					?	<i>infans II</i> (ok. 7 – 9 lat)	
5.	34	popielnicowy w obstawie kamiennej	920	bardzo silny	?	<i>iuvēnis</i> (ok. 14 – 17 lat)	brązowa patyna, kości zwierzęce
6.	39	jamowy	230	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (0 – 7 lat)	-
					?	?	
					?	dorosły	
7.	42	popielnicowy kości z popielnicy 1	646	nierównomierny	?	<i>infans II/iuvēnis</i> (ok. 12 – 15 lat)	domieszka szczątków osobnika z popielnicy 2
		kości z popielnicy 2	176	nierównomierny	?	<i>infans I</i> (ok. 5 – 6 lat)	-
8.	48	jamowy z konstrukcją kamienną	170	bardzo silny	?	dorosły	-
9.	49	jamowy z konstrukcją kamienną	56	bardzo silny	?	?	-
		kości ze skrzyni	88	bardzo silny			kości zwierzęce
10.	51	jamowy	58	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
11.	53	popielnicowy kości z popielnicy 1	64	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 1,5 – 3 lat)	-
		kości z popielnicy 2	10	bardzo silny	?	<i>neonatus/infans I</i>	
12.	54	jamowy	8	bardzo silny	?	?	-
13.	55	popielnicowy podkloszowy w obstawie kamiennej kości z popielnicy	130	bardzo silny	?	<i>infans I</i> dorosły	-
14.	59	popielnicowy podkloszowy w obstawie kamiennej kości z popielnicy	1 714	bardzo silny	? K?	<i>infans I iuvēnis/adultus</i> (ok. 18 – 22 lat)	ułamki ozdób metalowych
		skupisko kości w N części jamy grobowej	206	bardzo silny			morfologia kości nawiązuje do szczątków z popielnicy
15.	76	popielnicowy kości z popielnicy	734	nierównomierny	?	<i>infans I</i>	-
					K	<i>iuvēnis</i> (ok. 17 – 18 lat)	
16.	78	popielnicowy w obstawie kamiennej	108	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 3 – 4 lat)	-
					?	<i>infans I</i> (ok. 3 – 4 lat)	
17.	79	skrzynkowy	12	bardzo silny	?	?	-
18.	84	podkloszowy	28	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 1,5 – 2 lat)	-
19.	86	jamowy	28	bardzo silny	?	?	-
20.	88	jamowy	216	bardzo silny	?	dorosły	-
21.	90	jamowy	2	silny	?	?	-
22.	94	w obstawie kamiennej	4	bardzo silny	?	?	-
23.	95	w obstawie kamiennej	208	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 4 – 5 lat)	kości zwierzęce
24.	98	kloszowy w obstawie kamiennej	4	bardzo silny	?	?	-
25.	106	kloszowy w obstawie kamiennej kości z popielnicy	1206	nierównomierny	M?	<i>iuvēnis</i> (ok. 14 – 17 lat)	kości zwierzęce
26.	107	popielnicowy	1338	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 3 – 5 lat)	fragmenty ozdoby brązowej, kości zwierzęce
					K	<i>adultus</i> (ok. 20 – 25 lat)	
					?	<i>adultus</i>	
27.	109	jamowy w obstawie kamiennej	2	silny	?	<i>infans I/infans II</i>	-
28.	114	popielnicowo – jamowy kości z popielnicy	160	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 4 – 5 lat)	-
		kości z jamy grobowej	1404	silny	K	<i>adultus</i> (25 – 30 lat)	
29.	115	w obstawie kamiennej	84	bardzo silny	?	dorosły	-
30.	126	jamowy w obstawie kamiennej	30	bardzo silny	?	?	-
31.	164	popielnicowy kości z popielnicy	243	silny	?	<i>neonatus/infans I</i> (noworodek 3 – 6 mc)	brązowa patyna
					?	<i>infans I</i> (ok. 2 – 3 lat)	
32.	170	skrzynkowy w obstawie kamiennej kości z jamy grobowej	264	bardzo silny	?	<i>infans II</i> (ok. 8 – 10 lat)	-

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICZY	MASA [G]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLEG	WIEK	UWAGI
33.	179	skrzynkowy kości z jamy grobowej	2	silny	?	<i>infans I/infans II</i>	-
34.	194	jamowy w obstawie kamiennej	2	silny	?	<i>infans I/infans II</i>	-
35.	200	skrzynkowy kości z jamy grobowej	4	silny	?	<i>infans II</i>	-
36.	205	skrzynkowy w obstawie kamiennej kości z jamy grobowej	144	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
37.	215	popielnicowy w obstawie kamiennej	232	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
					?	<i>infans I/infans II</i>	
38.	216	popielnicowy	548	nierównomierny	?	dorosły	-
					?	<i>infans II</i>	
39.	221	popielnicowy kości z popielnicy	1166	silny	K	<i>adultus (25 - 35 lat)</i>	ułamek ozdoby brązowej, kości zwierzęce
40.	222	popielnicowy kości z popielnicy	6	bardzo silny	?	<i>neonatus/infans I (noworodek 1 rok)</i>	-
41.	224	jamowy w skrzyni kamiennej	786	bardzo silny	K?	<i>adultus</i>	-
42.	232	skrzynkowy w obstawie kamiennej kości z jamy grobowej	2912	silny	M	<i>maturus (35 - 40 lat)</i>	brązowa patyna, kości zwierzęce
43.	233	skrzynkowy w obstawie kamiennej kości z jamy grobowej	76	bardzo silny	?	?	kość zwierzęca

Ryc. 153. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Cmentarzysko kultury pomorsko-kloszowej – zróżnicowanie pochówków.

Fig. 153. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Cemetery of Pomeranian – Cloche Grave culture – burial diversification.

dziecka oraz mężczyzny. Masa przepalonych kości w poszczególnych pochówkach wahała się od 2 g (groby nr 3, 90, 109, 179, 194) do 2912 g (grób nr 232). Średnia masa przepalonych ludzkich szczątków kostnych na cmentarzysku wynosi 430 g.

Na pomorsko-kloszowej części cmentarzyska wydzielono 48 pochówków, wśród których większość stanowiły pochówki pojedyncze w liczbie 37 (77%), poza tym wydzielono dziewięć pochówków podwójnych (19%) oraz dwa pochówki potrójne (4%) (ryc. 153).

Pochówki podwójne zawierały głównie szczątki dzieci złożone wraz ze szczątkami kobiet

lub osobników dorosłych o nieokreślonej płci. W dwóch grobach (nr 78, 164) złożono wspólnie szczątki małych dzieci (tabela 17).

Dwa pochówki wieloosobowe, jamowy i popielnicowy, odkryte na pomorsko-kloszowej części cmentarzyska zawierały szczątki kostne trzech osobników (tabela 18). W przypadku grobu jamowego, były to szczątki dziecka, osobnika o nieokreślonej płci i wieku oraz osobnika dorosłego o nieokreślonej płci. W grobie popielnicowym, wspólnie w jednym naczyniu złożono szczątki dziecka, kobiety oraz osobnika o nieokreślonej płci zmarłego w wieku *adultus*.

Na cmentarzysku pomorskim odkryto również dwa groby dwupopielnicowe, które w obrządku pogrzebowym ludności kultury pomorskiej spotyka się dość rzadko. Zawierały one pochówki pojedyncze dzieci oraz w jednym przypadku osobnika młodocianego zmarłego w wieku *infans II/iuvenis* (tabela 19). Ponadto w pochówku osobnika zmarłego w wieku ok. 12–15 lat (grób nr 42), wśród jego szczątków, stwierdzono obecność niewielkiej liczby fragmentów kości innego osobnika, najprawdopodobniej należących do młodszego dziecka pochowanego w drugiej popielnicy.

W wydzielonych pochówkach ludności kultury pomorsko-kloszowej, w 14 przypadkach, wśród szczątków ludzkich, zaobserwowano domieszkę przepalonych fragmentów kości zwierzę-

Tabela 17. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.
Cmentarzysko pomorsko-kloszowe – pochówki podwójne.
Table 17. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
Pomeranian - Cloche Grave culture – double burials.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU	OSOBNIK I		OSOBNIK II	
			PŁEĆ	WIEK	PŁEĆ	WIEK
1.	1	skrzynkowy kości z popielnicy 3	K	<i>adultus</i> (18–25 lat)	?	<i>infans I</i> (ok. 4–6 lat)
2.	20	popielnicowy	K	<i>adultus</i> (20–30 lat)	?	<i>infans II</i> (ok. 7–8 lat)
3.	55	popielnicowy podkloszowy w obstawie kamiennej	?	<i>infans I</i>	?	dorosły
4.	59	popielnicowy w obstawie kamiennej	?	<i>infans I</i>	K?	<i>iuuenis/adultus</i> (ok. 18–22 lat)
5.	76	popielnicowy	?	<i>infans I</i>	K	<i>iuuenis</i> (ok. 17–18 lat)
6.	78	popielnicowy w obstawie kamiennej	?	<i>infans I</i> (ok. 3–4 lat)	?	<i>infans I</i> (ok. 3–4 lat)
7.	164	popielnicowy	?	<i>neonatus/infans I</i> (noworodek/3–6 mc)	?	<i>infans I</i> (ok. 2–3 lat)
8.	215	popielnicowy w obstawie kamiennej	?	dorosły	?	<i>infans I/infans II</i>
9.	216	popielnicowy	?	dorosły	?	<i>infans II</i>

Tabela 18. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.
Cmentarzysko pomorsko-kloszowe – pochówki potrójne.
Table 18. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
Pomeranian - Cloche Grave culture – triple burials.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU	OSOBNIK I		OSOBNIK II		OSOBNIK III	
			PŁEĆ	WIEK	PŁEĆ	WIEK	PŁEĆ	WIEK
1.	39	jamowy	?	<i>infans I</i> (0–7 lat)	?	?	?	dorosły
2.	107	popielnicowy	?	<i>infans I</i> (ok. 3–5 lat)	K	<i>adultus</i> (ok. 20–25 lat)	?	<i>adultus</i> (25–35 lat)

Tabela 19. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.
Cmentarzysko pomorsko-kloszowe – groby dwupopielnicowe.
Table 19. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
Pomeranian - Cloche Grave culture – double urn graves.

L.P.	NR GROBU	POPIELNICA 1		POPIELNICA 2	
		PŁEĆ	WIEK	PŁEĆ	WIEK
1.	42	?	<i>infans II/iuuenis</i> (ok. 12–15 lat)	?	<i>infans I</i> (ok. 5–6 lat)
2.	53	?	<i>infans I</i> (ok. 1,5–3 lat)	?	<i>neonatus/infans I</i>

cych (tabela 20). Przepalone fragmenty kości zwierzęcych stwierdzono w grobach skrzynkowych, popielnicowych, jamowych oraz jamowych z konstrukcją kamienną. Kości zwierzęce znajdowały się w pochówkach pojedynczych, podwójnych i potrójnym, były to zarówno pochówki kobiece, męskie, jak i dziecięce oraz osobników o nieokreślonej płci.

Z analizy antropologicznej przepalonych ludzkich szczątków kostnych wynika, że na cmentarzysku pomorsko-kloszowym w Kolonii Rychłocice, stan. 1 pochowano 61 osobników, co

najprawdopodobniej nie oddaje stanu rzeczywistego, ponieważ ze względu na duże rozproszenie grobów nie zostało ono przebadane w całości. Ponadto na cmentarzysku stwierdzono dość dużą liczbę grobów, które nie zawierały przepalonych szczątków ludzkich lub obserwowano jedynie pojedyncze fragmenty kości (W. Siciński 2012).

Na podstawie indywidualnych określeń szczątków ludzkich określono strukturę wieku i płci zmarłych pochowanych na pomorskiej części cmentarzyska (tabela 21, ryc. 154). Analiza struktury wieku wykazała, że na cmentarzysku

Tabela 20. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Cmentarzysko pomorsko-kloszowe – pochówki z domieszką kości zwierzęcych.

Table 20. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Pomeranian-Cloche Grave culture – burials with the addition of animal bones.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU	PLEĆ	WIEK	KOŚCI ZWIERZĘCE
1.	1	skrzynkowy popielnica 2	?	<i>infans</i> II	376 g kości zwierzęcych młodego ssaka ze śladami odcinania
2.	1	skrzynkowy popielnica 3	K?	<i>adultus</i> <i>infans</i> I	kości zwierzęce
3.	4	popielnicowy	K?	<i>adultus</i>	kości zwierzęce
4.	34	popielnicowy w obstawie kamiennej	?	<i>iuvenis</i>	156 g kości zwierzęcych młodego ssaka
5.	49	jamowy z konstrukcją kamienną kości ze skrzyni	?	?	kości zwierzęce
6.	51	jamowy	?	?	kości zwierzęce
7.	95	w obstawie kamiennej	?	<i>infans</i> I	kości zwierzęce
8.	106	kloszowy w obstawie kamiennej	M?	<i>iuvenis</i>	kości zwierzęce
9.	107	popielnicowy	?K?	<i>infans</i> I <i>adultus</i> <i>adultus</i>	kości zwierzęce
10.	205	skrzynkowy w obstawie kamiennej	?	?	kości zwierzęce
11.	215	popielnicowy w obstawie	??	dorosły <i>infans</i> I/II	kości zwierzęce
12.	221	popielnicowy	K	<i>adultus</i>	kości zwierzęce
13.	232	skrzynkowy w obstawie kamiennej	M	<i>maturus</i>	kości zwierzęce
14.	233	skrzynkowy w obstawie kamiennej	?	?	kość zwierzęca

Tabela 21. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.

Cmentarzysko pomorsko-kloszowe – struktura wieku i płci.

Table 21. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.

Pomeranian - Cloche Grave culture – age and gender structure.

Płeć	Mężczyźni		Kobiety		?		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
<i>infans</i> I	-		-		20	32,8	20	32,8
<i>infans</i> II	-		-		7	11,5	7	11,5
<i>iuvenis</i>	1	1,6	1	1,6	2	3,3	4	6,5
<i>adultus</i>	-		8	13,1	2	3,3	10	16,4
<i>maturus</i>	1	1,6	-		-	-	1	1,6
<i>senilis</i>	-		-		-	-	-	-
dorosły	-		-		7	11,5	7	11,5
?	-		-		12	19,7	12	19,7
Ogółem	2	3,2	9	14,7	50	82,1	61	100,0

pomorsko-kloszowym najwyższy odsetek, zbliżony do rzeczywistego, wynoszący 44,3%, stanowiły dzieci w wieku od 0 do 14 lat. Przeważała częstość dzieci z młodszej klasy wieku (*infans* I) wynosząca 32,8%, w starszej klasie wieku (*infans* II) wyniosła ona 11,5%. Osobnicy młodociani (*iuvenis*) stanowili jedynie 6,5%. Wśród osobników dorosłych najwyższy odsetek dotyczył kategorii wieku *adultus* (16,45). Najmniejszy odsetek (1,6%) stanowili osobnicy kategorii wiekowej *maturus*, nie stwierdzono osobników z najstarszej kategorii *senilis*. Analizując strukturę płci zmarłych dorosłych zaobserwowano, że w badanej populacji kobiety stanowiły większość (14,7%), a mężczyźni jedynie

3,2%. W przypadku 37,8% osobników nie udało się określić ich płci ze względu na brak fragmentów diagnostycznych istotnych przy jej ocenie. Dane uzyskane dla populacji pomorskiej z cmentarzyska w Kolonii Rychłocice, stan. 1 są zbliżone do wyników badań cmentarzysk kultury pomorskiej z terenu województwa łódzkiego (A. Śmiszkiewicz-Skwarska, A. Zielińska 2005).

Szczegółowa analiza struktury wymieralności badanej populacji pomorskiej przeprowadzona w oparciu o tablicę wymieralności (tabela 22), wykazała, że największa częstość zgonów przypadała na kategorię wieku dziecięcego (*infans* I + *infans* II), wynosząc 55,1%, co stanowi ponad połowę

Ryc. 154. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Cmentarzysko kultury pomorsko-kloszowej – rozkład wieku i płci pochowanych osobników.
Fig. 154. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Cemetery of Pomeranian – Cloche Grave culture – age and gender distribution of buried people.

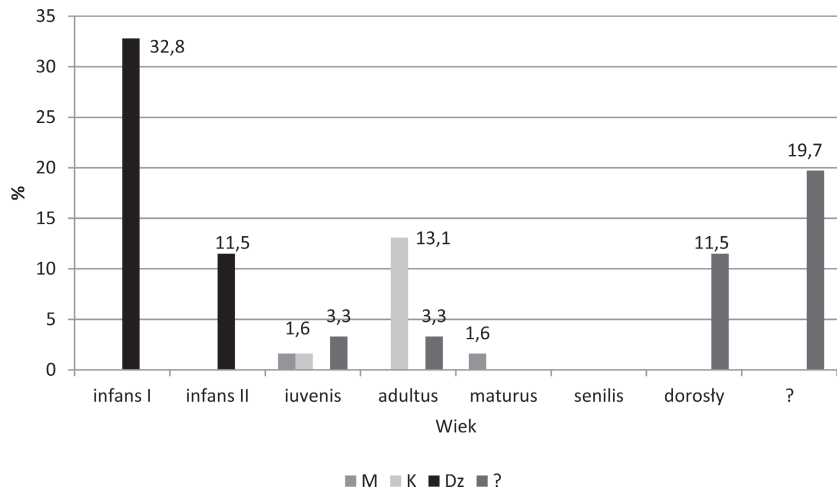

Tabela 22. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.
Tablica wymieralności ludności kultury pomorsko-kloszowej.
Table 22. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
Life table of Pomeranian-Cloche Grave culture population.

Kategoria wieku	D_i	d_i	l_i	q_i	L_i	T_i	e_i^0
<i>infans I</i>	20	40,8	100,0	0,408	557,2	1514,3	15,1
<i>infans II</i>	7	14,3	59,2	0,241	416,4	957,1	16,2
<i>iuuenis</i>	4	8,2	44,9	0,183	204,0	540,7	12,0
<i>adultus</i>	16	32,6	36,7	0,888	306,0	336,7	9,2
<i>maturus</i>	2	4,1	4,1	1,000	30,7	30,7	7,5
<i>senilis</i>	-	-	-	-	-	-	-
Ogółem	49	100,0					

wszystkich zmarłych osobników i prawdopodobnie odzwierciedla rzeczywistą sytuację w badanej grupie pradziejowej. Wysoka śmiertelność występowała zwłaszcza wśród najmłodszych dzieci od 0 do 7 lat (40,8%). Najwyższą śmiertelność osobników dorosłych odnotowano w wieku *adultus* (32,6%). Z zaobserwowanego rozkładu liczby zmarłych w poszczególnych kategoriach wiekowych wynika, że w badanej populacji pradziejowej wieku starczego (*senilis*) nie dożywał żaden osobnik. Jednakże brak osobników z najstarszej kategorii wieku może być wynikiem fragmentarycznego przebadania tej części cmentarzyska. Może mieć jednak związek z szeroko pojmowanymi warunkami życia społeczności pradziejowej, które mogły powodować, że osobnicy nie dożywali wieku starczego, a wieku dojrzałego dożywali tylko nieliczni. Dalsze oczekiwane trwanie życia (e_{0-14}^0) w badanej populacji osiągnęło bardzo niską wartość i wynosiło średnio 15,1 lat. Tak niska war-

tość (e_{0-14}^0) ma związek z bardzo wysoką częstotliwością zgonów dzieci, która również mogła być wynikiem oddziaływania niekorzystnych warunków życia badanej populacji pradziejowej w postaci stresów chorobowych i żywieniowych (J. Piontek 1992). Należy jednocześnie pamiętać, że tak wysoki odsetek dzieci na cmentarzysku może wskazywać na wzrost płodności w populacji. Równie niską wartość osiągnęło dalsze trwanie życia (e_{20}^0) i wynosiło 9,2 lat, co oznacza, że średnia długość trwania życia osobnika z kategorii wieku *adultus* wynosiła 29,2 lat.

Kolejnym istotnym punktem analizy antropologicznej, mającym na celu przybliżenie biostruktury badanej grupy, było odtworzenie średnich wysokości ciała na podstawie pomiarów diagnostycznych fragmentów kości długich, takich jak: średnica głowy górno – dolna i szerokość bloczka kości ramiennej, średnica głowy kości promieniowej, średnica głowy kości udowej. Przyżycio-

wą wysokość ciała zrekonstruowano dla dwóch kobiet oraz jednego mężczyzny (tabela 23). Otrzymane dane dotyczące kategorii wysokości ciała dla osobników tej części cmentarzyska w Kolonii Rychłocice, stan. 1 nie różnią się od danych uzyskanych dla populacji pomorskiej z wybranych cmentarzysk województwa łódzkiego, mieszcząc się w kategorii wzrostu średniego (A. Śmiszkiewicz-Skwarska, A. Zielińska 2005). Wyjątek stanowi niska kategoria wysokości ciała odtworzona dla jednego z dwóch osobników płci żeńskiej. Odtworzone wartości wysokości ciała wg metody Pearsona dla osobników płci żeńskiej oraz osobnika płci męskiej badanej populacji, nie przekraczają średnich wysokości ciała populacji pradziejowych z terenu dzisiejszej Polski w okresie lateńskim (H. Stolarczyk, W. Lorkiewicz 1993).

Ważny element analizy antropologicznej stanowią obserwacje zmian patologicznych i odmian anatomicznych na ludzkich szczątkach kostnych, ponieważ dostarczają informacji o stanie zdrowia poszczególnych osobników oraz populacji, a także o jej ogólnych warunkach bytowych w pradziejach. Na szczątkach kostnych osobników ludności pomorsko-kłoszowej z Kolonii Rychłocice, stan. 1 zaobserwowano głównie niespecyficzne wyznaczniki stresu fizjologicznego oraz zmiany zwyrodnieniowo - zniekształcające w obrębie stawów kręgosłupa i kończyn. Poza tym stwierdzono nieliczne przykłady zmian rozwojowych i zapalnych. Fragmentarycznie zachowany materiał kostny w znaczącym stopniu ograniczył możliwości ilościowych i jakościowych obserwacji zmian patologicznych oraz wskaźników stresu fizjologicznego w pełnym zakresie, a analizę obserwowanych zmian zawęził wyłącznie do poziomu osobniczego.

Najliczniejszą grupą zmian obserwowanych na fragmentach szkieletu czaszkowego były niespecyficzne wyznaczniki stresu fizjologicznego - *cribra orbitalia* oraz *porotic hyperostosis*. Charakterystyczne porowatości występujące w obrębie zewnętrznej blaszki kostnej stropu oczodołu (*cribra orbitalia*) lub zewnętrznej blaszki kości sklepienia czaszki, głównie kości ciemieniowych (*porotic hyperostosis*), mogą być wywołane niedoborami żelaza w diecie, a także czynnikami parazytologicznymi i genetycznymi, które mogą doprowadzić do anemii (J. Piontek 1992). Tego rodzaju zmiany mogą towarzyszyć zaburzeniom metabolicznym i niedoborowym innych pierwiastków, np. wapnia w osteopenii i osteoporozie, witaminy C w skorbutcie, witaminy D w krzywicy u dzieci, osteomalacji u dorosłych (Ch. Roberts, K. Manchester 2010). Zmiany te określane jako markery stresu chorobowego i żywieniowego, służą do oceny warunków życia populacji pradziejowych, głównie jej stanu zubożenia (J. Piontek 1992).

Cribra orbitalia o zróżnicowanym stopniu zaawansowania, najczęściej była obserwowana na szczątkach małych dzieci (*infans I*) oraz wśród dzieci z kategorii wiekowej *infans II* (ryc. 155). Stwierdzono ją także u osobnika młodocianego (*infans II/iuvenis*) oraz kobiety w wieku *adultus*. *Porotic hyperostosis* odnotowano na kościach sklepienia czaszki trojga małych dzieci (*infans I*), osobnika młodego *infans II/iuvenis*, kobiety i mężczyzny w wieku *iuvenis*, a także kobiety w wieku *adultus*, osobnika dorosłego oraz osobnika o nieokreślonej płci i wieku (ryc. 156). W trzech przypadkach, u dwójki małych dzieci (*infans I*) oraz osobnika w wieku *infans II/iuvenis* *cribra orbitalia* i *porotic hyperostosis* występowały jednocześnie.

Tabela 23. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Kultura pomorsko-kłoszowa - rekonstrukcja wysokości ciała osobników.

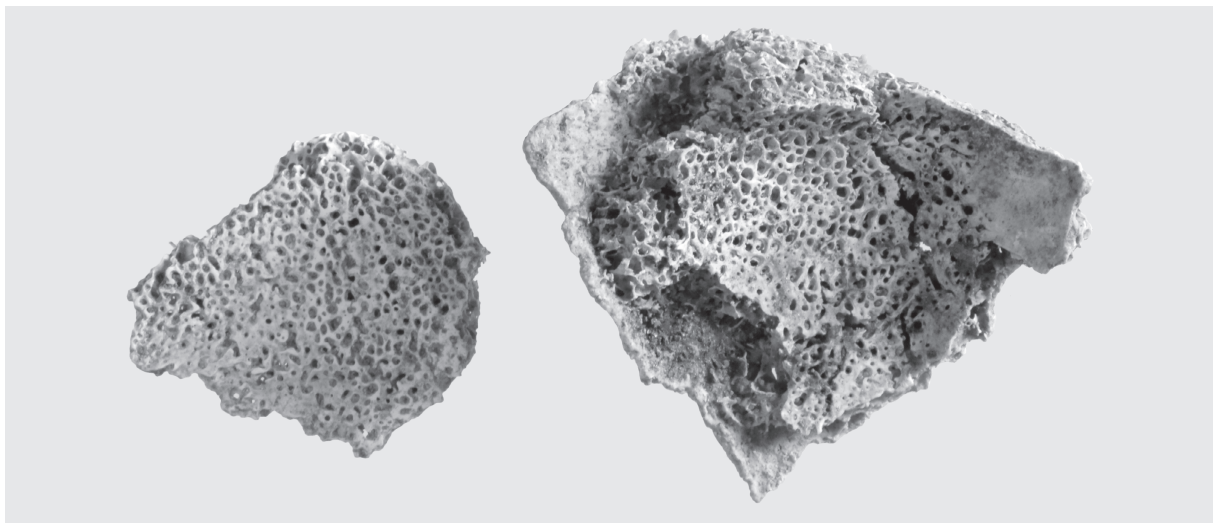
Table 23. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Pomeranian - Cloche Grave culture - reconstruction of people's body height.

L.P.	NR GROBU	PŁEĆ	POMIARY	KATEGORIA WYSOKOŚCI CIAŁA	WG PEARSONA
1.	59	K?	średnica głowy kości promieniowej $\pm 14,0$ mm	niski (150 cm - 154 cm)	144,0 cm
2.	106	M?	średnica głów kości ramiennych $\pm 35,5$ mm, $\pm 36,0$ mm	średni (166 cm - 170 cm)	157,5 cm
3.	107	K	średnica głowy kości udowej $\pm 36,0$ mm; grubość szyjki lewej kości udowej $\pm 27,5$ mm	średni (155 cm - 159 cm)	153,0 cm

Tabela 24. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.
Kultura pomorsko-kloszowa – wyznaczniki stresu fizjologicznego.
Table 24. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
Pomeranian - Cloche Grave culture – physiological stress indicators.

L.P.	NR GROBU	PEŁĘĆ	WIEK	CRIBRA ORBITALIA	POROTIC HYPEROSTOSIS
1.	1 popielnica 2	?	<i>infans II</i>	+	
2.	4	K?	<i>adultus</i>	+	
3.	20	?	<i>infans II</i>	+	
4.	42 popielnica 1	?	<i>infans II/iuuenis</i>	+	+
5.	42 popielnica 2	?	<i>infans I</i>	+	+
6.	53 popielnica 1	?	<i>infans I</i>	+	+
7.	59	?	<i>infans I</i>	+	
8.	76	K	<i>iuuenis</i>		+
9.	76	?	<i>infans I</i>	+	
10.	78	?	<i>infans I</i>		+
11.	106	M?	<i>iuuenis</i>		+
12.	107	?	<i>infans I</i>	+	
13.	114	K	<i>adultus</i>		+
14.	216	?	<i>dorosły</i>		+
15.	233	?	?		+

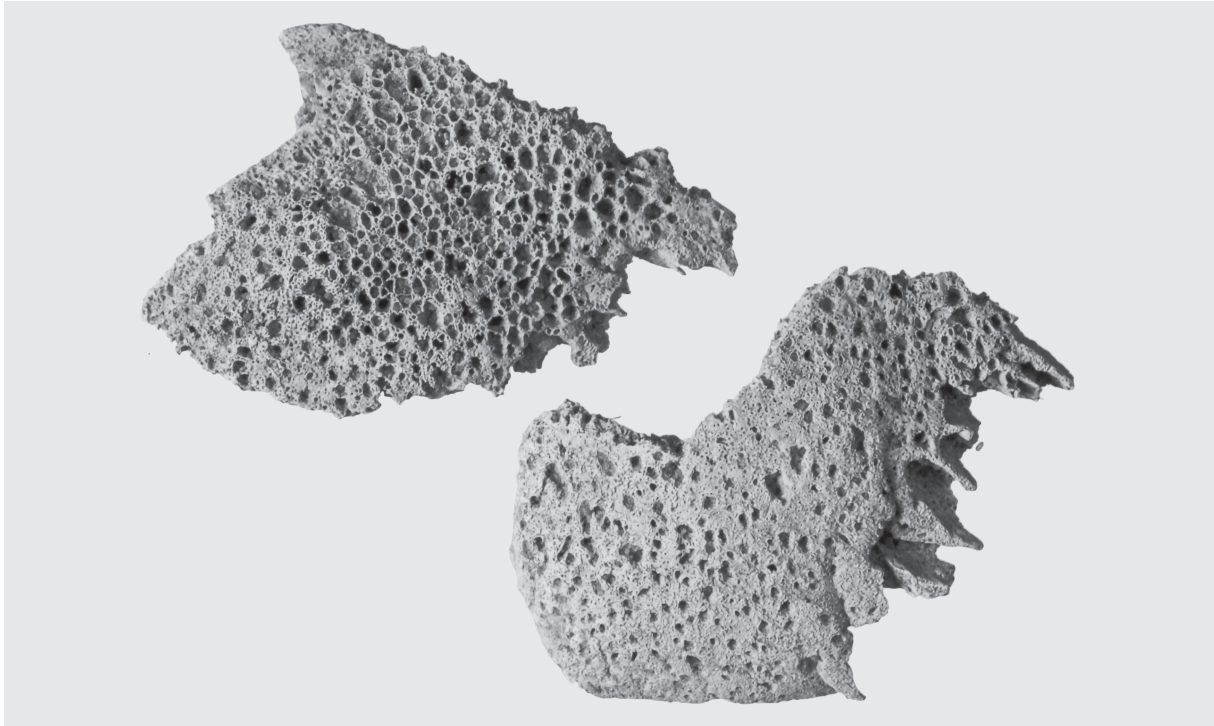

Ryc. 155. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 107 (Dz, *infans I*, ok. 3 – 5 lat) – przerost porowaty (*cribra orbitalia*) w sklepieniu oczodołu.

Fig. 155. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 107 (child *infans I*, about 3-5 years old) – *cribra orbitalia* in the roof (superior wall).

W analizowanym materiale zmiany porotyczne zaobserwowano również na powierzchni móżdżkowej skrzydła większego kości klinowej, wyrostku podniebiennym szczęki i żebrach osobnika młodocianego w wieku około 14–17 lat (grób nr 34). Zmiany porotyczne odnotowano także na wewnętrznej powierzchni kości sklepienia czaszki oraz na trzonie kości klinowej bardzo małego dziecka w wieku noworodkowym/ 3–6 miesię-

cy z grobu nr 164 (ryc. 157), u którego stwierdzono również porożę warstwy korowej końców bliższych kości udowych. Te bardziej specyficzne zmiany porotyczne zaobserwowane na szkieletcie czaszkowym i pozaczaszkowym, wskazują na niedobory witamin C i D, przyczyniające się do skorbutu i krzywicy u dzieci. W przypadku objawów wskazujących na hipowitaminozę C i D stwierdzonych na szczątkach noworodka, może-

Ryc. 156. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 53, pop.1 (Dz, *infans I*, ok. 5–6 lat) – przerost porowaty (*porotic hyperostosis*) na kościach sklepienia czaszki.

Fig. 156. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 53, urn 1 (child *infans I*, about 5–6 years old) porotic hyperostosis on the cranial vault bones.

Ryc. 157. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 164 (Dz, *neonatus/infans I, noworodek/3–6 mc*) – trzon kości klinowej ze zmianami przerostowymi.

Fig. 157. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 164 (child *neonatus/infans I, newborn/3–6 months old*) – hypertrophied body of sphenoid.

my przypuszczać, iż mogły być one wynikiem złego stanu organizmu matki w okresie ciąży i karmienia (E. Haduch 1997).

Zaobserwowano także występowanie zmian porotycznych w obrębie dystalnej części przynasady kości udowej jednocześnie z *cribra orbitalia*, u dziecka w wieku *infans I* z grobu nr 76 (ryc. 158 a, b) oraz porozy powierzchni stawowej wyrostka kłykciowego żuchwy z *cribra orbitalia*, u dziecka w wieku *infans II* (grób nr 20). Można podejrzewać, że przyczyną tych zmian był współwystępujący niedobór witamin D lub C oraz żelaza w organizmie. Niedobór żelaza mógł również wynikać z braku witaminy C, ponieważ jej obecność ułatwia wchłanianie tego pierwiastka, zwłaszcza jeżeli jest to żelazo pochodzenia roślinnego, które jest trudniej przyswajalne przez organizm (P. Stuart-Macadam 1992). Niedobór witaminy D jest główną przyczyną krzywicy choroby metabolicznej o złożonym podłożu etiologicznym, najczęściej u małych dzieci, często współwystępującą z anemią, szkorbutem, czyli innymi chorobami

Ryc. 158 a, b. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 76 (*infans I*) – a: przerost porowaty (*cribra orbitalia*) w stropie oczodołu, b: zmiany porotyczne w obrębie dystalnej części przynasady kości udowej.

Fif. 158 a, b. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 76 (*infans I*) – a: cribra orbitalia of upper part of orbital cavity, b: porotic changes within the distal femoral epiphysis.

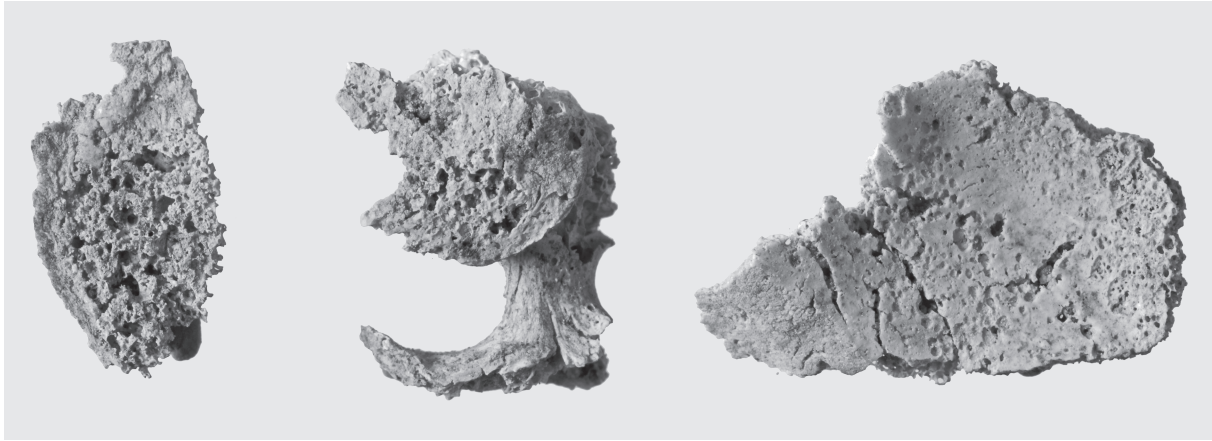
o charakterze hipowitaminoz (A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin 1998, Z. Łubocka, S. Gronkiewicz 2008).

W badanym materiale kostnym wydzielono fragmenty trzonów kręgow ze zmianami osteoporotycznymi, czyli zanikiem kostnym powstającym w wyniku uogólnionego zmniejszenia masy kostnej. Zmiany zaobserwowano na szczątkach kobiet w wieku *adultus* (grób nr 1, popielnica 3 i nr 114). Tego typu zmiany u osób dorosłych mogą powstawać w przebiegu osteomalacji, zaburzeń w odżywianiu, głównie niedoboru wapnia w żywieniu lub zaburzeń hormonalnych w wyniku menopauzy (D. M. Marchiori 1999).

Drugą grupą zmian obserwowaną na szczątkach kostnych osobników pochowanych na pomorsko-kloszowej części cmentarzyska w Kolonii Rychłocice stan. 1, są zmiany zwyrodnieniowo – zniekształcająco – przeciążeniowe w obrębie stawów kręgosłupa i kończyn.

Na szczątkach kobiety zmarłej w wieku *adultus* (grób nr 221), stwierdzono zmiany zwyrodnieniowo – zniekształcające kręgosłupa, stawów biodrowego i kolanowego. Osteochondroza wystąpiła na fragmentach trzonów kręgow szyjnych, osteoartroza w postaci zeszlifowania na powierzchni stawowej rzepki (ryc. 159 a, b) oraz niewielki porowaty ubytek (*osteochondritis dissecans*) na powierzchni stawowej panewki stawu biodrowego. Zaobserwowane zmiany były następstwem nadmiernych przeciążeń biomechanicznych narządu ruchu oraz mogły mieć charakter pourazowy.

Na fragmentach szkieletu mężczyzny w wieku *maturus* (grób nr 232) zaobserwowano zmiany zwyrodnieniowo – przeciążeniowe odcinka szyjnego kręgosłupa. Mocno wykształcony guzek przedni kręgu szczytowego, będący miejscem przyczepu mięśnia długiego szyi, uczestniczącego w zginaniu odcinka szyjnego kręgosłupa do przodu. Pogłębioną i odkształconą powierzchnią stawową górną i dolną prawej części bocznej kręgu

Ryc. 159 a, b. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 221 (K, *adultus*, 25–35 lat) – a: osteochondroza trzonów kręgow, b: zeszlifowana powierzchnia stawowa rzepki.

Fig. 159 a, b. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 221 (female, *adultus*, 25–35 years old) – a: osteochondrosis within vertebral body, b: ground tibial surface.

szczytowego oraz duże osteofity brzeżne na dolnej krawędzi trzonu kręgu szyjnego. Osteofity zwyrodnieniowe na krawędzi powierzchni stawowej paliczka paznokciowego stopy. Zaobserwowane zmiany w górnym i dolnym stawie głowy oraz odcinku szyjnym kręgosłupa mogły być następstwem częstego przyjmowania określonej pozycji ciała związanej z rodzajem wykonywanych czynności lub charakterem pracy.

W analizowanym materiale kostnym odnotowano przypadek niespecyficznego miejscowego zapalenia okostnej (*periostitis*). Wystąpił on na fragmencie trzonu kości długiej, prawdopodobnie kobiety w wieku *adultus* (grób nr 4). Zidentyfikowano jeden przypadek próchnicy zęba trzonowego u kobiety w wieku *adultus* (grób nr 20).

Na fragmentach kości szkieletu czaszkowego zaobserwowano odmiany anatomiczne, najczęściej były to guzki brzeżne (*tuberculum marginale*) wyrostków czołowych kości jarzmowych, w jednym przypadku stwierdzono otwór ciemniowy (*foramen parietale*) oraz otwór nadoczodołowy (*foramen supraorbitale*). Ponadto na blaszce wewnętrznej kości sklepienia czaszki zaobserwowano dołeczki ziarenkowy, powstające w wyniku wpuklenia wypustek opony pajęczkiej w obręb opony twardej. Cecha tego typu nie ma znaczenia klinicznego, ale uważa się, że jej obecność wykazuje związek z wiekiem (D. M. Marchiori 1999).

Zidentyfikowano odmianę anatomiczną rzepki, tzw. wcięcie mięśnia obszernego bocznego (*vastus fossa*), będące kostnym wskaźnikiem określonych zachowań fizycznych. Jest ona wynikiem długotrwałego zgięcia w stawie kolanowym. Odmiana wystąpiła prawdopodobnie na szczątkach kobiety w wieku *iuuenis/adultus* (grób nr 59).

Ostatnią i najliczniej reprezentowaną w materiałach archeologicznych fazę użytkowania cmentarzyska w Kolonii Rychłocice, stan. 1, tworzą groby ludności kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich. Szczątki kostne pochodziły ze 178 obiektów, w tym 176 grobów, w przeważającej liczbie jamowych, w jednym przypadku z obiektu rowkowego oraz w dwóch przypadkach z ustrzyny 2 (tabela 25).

Stan zachowania badanych szczątków ludzkich był zróżnicowany. W większości pochówków, głównie jamowych, przepalone szczątki kostne były bardzo mocno rozdrobnione, niekompletne i pozbawione fragmentów diagnostycznych, co w znacznym stopniu ograniczyło jakość podstawowych określeń antropologicznych. Niektóre pochówki jamowe zawierały jedynie kilka ułamków kości. Na cmentarzyskach kultury przeworskiej groby jamowe z bardzo małą ilością ludzkich szczątków kostnych spotykane są dość często. Taką sytuację zaobserwowano także na cmentarzysku w Siemiechowie (A. Zielińska 2017).

Tabela. 25. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Kultura przeworska – zestawienie wyników analizy antropologicznej.

Table 25. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.

Przeworsk culture – anthropological analysis results overview.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICY	MASA [G]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLEĆ	WIEK	UWAGI
1.	2	jamowy	174	bardzo silny	K? M	? dorosły	kość zwierzęca
2.	6	popielnicowy	2515	średni	M	<i>adultus</i> (25 – 35 lat)	kości zwierzęce (B. Borowska-Strugińska 2004)
3.	7	jamowy	58	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
4.	8	jamowy	98	silny	?	?	-
5.	9	jamowy	8	silny	?	?	kości zwierzęce
6.	10	jamowy	6	silny	?	?	-
7.	11	jamowy	22	silny	?	?	kości zwierzęce
8.	12	jamowy	6	silny	?	?	-
9.	13	jamowy	14	silny	?	dorosły	-
10.	14	jamowy	50	silny	?	?	przedmiot kościany
11.	15	jamowy	4	silny	?	dorosły	kość zwierzęca, domieszka kości innego osobnika
12.	16	popielnicowy	1206	silny	M?	<i>adultus – matorus</i>	kości zwierzęce
13.	17	jamowy	40	silny	?	?	kości zwierzęce
14.	18	popielnicowy	1936	silny	M	<i>matorus</i> (40 – 50 lat)	ułamki ozdoby brązowej
15.	21	popielnicowy	744	nierównomierny	?	<i>infans II</i> (ok. 11 – 12 lat)	kości zwierzęce, paciorek, ułamek brązu
16.	21A	popielnicowy	1886	silny	M	<i>adultus</i> (ok. 20 – 25 lat)	kości zwierzęce, ułamek brązu
17.	22	popielnicowy	630	silny	K	<i>adultus</i> (20 – 25 lat)	-
18.	23	popielnicowy	60	silny	?	<i>infans I</i> (ok. 5 – 9 mc)	-
19.	24	jamowy	86	silny	?	dorosły	domieszka kości innego osobnika
20.	25	popielnicowy	956	silny	K?	<i>adultus</i> (ok. 20 – 30 lat)	-
21.	26	jamowy	4	silny	?	?	-
22.	27	jamowy	176	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce, fragmenty noża
23.	28	jamowy	18	silny	?	dorosły	-
24.	29	jamowy	32	silny	?	?	-
25.	30	jamowy	8	silny	?	?	-
26.	31	jamowy	36	silny	?	?	kość zwierzęca, ozdoba kościana
27.	32	popielnicowy	22	silny	?	?	-
28.	33	popielnicowy	120	silny	?	<i>infans I</i> (ok. 1 – 1,5 roku)	fragmenty wyposażenia
29.	35	jamowy	28	bardzo silny	?	?	kość zwierzęca
30.	36	popielnicowy	462	bardzo silny	?	<i>infans I</i>	kości zwierzęce
31.	37	jamowy	24	bardzo silny	?	?	kość zwierzęca
32.	38	szkieletowy	198	-	?	dorosły	bardzo silnie przepalone kości w wyższej partii grobu
33.	40	popielnicowy	176	bardzo silny	?	<i>infans II – iuuenis</i>	-
34.	41	popielnicowy	10	bardzo silny	?	?	-
35.	43	jamowy	1004	bardzo silny	M? K?	dorosły <i>adultus</i> (20 – 30 lat)	kości zwierzęce, fragmenty wyposażenia
36.	44	popielnicowy	1332	bardzo silny	K	<i>matorus</i> (40 – 50 lat)	kości zwierzęce
37.	45	popielnicowy	308	bardzo silny	?	<i>infans II/iuuenis</i> (10 – 15 lat)	-
38.	46	jamowy	182	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
39.	47	jamowy	34	bardzo silny	?	?	-
40.	50	jamowy	12	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
41.	56	popielnicowy	122	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 2 – 4 lat)	-
42.	57	popielnicowy kości z popielnicy kości z jamy grobowej	66 1204	bardzo silny	?	<i>infans II</i> (11 – 12 lat)	kości zwierzęce, stopiony brąz
43.	60	jamowy	212	bardzo silny	K??	<i>adultus</i>	kości zwierzęce, fragmenty przedmiotu kościanego
44.	61	jamowy	134	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce, stopiony brąz
45.	62	popielnicowy kości z popielnicy kości z jamy grobowej	1064 166	nierównomierny bardzo silny	K	<i>adultus</i> (20 – 22 lata)	ułamek paciorka szklanego kości zwierzęce, ułamki wyposażenia
46.	63	obiekt rowkowy	108	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce, ornamentowana ozdoba kościana
47.	64	jamowy	666	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
48.	65	jamowy	14	bardzo silny	?	?	kość zwierzęca
49.	66	jamowy	44	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
50.	67	jamowy	102	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
51.	68	jamowy	30	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICY	MASA [g]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLĘĆ	WIEK	UWAGI
52.	69	jamowy	26	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
53.	70	jamowy	754	bardzo silny	M	dorosły	kości zwierzęce
54.	71	jamowy	56	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
55.	72	jamowy	12	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
56.	73	jamowy	16	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
57.	74	jamowy	248	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
58.	75	jamowy	18	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
59.	77	jamowy	10	silny	?	?	-
60.	82	jamowy	2	silny	?	?	-
61.	85	jamowy	1	silny	?	?	-
62.	87	popielnicowy	6	bardzo silny	?	?	-
63.	89	jamowy	144	bardzo silny	?	dorosły	-
64.	91	jamowy	70	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce, ułamek grzebieńa kościanego
65.	92	jamowy	64	silny	?	?	kości zwierzęce
66.	93	jamowy	32	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
67.	96	jamowy	4	bardzo silny	?	?	-
68.	97	popielnicowy kości z popielnicy kości z jamy grobowej	1020 70	bardzo silny	K	<i>adultus</i> (25 - 30 lat)	kości zwierzęce, fragmenty wyposażenia
69.	99	jamowy	116	bardzo silny	?	dorosły	-
70.	100	jamowy	84	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
71.	101	popielnicowy	1044	bardzo silny	K	<i>iuuenis</i> (14 - 18 lat)	kości zwierzęce, fragmenty szpili kościanej, przęślika, paciorków szklanych
72.	102	popielnicowy	702	nierównomierny	K?	<i>adultus</i>	fragmenty grzebieńa kościanego, przedmiotu żelaznego
73.	103	popielnicowy kości z popielnicy kości z jamy grobowej	1458 416	bardzo silny bardzo silny	M K?	<i>adultus - maturus</i> <i>adultus - maturus</i>	kości zwierzęce, fragmenty grzebieńa kościanego, domieszka kości drugiego osobnika
74.	104	popielnicowy	1304	bardzo silny	K? ?	<i>adultus</i> (25 - 35 lat) <i>infans I</i>	kość zwierzęca, fragment grzebieńa kościanego
75.	105	popielnicowy	126	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 1,5 - 2 lat)	kości zwierzęce
76.	108	jamowy	12	silny	?	?	-
77.	110	jamowy	62	silny	?	dorosły	kości zwierzęce, część grzebieńa kościanego
78.	111	jamowy	112	bardzo silny	?	dorosły	fragmenty grzebieńa kościanego
79.	112	popielnicowy	2062	bardzo silny	K Dz	<i>adultus</i> (22 - 25 lat) płód/norowodek	kości zwierzęce (A. Zielińska 2012)
80.	113	popielnicowy	1026	bardzo silny	K?	<i>adultus</i> (20 - 30 lat)	kości zwierzęce, astragal
81.	116	jamowy	22	bardzo silny	?	?	-
82.	117	jamowy	56	bardzo silny	?	dorosły <i>infans I-infans II</i>	-
83.	118	jamowy	6	silny	?	?	-
84.	119	jamowy	76	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
85.	121	jamowy	30	bardzo silny	?	dorosły <i>infans I</i>	-
86.	122	jamowy	12	silny	?	dorosły	-
87.	123	jamowy	18	silny	?	dorosły	-
88.	124	popielnicowy	1150	bardzo silny	M??	<i>adultus</i>	kości zwierzęce, fragment przedmiotu kościanego
89.	125	popielnicowy	1278	silny	K?	<i>adultus</i> (ok. 35 lat)	kości zwierzęce, ułamki grzebieńa kościanego i stopionego metalu, zapinka brązowa
90.	127	jamowy	126	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 5 - 6 lat)	-
91.	128	jamowy	52	silny	?	dorosły	fragment grzebieńa kościanego
92.	129	jamowy	10	silny	?	?	-
93.	130	jamowy	10	silny	?	?	-
94.	131	jamowy	8	silny	?	?	-
95.	132	popielnicowy	94	silny	?	<i>infans I</i> (ok. 1,5 - 3 lat)	ułamki stopionych ozdób brązowych i szklanego paciorka
96.	133	jamowy	82	silny	?	dorosły	ułamki przedmiotu żelaznego
97.	134	jamowy	254	silny	?	dorosły	ułamek grzebieńa kościanego
98.	135	jamowy	2	silny	?	?	-
99.	136	jamowy	22	silny	?	dorosły	-
100.	137	jamowy	72	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
101.	138	jamowy	10	silny	?	?	-
102.	139	jamowy	4	silny	?	?	-
103.	140	jamowy	12	silny	-	-	wyłącznie kości zwierzęce
104.	141	popielnicowy	448	silny	?	<i>infans II</i> (ok. 9 - 12 lat)	kości zwierzęce, ułamki grzebieńa kościanego, stopionego szkła, brązowy nit

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICZY	MASA [G]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLEĆ	WIEK	UWAGI
105.	142	jamowy	1144	silny	M?	dorosły	ułamek stopionego brązu
106.	143	popielnicowy	732	bardzo silny	K?	<i>adultus</i> (20 – 30 lat)	kości zwierzęce, paciorek szklany
107.	145	popielnicowy	8	silny	?	?	-
108.	146	jamowy	200	silny	?	dorosły	kości zwierzęce, fragment grzebienia kościanego
109.	147	jamowy	168	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
110.	148	jamowy	4	silny	?	?	-
111.	149	jamowy	160	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
112.	150	jamowy	4	silny	?	?	-
113.	151	jamowy	30	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
114.	152	jamowy	140	silny	?	dorosły	kości zwierzęce, fragment grzebienia kościanego
115.	153	jamowy	616	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
116.	154	popielnicowy	54	silny	?	dorosły	-
117.	155	jamowy	118	silny	?	dorosły	-
118.	156	jamowy	44	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
119.	157	jamowy	6	silny	?	?	-
120.	158	jamowy	56	silny	M??	dorosły	kości zwierzęce
121.	159	jamowy	82	silny	?	dorosły	-
122.	160	popielnicowy	1302	silny	K	<i>adultus</i>	fragmenty grzebienia kościanego, szpili kościanej, stopiony brąz
123.	161	jamowy	128	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
124.	162	jamowy	4	silny	?	<i>infans I</i>	-
125.	165	jamowy	40	silny	?	dorosły	-
126.	166	jamowy	34	silny	?	dorosły	kości zwierzęce, fragment szpili kościanej
127.	167	jamowy	54	silny	?	dorosły	-
128.	168	jamowy	1	silny	?	?	-
129.	169	jamowy	22	silny	?	dorosły	-
130.	171	jamowy	74	bardzo silny	?	<i>infans I</i>	-
					?	?	
131.	172	jamowy	26	silny	?	dorosły	kości zwierzęce, fragment grzebienia kościanego
132.	173	jamowy	62	silny	?	dorosły	-
133.	174	popielnicowy	10	bardzo silny	?	?	-
134.	175	jamowy	8	silny	?	?	-
135.	176	jamowy	12	bardzo silny	?	<i>infans I</i>	-
					?	?	
136.	177	popielnicowy	2	silny	?	?	-
137.	178	jamowy	12	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
138.	181	jamowy	64	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
139.	183	popielnicowy	66	bardzo silny	?	dorosły	-
140.	184	jamowy	56	silny	?	dorosły	-
					?	?	
141.	185	jamowy	120	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
142.	186	jamowy	184	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
143.	187	jamowy	178	silny	?	dorosły	-
144.	188	jamowy	258	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
145.	189	jamowy	146	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
146.	190	jamowy	30	bardzo silny	?	dorosły	-
					?	<i>infans I</i>	
147.	191	jamowy	18	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
148.	192	jamowy	2	silny	?	?	-
149.	193	jamowy	6	silny	?	?	-
150.	195	jamowy	94	silny	?	?	kość zwierzęca
151.	196	jamowy	36	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce, ułamki grzebienia kościanego
152.	198	jamowy	130	silny	?	dorosły	kość zwierzęca
153.	199	jamowy	4	silny	?	<i>infans I</i>	-
154.	201	jamowy	150	bardzo silny	?	dorosły	brązowy nit, astragal
155.	202	jamowy	950	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce
156.	203	popielnicowy kości z popielnicy kości z jamy grobowej	1740 64	bardzo silny silny	M?	<i>maturus</i> (35 – 45 lat)	kości zwierzęce, fragmenty szpili i grzebienia kościanego, stopiony brąz
157.	206	jamowy	40	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
158.	207	jamowy	16	bardzo silny	?	?	-
159.	208	jamowy	110	bardzo silny	?	dorosły	-
160.	209	jamowy	8	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
161.	210	jamowy	22	bardzo silny	?	?	-
162.	211	popielnicowy	30	bardzo silny	?	?	-

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICY	MASA [g]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLEĆ	WIEK	UWAGI
163.	213	jamowy	12	bardzo silny	?	?	-
164.	214	jamowy	6	bardzo silny	?	?	-
165.	217	popielnicowy	2	silny	?	<i>infans I</i>	-
166.	218	jamowy	224	silny	K?	dorosły	-
					?	<i>infans I - infans II</i>	
167.	219	popielnicowy kości z popielnicy kości z jamy grobowej	2056 246	bardzo silny	M	<i>adultus</i> (20 - 25 lat)	kości zwierzęce, część grzebienia kościanego, stopiony brąz
168.	220	popielnicowy kości z popielnicy kości z jamy grobowej	566 72	bardzo silny	K	<i>adultus/maturus</i> (30- 40 lat)	kości zwierzęce, ułamki stopionych metali
		kości z małej jamy obok grobu	6	silny	?	?	-
169.	223	jamowy	72	silny	?	dorosły	kości zwierzęce
170.	225	jamowy	414	bardzo silny	?	dorosły	kości zwierzęce
171.	226	jamowy	82	bardzo silny	?	dorosły	-
172.	227	jamowy	70	bardzo silny	K??	dorosły	-
					?	<i>infans I</i>	
173.	228	popielnicowy	142	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 2 - 4 lat)	kości zwierzęce, ułamek stopionej ozdoby brązowej
174.	229	popielnicowy	82	bardzo silny	?	?	-
175.	230	jamowy	66	silny	?	dorosły	kości zwierzęce, fragmenty grzebienia kościanego
176.	231	jamowy	538	silny	M?	dorosły	fragment metalowego przedmiotu
177.	ustry- na 2	odcinek 56	116	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce, przedmiot kościany
178.	ustry- na 2	odcinek 57	226	bardzo silny	M?	dorosły	kości zwierzęce, fragment ozdoby kościanej
179.	ustry- na 1	odcinek 318, 319, 325, 326	176	bardzo silny	?	?	kości zwierzęce

Większość przebadanego materiału kostnego charakteryzuje się silnym i bardzo silnym stopniem przepalenia oraz kremowo - biało - szarym zabarwieniem. W bardzo niewielkiej części pochówków (groby nr 21, 62, 102) stwierdzono nierównomierny stopień przepalenia szczątków kostnych z czarno - brązowo - niebieskawym zabarwieniem. Badane pochówki były stosunkowo bogato wyposażone w przedmioty metalowe, dlatego też w trakcie analiz antropologicznych, wśród przepalonych szczątków kostnych, wydzielano ułamki różnych przedmiotów metalowych i kościanych oraz rejestrowano ślady przebarwień powstałych na fragmentach kości w wyniku ich kontaktu z metalami oraz innymi materiałami (tabela 26). Zielonkawe, rdzawe oraz różowe przebarwienia kości, które powstały w wyniku kontaktu szczątków z przedmiotami wykonanymi z brązu i żelaza oraz szkła, występowały na szczątkach dwunastu osobników, zarówno mężczyzn, kobiet, jak i dzieci. Wśród szczątków kostnych należących do ośmiu osób, w tym mężczyzn, kobiet i dzieci, zaobserwowano

fragmenty kości z wtopionymi uławkami przepalonych przedmiotów brązowych i żelaznych oraz szklanych, a także ślady spieku na kościach.

Masa przepalonych szczątków kostnych w poszczególnych pochówkach wykazała duże zróżnicowanie, wahała się od 1 g do 2515 g. Średnia masa przepalonych ludzkich szczątków kostnych na badanym cmentarzysku przeworskim wynosi 266 g. W pochówkach jamowych średnia masa ludzkich szczątków to jedynie 104,0 g (max 1144 g, min 1 g). Wyższe wartości uzyskano dla pochówków popielnicowych, w których średnia masa kości wynosi 714,0 g (max 2515 g, min. 2 g). Niskie wartości średniej masy przepalonych ludzkich szczątków, zwłaszcza w pochówkach jamowych, dowodzą, iż zachowane szczątki kostne są niekompletne. Może mieć to związek z rodzajem grobu, stanem jego zachowania, procesami fizykochemicznymi jakim podlegają kości zalegające w ziemi, a także z współcześnie nieczytelnymi zwyczajami pogrzebowymi pradziejowej ludności kultury przeworskiej.

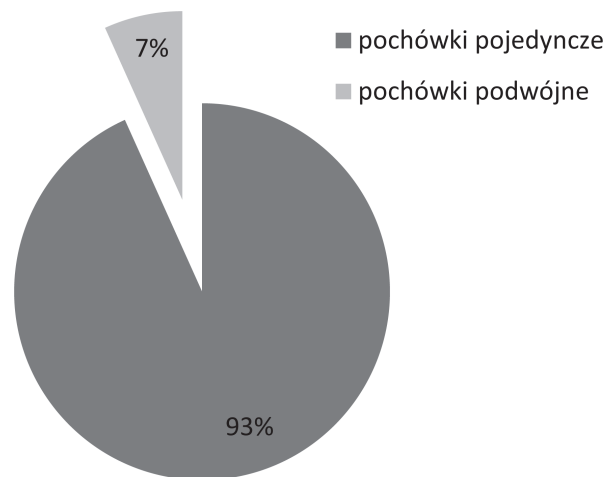

Tabela 26. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Kultura przeworska – przebarwienia kości.
Table 26. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Przeworsk culture – bone discolorations.

L.P.	NR GROBU	PLEĆ	WIEK	PRZEBARWIENIA KOŚCI ORAZ INNE ŚLADY KONTAKTU Z METALAMI	
1.	18	M	maturus	ślady brązowej patyny	ułamki przepalonych przedmiotów brązowych i żelaznych wtopionych w kości
2.	21	?	infans II		ułamek brązu wtopiony w kość
3.	21A	M	adultus	ślady brązowej patyny	ślady spieku na kościach
4.	22	K	adultus		ślady przepalonego brązu na kościach
5.	33	?	infans I	ślady brązowej patyny	
6.	36	?	infans I	ślady brązowej patyny	
7.	43	M?K?	dorosły, adultus	rdzawe przebarwienia (żelazo)	
8.	57	?	infans II	ślady brązowej patyny	
9.	62	K	adultus	ślady brązowej patyny, kość zabarwiona na różowo	ułamki przepalonych przedmiotów brązowych i szklanych wtopionych w kości, ślady spieku na kości
10.	70	M	dorosły	ślady brązowej patyny	
11.	97	K	adultus	ślady brązowej patyny	
12.	103	M	adultus – maturus		ślady spieku na kościach
13.	125	K?	adultus	ślady brązowej patyny	
14.	132	?	infans I		ułamki przepalonych przedmiotów brązowych wtopionych w kości
15.	160	K	adultus	ślady brązowej patyny	
16.	203	M?	maturus	ślady brązowej patyny, kość zabarwiona na różowo	ułamki przepalonych przedmiotów brązowych wtopionych w kości

Wśród 178 pochówków odkrytych na cmentarzysku kultury przeworskiej, najliczniejsze były pochówki pojedyncze w liczbie 166. Poza tym odnotowano niezbyt liczne pochówki podwójne (12) (ryc. 160). W obiektach grobowych nr 103 i 220 stwierdzono obecność dwóch pochówków pojedynczych, z których jeden znajdował się w popielnicy, a drugi w jamie obok grobu. Popielnica z grobu nr 220 zawierała szczątki kobiety (*adultus – maturus*), natomiast w małej jamie obok grobu złożono szczątki osobnika o nieokreślonej płci i wieku. W popielnicy z grobu nr 103 pochowano mężczyznę (*adultus – maturus*), z niewielkim udziałem szczątków drugiej osoby, być może kobiety (*adultus – maturus*), której pochówek, w postaci skupiska przepalonych kości, usytuowany był obok popielnicy, przy jej dnie. Obecność jednego lub kilku fragmentów kości różniących się budową morfologiczną od większości szczątków pochówku głównego, zaobserwowano w dwóch grobach jamowych zawierających szczątki dorosłych osobników o nieokreślonej płci (grób nr 15 i 24). Ze względu na słaby stan zachowania grobów, zinterpretowanie obecności niewielkiej ilości dodatkowych fragmentów kości nie wydaje się możliwe.

Wydzielone pochówki podwójne zawierały głównie szczątki dzieci złożone wraz ze szcząt-

Ryc. 160. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Zróżnicowanie pochówków kultury przeworskiej.

Fig. 160. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Przeworsk culture burial diversification.

kami kobiet, osobników dorosłych o nieokreślonej płci lub osobników o nieokreślonej płci i wieku. W dwóch grobach złożono wspólnie szczątki kobiety i mężczyzny oraz w jednym przypadku były to szczątki osobnika dorosłego z osobnikiem o nieokreślonej płci i wieku (tabela 27).

W grobach ludności kultury przeworskiej z cmentarzyska w Kolonii Rychłocice stan. 1, wśród szczątków ludzkich często obserwowano domieszkę fragmentów kości zwierząt. Obec-

Tabela 27. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.
 Cmentarzysko kultury przeworskiej – pochówki podwójne.
 Table 27. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
 Przeworsk culture – double burials.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU	OSOBNIK I		OSOBNIK II	
			PŁEĆ	WIEK	PŁEĆ	WIEK
1.	2	jamowy	K?	?	M	dorosły
2.	43	jamowy	M?	dorosły	K?	adultus
3.	104	popielnicowy	K?	adultus	?	infans I
4.	112	popielnicowy	K	adultus	?	plód/novorodek
5.	117	jamowy	?	dorosły	?	infans I-infans II
6.	121	jamowy	?	dorosły	?	infans I
7.	171	jamowy	?	infans I	?	?
8.	176	jamowy	?	infans I	?	?
9.	184	jamowy	?	dorosły	?	?
10.	190	jamowy	?	dorosły	?	infans I
11.	218	jamowy	K?	dorosły	?	infans I-infans II
12.	227	jamowy	K??	dorosły	?	infans I

ność przepalonych kości zwierzęcych odnotowano w 91 obiektach, w tym 89 pochówkach oraz dwóch warstwach ciepłopalenia (tabela 28). Na uwagę zasługuje wysoki odsetek obiektów zawierających domieszkę szczątków zwierzęcych, wynoszący 51,0%. Taką tendencję zaobserwowano także na pobliskim cmentarzysku w Siemiechowie stan. 2 (A. Zielińska 2017).

Kości zwierzęce znajdowały się zarówno w pochówkach pojedynczych i podwójnych, zawierających szczątki kobiet i mężczyzn oraz dzieci. Na etapie analizy antropologicznej zaobserwowano, że w pochówkach kobiecych (grób nr 44, 97) oraz pochówkach podwójnych, w których jednym z osobników jest kobieta (grób nr 43, 112), obecne są kości ptasie. W przypadku pochówku kobiety z grobu nr 112, dwie kości ptasie posiadały przewiercone otwory służące prawdopodobnie do zawieszania lub przymocowania. Ponadto w pochówku kobiecym (grób nr 113) oraz osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (grób nr 201), odkryto astragale, czyli nieobrobione kości skokowe małych przeżuwaczy wykorzystywane do gry lub wróżenia.

Na cmentarzysku odkryto także jeden grób jamowy (nr 140), zawierający wyłącznie przepalone szczątki zwierzęce.

W wyniku analizy antropologicznej ludzkich szczątków kostnych ustalono, że na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kolonii Rychłocice, stan.

1 pochowano 191 osobników. Z uwagi na fakt, iż cmentarzysko to zostało przebadane w całości, możemy założyć, że pochowani stanowią większą część populacji je użytkującej. Nie stanowią oni całości populacji, ponieważ słaby stan zachowania ludzkich szczątków kostnych oraz ich niekompletność w części grobów jamowych, nie pozwoliły na dokładne określenie liczby osobników pochowanych w grobie.

Na podstawie indywidualnych określeń szczątków ludzkich określono strukturę wieku i płci zmarłych pochowanych na tym cmentarzysku (tabela 29, ryc. 161). Jednak słaby stan zachowania analizowanego materiału oraz brak fragmentów diagnostycznych uniemożliwiły dokonania określeń wieku i płci u większości pochowanych osobników. W badanej populacji szczątki kobiet stanowiły 10,4%, a mężczyzn 7,9%. Najwyższy odsetek pochówków dotyczył osobników o nieokreślonym wieku i płci (38,7%) oraz osobników dorosłych o nieokreślonej płci (29,8%). Analizując strukturę wieku i płci zmarłych, stwierdzono znacznie zaniżony odsetek pochówków dzieci w wieku od 0 do 14 lat, wynoszący jedynie 12,6%, który nie odzwierciedla rzeczywistej wymieralności dzieci na cmentarzysku. Tak niski odsetek pochówków dzieci zaobserwowano także na pobliskim cmentarzysku w Siemiechowie, stan. 2 (A. Zielińska 2017).

Tabela 28. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Pochówki z domieszką kości zwierzęcych.
 Table 28. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
 Przeworsk culture – burials with addition of animal bones.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU	PLĘĆ	WIEK	KOŚCI ZWIERZĘCE
1.	2	jamowy	K?M	?dorosły	kość zwierzęca
2.	6	popielnicowy	M	adultus	kości zwierzęce (B. Borowska – Strugińska 2004)
3.	7	jamowy	?	?	kości zwierzęce
4.	9	jamowy	?	?	kości zwierzęce
5.	11	jamowy	?	?	kości zwierzęce
6.	15	jamowy	?	dorosły	kość zwierzęca
7.	16	popielnicowy	M?	adultus – maturus	kości zwierzęce
8.	17	jamowy	?	?	kości zwierzęce
9.	21	popielnicowy	?	infans II	kości zwierzęce
10.	21A	popielnicowy	M	adultus	kości zwierzęce (96 g)
11.	27	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
12.	31	jamowy	?	?	kość zwierzęca
13.	35	jamowy	?	?	kość zwierzęca
14.	36	popielnicowy	?	infans I	kości zwierzęce młodego osobnika
15.	37	jamowy	?	?	kość zwierzęca
16.	43	jamowy	M?K?	dorosły, adultus	kości zwierzęce młodego ssaka i ptaka ze śladami obróbki
17.	44	popielnicowy	K	maturus	84 g kości zwierzęcych (ssak i ptak)
18.	45	popielnicowy	?	infans II/iuvenis	kości zwierzęce
19.	46	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
20.	50	jamowy	?	?	kości zwierzęce
21.	57	popielnicowy	?	infans II	kości zwierzęce
22.	60	jamowy	K??	adultus	kości zwierzęce
23.	61	jamowy	?	dorosły	30 g kości zwierzęcych
24.	62	kości z jamy grobowej	K	adultus	kości zwierzęce młodego osobnika
25.	63	obiekt rowkowy	?	?	34 g kości zwierzęcych
26.	64	jamowy	?	?	kości zwierzęce
27.	65	jamowy	?	?	kości zwierzęce
28.	66	jamowy	?	?	8 g kości zwierzęcych
29.	67	jamowy	?	?	10 g kości zwierzęcych
30.	68	jamowy	?	?	kości zwierzęce
31.	69	jamowy	?	?	kości zwierzęce
32.	70	jamowy	M	dorosły	kości zwierzęce
33.	71	jamowy	?	?	kości zwierzęce
34.	72	jamowy	?	?	kości zwierzęce
35.	73	jamowy	?	?	kości zwierzęce
36.	74	jamowy	?	?	44 g kości zwierzęcych
37.	75	jamowy	?	?	kości zwierzęce
38.	91	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
39.	92	jamowy	?	?	46 g kości zwierzęcych
40.	93	jamowy	?	?	kości zwierzęce (młody ssak)
41.	97	popielnicowy	K	adultus	kości zwierzęce (młody ssak), kości ptasie
42.	100	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
43.	101	popielnicowy	K	iuvenis	kości zwierzęce
44.	103	kości z popielnicy	M	adultus – maturus	kości zwierzęce
45.	103	kości z jamy grobowej	K?	adultus – maturus	kość zwierzęca
46.	104	popielnicowy	K??	adultus, infans I	kość zwierzęca
47.	105	popielnicowy	?	infans I	kości zwierzęce
48.	110	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
49.	112	popielnicowy	K?	adultus plód/novorodek	kości zwierzęce, w tym ptasie (dwie z przewierconymi otworami)
50.	113	popielnicowy	K?	adultus	kości zwierzęce, w tym jedna z otworem (astragal)
51.	119	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
52.	124	popielnicowy	M??	adultus	kości zwierzęce
53.	125	popielnicowy	K?	adultus	kości zwierzęce (młody ssak)
54.	137	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
55.	141	popielnicowy	?	infans II	kości zwierzęce
56.	143	popielnicowy	K?	adultus	kości zwierzęce (młody ssak)
57.	146	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
58.	147	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
59.	149	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU	PLEĆ	WIEK	KOŚCI ZWIERZĘCE
60.	151	jamowy	?	?	kości zwierzęce
61.	152	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
62.	153	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
63.	156	jamowy	?	?	kości zwierzęce
64.	158	jamowy	M??	dorosły	kości zwierzęce
65.	161	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
66.	166	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
67.	172	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
68.	178	jamowy	?	?	kości zwierzęce
69.	181	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
70.	185	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
71.	186	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
72.	187	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce, w tym dwa wycinki trzonu kości długiej z otworem
73.	188	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
74.	189	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce (fragment rogu)
75.	191	jamowy	?	?	kości zwierzęce
76.	195	jamowy	?	?	kość zwierzęca
77.	196	jamowy	?	?	kości zwierzęce
78.	198	jamowy	?	dorosły	kość zwierzęca
79.	201	jamowy	?	dorosły	kość zwierzęca (astragal)
80.	202	jamowy	?	?	364 g kości zwierzęcych
81.	203	kości z popielnicy	M?	maturus	kości zwierzęce(młody ssak)
82.	206	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
83.	209	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
84.	219	kości z popielnicy	M	adultus	kości zwierzęce
85.	220	kości z popielnicy	K	adultus/maturus	kości zwierzęce, w tym łopata z ułamkiem stopionego przedmiotu żelaznego
86.	223	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
87.	225	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
88.	228	popielnicowy	?	infans I	kości zwierzęce (młody ssak)
89.	230	jamowy	?	dorosły	kości zwierzęce
90.	warstwa ciałopalenia	odcinek 56	?	?	kości zwierzęce
91.	warstwa ciałopalenia	odcinek 57	M?	?	kości zwierzęce

Tabela 29. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Struktura wieku i płci.

Table 29. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Przeworsk culture – age and gender structure.

Płeć	Mężczyźni		Kobiety		?		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Wiek								
infans I	-		-		19	10,0	19	10,0
infans II	-		-		5	2,6	5	2,6
iuvenis	-		1	0,5	1	0,5	2	1,0
adultus	5	2,6	13	6,8	-	-	18	9,4
maturus	3	1,6	3	1,6	-	-	6	3,1
senilis	-		-		-	-	-	-
dorosły	7	3,7	2	1,0	57	29,8	66	34,5
?	-		1	0,5	74	38,7	75	39,3
Ogółem	15	7,9	20	10,4	156	81,6	191	99,9

Analiza struktury wymieralności populacji kultury przeworskiej przeprowadzona w oparciu o tablicę wymieralności (tabela 30), wykazała, że największa częstość zgonów przypadała na kategorię wieku *adultus* (44,0%) oraz *maturus* (33,6%). Z zaobserwowanego rozkładu zmarłych wynika, że w badanej populacji pradziejowej wieku starczego (*senilis*) nie dożywał żaden osobnik. Dalsze

oczekiwane trwanie życia (e^0_{20}) osobników dorosłych pochowanych na cmentarzysku w Kolonii Rychłocice, stan. 1 wynosiło 14,0 lat, co oznacza, że średnia długość trwania życia osobnika z kategorii wieku *adultus* była dość niska i wynosiła 34 lata. Pod względem średniej długości trwania życia osobnika dorosłego, badana populacja przeworska nie różni się istotnie od populacji z pobl-

Ryc. 161. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Rozkład wieku i płci pochowanych osobników.
Fig. 161. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Age and gender distribution of the buried people.

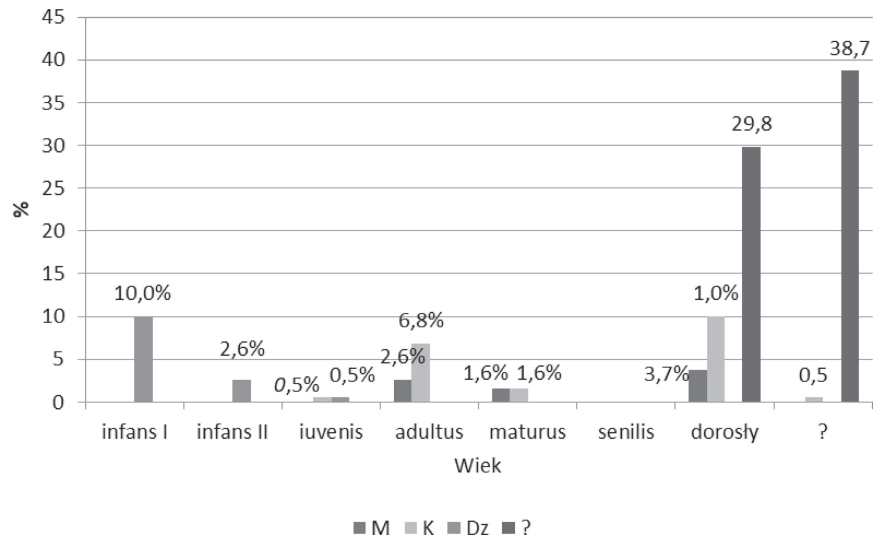

Tabela 30. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie.

Tablica wymieralności ludności kultury przeworskiej.

Table 30. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.

Przeworsk culture – Life table of Przeworsk culture population.

Kategoria wieku	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	e_x^0
infans I	19	16,4	100,0	0,164	642,6	1294,2	12,9
infans II	5	4,3	83,6	0,051	651,6	1043,8	12,5
iuvenis	2	1,7	79,3	0,021	392,2	1226,2	15,5
adultus	51	44,0	77,6	0,567	834,0	1086,0	14,0
maturus	39	33,6	33,6	1,000	252,0	252,0	7,5
senilis							
Ogółem	116	100,0					

Tabela 31. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Rekonstrukcja wysokości ciała osobników.

Table 31. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.

Przeworsk culture – reconstruction of people's body height.

L.P.	NR GROBU	PŁEĆ	POMIARY	KATEGORIA WYSOKOŚCI CIAŁA	WG PEARSONA
1.	2	K?	szerokość łopatki kości ramiennej $\pm 23,5$ mm	wysoki (160 cm – 164 cm)	154,6 cm
2.	18	M	średnica głowy kości promieniowej $\pm 20,0$ mm	wysoki (171 cm – 175 cm)	163,4 cm
3.	21A	M	średnica głowy kości ramiennej $\pm 38,0$ mm	średni (166 cm – 170 cm)	159,2 cm
4.	22	K	średnica głowy kości ramiennej $\pm 37,5$ mm	wysoki (160 cm – 164 cm)	151,3 cm
5.	24	?	średnica głowy kości promieniowej $\pm 17,5$ mm	wysoki (160 cm – 164 cm) kobieta średni (166 cm – 170 cm) mężczyzna	150,7 cm kobieta 161,1 cm mężczyzna
6.	44	K	szer. łopatki kości ramiennej 24,0 mm; średnica głowy kości promieniowej $\pm 21,0$ mm; średnica głów kości udowych $\pm 40,0$	bardzo wysoki (165 cm – x cm)	158,1 cm
7.	62	K	szerokość łopatki kości ramiennej $\pm 22,5$ mm	wysoki (160 cm – 164 cm)	154,1 cm
8.	97	K	średnica głowy kości udowej $\pm 38,5$ mm	średni (155 cm – 159 cm)	150,6 cm
9.	103	M	średnica głowy kości ramiennej $\pm 39,5$ mm; średnica głowy kości promieniowej $\pm 20,0$ mm	wysoki (171 cm – 175 cm)	163,4 cm
10.	112	K	średnica głowy kości promieniowej $\pm 17,0$ mm; grubość szyjki 26,5 mm	średni (155 cm – 159 cm)	149,7 cm
11.	113	K?	średnica głowy kości udowej $\pm 39,0$ mm	średni (155 cm – 159 cm)	151,0 cm
12.	180	M?	średnica głowy kości promieniowej $\pm 17,5$ mm	średni (166 cm – 170 cm)	161,1 cm
13.	203	M?	średnica g - d głowy kości ramiennej $\pm 41,0$ mm	wysoki (171 cm – 175 cm)	161,5 cm
14.	218	K?	średnica głowy kości promieniowej $\pm 15,0$ mm	niski (150 cm – 154 cm)	145,7 cm
15.	219	M	średnica głowy kości udowej $\pm 46,0$ mm	wysoki (171 cm – 175 cm)	165,0 cm
16.	220	K	średnica głowy kości promieniowej $\pm 18,0$ mm	wysoki (160 cm – 164 cm)	151,8 cm

skiego cmentarzyska w Siemiechowie, stan. 2, na którym średnia długość życia wynosiła 34,7 lat (A. Zielińska 2017). Zbliżona jest też do populacji z Zadowic, w której średnia długość życia osoby dorosłej wynosiła 33,6 lat (A. Śmiszkiewicz-Skwarska, A. Malinowski 2002).

Kolejnym punktem analizy antropologicznej było odtworzenie średnich wysokości ciała mężczyzn i kobiet na podstawie pomiarów diagnostycznych fragmentów kości długich, takich jak: średnica głowy górno – dolna i szerokość bloczka kości ramiennej, średnica głowy kości promieniowej, średnica głowy kości udowej. Przyżyciową wysokość ciała zrekonstruowano dla dziewięciu kobiet, sześciu mężczyzn oraz osobnika o nieokreślonej płci (tabela 31). Otrzymane dane dotyczące kategorii wysokości ciała dla mężczyzn z cmentarzyska kultury przeworskiej mieszczą się w kategorii wzrostu wysokiego i średniego. Wysokość ciała kobiet najczęściej mieściła się w kategorii wzrostu wysokiego i średniego, w jednym przypadku była to kategoria bardzo wysoka oraz niska. Odtworzone wartości wysokości ciała wg metody Pearsona dla osobników płci żeńskiej oraz osobników płci męskiej badanej populacji, nie przekraczają średnich wysokości ciała populacji pradziejowych z terenu dzisiejszej Polski w okresie rzymskim (H. Stolarczyk, W. Lorkiewicz 1993).

Biostruktura populacji kultury przeworskiej z cmentarzyska w Kolonii Rychłocice, stan. 1 została uzupełniona o informacje dotyczące stanu zdrowia poszczególnych osobników, na podstawie obserwacji zmian patologicznych i odmian anatomicznych na fragmentach kości. Na szczątkach kostnych osobników ludności przeworskiej zaobserwowano głównie zmiany zwyrodnieniowo – zniekształcająco – przeciążeniowe w obrębie stawów kręgosłupa i kończyn oraz niespecyficzne wyznaczniki stresu fizjologicznego. Poza tym stwierdzono przykłady zmian rozwojowych i zapalnych. Fragmentarycznie zachowany materiał kostny w znaczącym stopniu ograniczył możliwości ilościowych i jakościowych obserwacji zmian patologicznych oraz wskaźników stresu fizjologicznego w pełnym zakresie, a analizę obserwo-

wanych zmian zawęził wyłącznie do poziomu osobniczego.

Wśród szczątków kostnych z cmentarzyska kultury przeworskiej w Kolonii Rychłocice, stan. 1, zmiany zwyrodnieniowo – zniekształcające kręgosłupa występowały w postaci osteofity, czyli wyrosły kostnych na krawędziach trzonów kręgów, śladów po guzkach Schmorla, czyli różnokształtnych wgłębieniach na powierzchni trzonu kręgu, które powstają w wyniku strukturalnych uszkodzeń krążków międzykręgowych oraz osteochondrozy trzonów kręgów. Przyczyny tych uszkodzeń bywają złożone, wymienia się wśród nich proces starzenia się organizmu oraz obciążenia mechaniczne narządu ruchu. Zmiany degeneracyjne w obrębie kręgosłupa najczęściej obserwuje się na szczątkach osobników w starszym wieku (*maturus, senilis*), spotykane są również na szczątkach osobników młodych, a nawet dzieci (J. Gładkowska-Rzeczycka, A. Ziętek, D. R. Nowakowski 2008).

Osteofity brzeżne występowały na krawędziach trzonów kręgów szyjnych, piersiowych i lędźwiowych czterech mężczyzn zmarłych w wieku *adultus* i *maturus* (grób nr 6, 21A, 103, 203) oraz jednej kobiety w wieku *adultus – maturus* (grób nr 220). Wyrosła kostne stwierdzono na zębie kręgu obrotowego u dwóch mężczyzn zmarłych w wieku *maturus* oraz dorosłym (grób nr 203, 231). Osteofity występowały również na dołku żebrowym wyrostka poprzecznego kręgu piersiowego mężczyzny w wieku *maturus* (grób nr 18). U mężczyzny z grobu nr 103, niewielkie osteofity stwierdzono, oprócz kręgu piersiowego, w stawie kolanowym na tylnej powierzchni stawowej lewej rzepek. Poza tym zaobserwowano osteochondrozę na powierzchni górnej i dolnej trzonów dolnego odcinka piersiowego kręgosłupa oraz ślady po guzkach Schmorla na powierzchni dolnej trzonu kręgu lędźwiowego.

Ponadto ślady po guzkach Schmorla zaobserwowano na szczątkach osobników zmarłych w wieku *adultus*, jednego mężczyzny (grób nr 21A), u którego występowały także osteofity oraz kobiety (grób nr 22). Osteochondrozę kręgową występującą na powierzchni trzonów kręgów

szyjnych stwierdzono u kobiety zmarłej w wieku *adultus* (grób nr 104) oraz osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (grób nr 122).

W badanym materiale kostnym występowały zmiany przeciążeniowe układu kostno – stawowego w postaci entezopatii, czyli zmian w obrębie przyczepów ścięgniętych mięśni i więzadeł do kośćca, powstające w wyniku nadmiernych obciążeń biomechanicznych. Na szczątkach dorosłego

Ryc. 162. Kolonia Rychlocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 161 (? dorosły) – zmiana przeciążeniowa guzowatości kości promieniowej.

Fig. 162. Kolonia Rychlocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 161 (? adult) – overloading changes within radius tuberculosis.

osobnika o nieokreślonej płci (grób nr 161) zaobserwowano zmianę degeneracyjno – przeciążeniową guzowatości kości promieniowej, miejsce przyczepu mięśnia dwugłowego ramienia uczestniczącego w ruchach zginania i odwracania przedramienia w stawie łokciowym, która mogła być wynikiem przeciążeń biomechanicznych kończyny górnej spowodowanych nadmierną pracą (ryc. 162).

Na szczątkach osobników z cmentarzyska kultury przeworskiej stwierdzono przypadki współwystępowania zmian zwyrodnieniowo – zniekształcających i przeciążeniowych. Uogólnione zmiany zwyrodnieniowo – zniekształcająco – przeciążeniowe kręgosłupa, stawu barkowego, prawego stawu łokciowego oraz stawu biodrowego i kolanowego, a także stawu skroniowo – żuchwowego wystąpiły u mężczyzny w wieku *maturus* (grób nr 18). W obrębie kręgosłupa piersiowego zaobserwowano skostniałe przyczepy więzadeł żółtych, które ograniczają ruchy zgięcia kręgosłupa do przodu. Na fragmencie końca barkowego prawego obojczyka stwierdzono mocno wykształconą wyniosłość kostną w okolicy przyczepu części obojczykowej mięśnia naramiennego, uczestniczącej w ruchu obracania ramienia do wewnątrz i przywodzenia do przodu. Na prawej kości ramiennej występował mocno wykształcony grzebień ponadkłykciowy boczny, miejsce przyczepu mięśnia ramiennie – promieniowego, silnego zginacza stawu łokciowego. Na kości łódczkowej zaobserwowano głębokie bruzdy dla więzadeł promieniowych nadgarstka, które przenoszą ruchy obrotowe z przedramienia na rękę. Powierzchnia stawowa głowy kości udowej była przesunięta. Na trzonie kości udowej stwierdzono mocno wykształconą kresę spiralną i wargę przyśrodkową kresy chropawej, miejsce przyczepu mięśnia obszernego przyśrodkowego. W okolicy guzowatości piszczelowej prawej kości piszczelowej (miejsce przyczepu mięśnia prostego), znajdował się wał kostny. Poza tym stwierdzono odkształcenie powierzchni stawowej głowy prawego wyrostka kłykciowego żuchwy. Zaobserwowane zmiany kręgosłupa, w stawach barkowym, łokciowym, nadgarstkowym, biodrowym, kola-

Ryc. 163. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 44 (K, *maturus*, 40–50 lat) – przesunięcie powierzchni stawowej głowy.

Fig. 163. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 44 (female, *matures*, 40–50 years old) – joint surface dislocation within head.

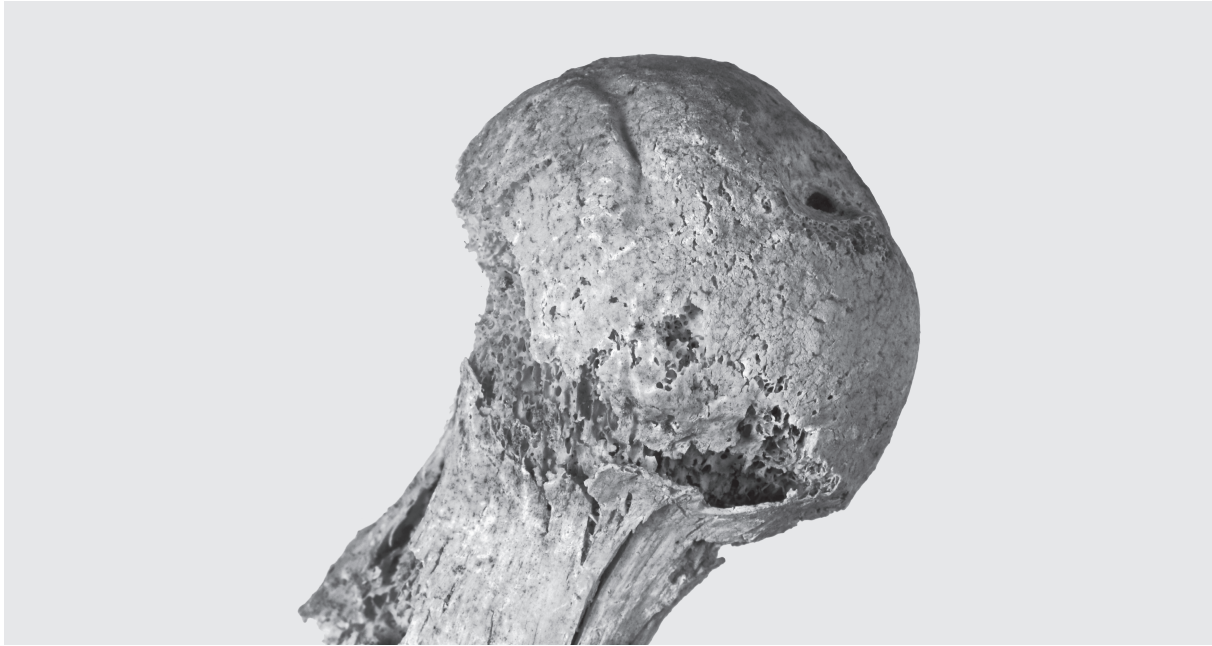
nowym i skroniowo – zuchwowym są wynikiem nakładających się podczas całego okresu życia mężczyzny obciążeń biomechanicznych związanych z jego aktywnością fizyczną i wykonywaną pracą.

Na szczątkach kobiety zmarłej w wieku *maturus* (grób nr 44), występowały zmiany zwyrodnieniowo – zniekształcające – przeciążeniowe kręgosłupa, stawów łokciowego i śródrečno – palczkowych oraz stawu biodrowego i kolanowego. Na fragmentach trzonów kręgów lędźwiowych zaobserwowano zmiany osteosklerotyczne i osteolityczne, które mogły być wynikiem procesu zapalnego. Prawa kość ramienna posiadała mocno wykształcony nadkłykieć przyśrodkowy i grzebień ponadkłykiowy przyśrodkowy (przyczep mięśnia nawrotnego obłego) oraz wyrosła kostne na bloczku. Zachowany fragment prawej kości promieniowej posiadał mocno wykształcone bruzdy ścięgna mięśnia prostownika palców i prostownika wskaziciela oraz mięśnia prostownika długiego kciuka, a na ułamku powierzchni stawowej paliczka występowały osteofity. Na fragmencie końca bliższego lewej kości udowej

zaobserwowano, tzw. powierzchnię Poirer’a, czyli przesunięcie powierzchni stawowej głowy na powierzchnię przednią szyjki. Zmiana ta jest rezultatem długotrwałego zgięcia kończyny dolnej w stawie biodrowym i kolanowym (ryc. 163). Poza tym lewa rzepka posiadała pogłębioną powierzchnię stawową boczną. Na fragmencie bliżej nieokreślonej kości stwierdzono zaawansowaną osteoartrozę, w postaci silnego zeszlifowania powierzchni stawowej. Zaobserwowane zmiany kręgosłupa, stawów łokciowego i śródrečno – palczkowych, stawów kciuka, stawu międzypalczkowego oraz stawu biodrowego i kolanowego wynikały z procesu starzenia się organizmu oraz przeciążeń biomechanicznych narządu ruchu, mogły być również wynikiem procesu zapalnego.

Na szczątkach kobiety zmarłej w wieku *adultus* – *maturus* (grób nr 103) stwierdzono zmiany zwyrodnieniowo – przeciążeniowe stawu skroniowo – zuchwowego oraz nieokreślonej okolicy narządu ruchu. Zidentyfikowano głowę lewego wyrostka kłykiowego żuchwy o odkształconej powierzchni stawowej oraz wycinek nieokreślonej kości z mocno zeszlifowaną powierzchnią stawową. Zaobser-

Ryc. 164. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 62 (K, 20–22 lata) – zniekształcenie tylnej powierzchni stawowej głowy lewej kości udowej.

Fig. 164. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 62 (female, 20–22 years old) – deformation with back joint surface of left femur head.

wowane zmiany stawu skroniowo – żuchwowe oraz najprawdopodobniej któregoś ze stawów kończyn mogły być wynikiem procesu starzenia się organizmu oraz przeciążeń biomechanicznych.

Rozległe zmiany degeneracyjno – przeciążeniowe zaobserwowano na szczątkach kobiety zmarłej w wieku *adultus* (grób nr 112). Na fragmentach trzonów kręgów piersiowych i lędźwiowych wystąpiły zmiany osteolityczne, których przyczyną mógł być proces zapalny. Na powierzchniach stawowych guzków żeber obecne były zmiany przeciążeniowe. Ponadto w stropie oczodołu wystąpił przerost porowaty (*cribra orbitalia*). Zaobserwowane zmiany destrukcyjne kręgosłupa nie mogły być jedynie wynikiem procesu starzenia się organizmu i przeciążeń biomechanicznych narządu ruchu, ponieważ kobieta zmarła w wieku około 22–25 lat. Można przypuszczać, że były one związane z toczącym się w organizmie procesem zapalnym. Szczegółowa analiza zawarta została w artykule A. Zielińskiej (2012).

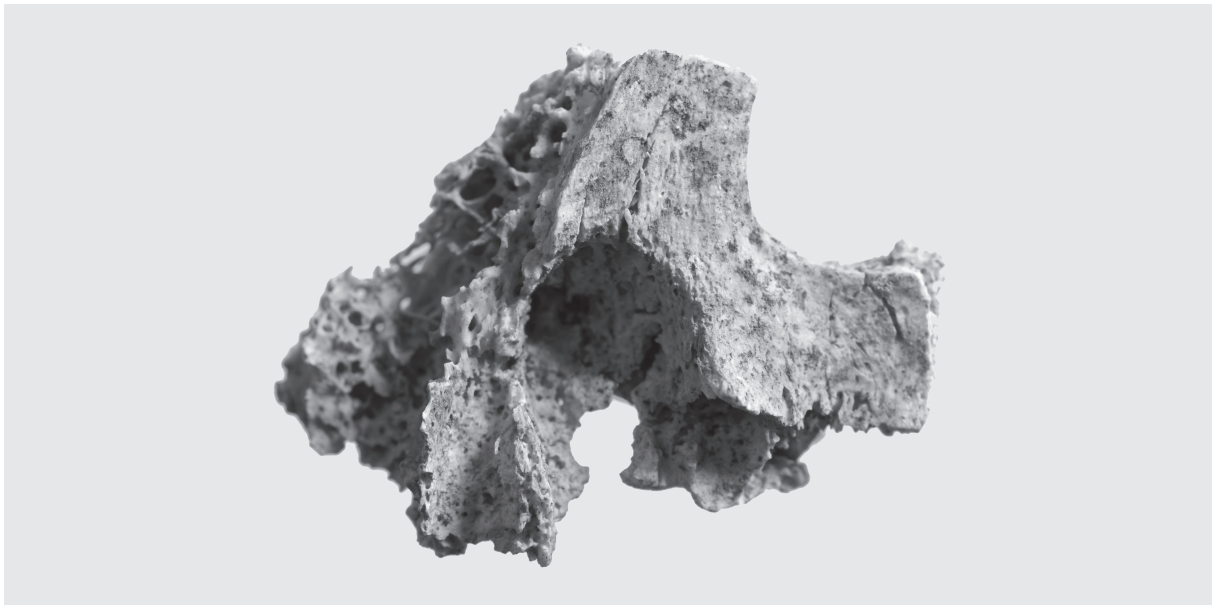
Na szczątkach kobiety zmarłej w wieku 20–22 lat zaobserwowano zniekształcenie powierzchni stawowej głowy lewej kości udowej (grób nr 62).

Na tylnej powierzchni stawowej głowy znajduje się bruzda o łukowatym kształcie, oddzielająca pogrubioną część powierzchni stawowej (ryc. 164). Zniekształcenie to mogło powstać w wyniku zbyt dużego kąta szyjkowo – trzonowego, który spowodował koślawe ustawienie biodra. Nadmiernie duża wartość kąta szyjkowo – trzonowego zwiększa długość kończyny dolnej, zmniejsza obciążenie szyjki kości udowej, natomiast zwiększa obciążenie głowy kości udowej (J. Jurkojc, R. Michnik 2011).

W populacji kultury przeworskiej z cmentarzyska w Kolonii Rychłocice stan. 1, na fragmentach szkieletu czaszkowego zaobserwowano niespecyficzne wyznaczniki stresu fizjologicznego – *cribra orbitalia* oraz *porotic hyperostosis*, wywołane niedoborami pokarmowymi żelaza, wapnia oraz witamin C i D (tabela 32). *Cribra orbitalia* w dwóch przypadkach była obserwowana na szczątkach małych dzieci zmarłych w wieku *infans I* (grób nr 33, 228) oraz u jednego dziecka z kategorii wiekowej *infans II* (grób nr 228). Stwierdzono ją także u dwóch kobiet w wieku *adultus* (grób nr 62, 112). *Porotic hyperostosis* odnotowano na kościach

Tabela 32. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Wyznaczniki stresu fizjologicznego.
 Table 32. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź.
 Przeworsk culture – physiological stress indicators.

L.P.	NR GROBU	PEŁĆ	WIEK	CRIBRA ORBITALIA	POROTIC HYPEROSTOSIS
1.	33	?	infans I	+	
2.	43	M? K?	dorośły adultus		+
3.	62	K	adultus	+	
4.	112	K	adultus	+	
5.	141	?	infans II	+	
6.	219	M	adultus		+
7.	228	?	infans I	+	

Ryc. 165. Kolonia Rychłocice stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Grób nr 103 (M, *adultus* – *maturus*) – ślad po ropniu okołozębowym.

Fig. 165. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Grave 103 (male, *adultus* – *matures*) – periapical abscess mark.

sklepienia czaszki mężczyzny lub kobiety (grób nr 43) oraz mężczyzny w wieku *adultus* (grób nr 219). W analizowanym materiale, w trzech przypadkach, zmiany porotyczne odnotowano na wewnętrznej powierzchni kości sklepienia czaszki u mężczyzny w wieku *maturus* (grób nr 18), mężczyzny lub kobiety w wieku *adultus* (grób nr 43) oraz kobiety *maturus* (grób nr 44). Poroza wystąpiła także na szkielecie pozaczaszkowym w obrębie warstwy korowej nasady kości długiej, przypuszczalnie kości udowej należącej do dziecka w wieku *infans I* (grób nr 36). Jej przyczyną mogła być niedostateczna mineralizacja kości w wyniku nie-

doboru witaminy D, który jest głównym czynnikiem wywołującym krzywicę u dzieci.

Na szczątkach osobników pochowanych na cmentarzysku kultury przeworskiej zaobserwowano schorzenia aparatu żującego, między innymi ropnia okołozębowego na szczątkach mężczyzny zmarłego w wieku *adultus* – *maturus* z grobu nr 103 (ryc. 165). Zidentyfikowano dwa przypadki próchnicy w zębie trzonowym mężczyzny w wieku *adultus* (grób nr 21A) oraz w zębie przedtrzonowym prawdopodobnie kobiety w wieku *adultus* (grób 104). W dwóch przypadkach odnotowano obliterację zębodołu po przyżyciowej utracie zę-

Tabela 33. Kolonia Rychłocice, stan. 1, pow. Wieluń, woj. łódzkie. Pochówki o nieokreślonej chronologii – zestawienie wyników analizy antropologicznej.
Table 33. Kolonia Rychłocice site 1, district of Wieluń, province of Łódź. Unidentified chronology burials – anthropological analysis results overview.

L.P.	NR GROBU	FORMA GROBU NR POPIELNICY	MASAW [G]	STOPIEŃ PRZEPALENIA	PLEĆ	WIEK	UWAGI
1.	19	jamowy	580	silny	?	<i>iuvenis – adultus</i>	kości zwierzęce
2.	81	jamowy	2	bardzo silny	?	?	-
3.	144	jamowy	24	silny	M??	dorosły	-
4.	180	jamowy	2352	silny	M?	<i>adultus</i> (20–25 lat)	-
5.	182	jamowy	18	silny	?	dorosły	-
6.	197	jamowy	52	bardzo silny	?	?	-
7.	204	jamowy	856	nierównomierny	?	dorosły	-
8.	212	jamowy	30	bardzo silny	?	<i>infans I</i> (ok. 2 lat)	-

bów – na szczątkach kobiety w wieku *adultus/maturus* (grób nr 220) stwierdzono przedśmiertny ubytek pierwszego zęba trzonowego (M_1) oraz na fragmencie żuchwy dorosłego mężczyzny (grób nr 231). Poza tym wśród szczątków kobiety z grobu nr 220, wyodrębniono korzenie zębów dwukorzeniowych z hiper cementozą, czyli miejscowym zgrubieniem warstwy cementu korzeniowego. Mogła to być reakcja na nadmierne przeciążenie i zużycie zęba, która najprawdopodobniej miała zapobiegać wypadaniu bardzo silnie startych zębów, które mogły wysuwać się z zębodołów.

Na fragmentach czaszek i szkieletów postkranialnych odnotowano odmiany anatomiczne niezaburzające prawidłowego funkcjonowania organizmu. U 15 osobników zaobserwowano obecność guzka brzeżnego (*tuberculum marginale*) wyrostka czołowego kości jarzmowej, na szczątkach 8 mężczyzn, jednej kobiety oraz 6 osobników o nieokreślonej płci. Otwór nadoczodołowy (*foramen supraorbitale*) stwierdzono u 9 osobników, wcięcie nadoczodołowe (*incisura supraorbitalis*) u dwóch osobników. Na szczątkach kobiety (grób nr 44), wystąpiły dwa otwory nadoczodołowe (*foramina supraorbitalis*) oraz dwa otwory jarzmowo – twarzowe (*foramina zygomaticofacialia*). W dwóch przypadkach stwierdzono otwory ciemieniowe (*foramina parietalia*), na szczątkach dziecka (grób nr 57) oraz mężczyzny (grób nr 219). Kostki wstawne (*ossa intersuturarum*), znajdowały się wśród szczątków dziecka (grób nr 57) oraz osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (grób nr 155). U mężczyzny

(grób nr 219), zaobserwowano guzek gardłowy (*tuberculum pharyngeum*).

Na szczątkach kobiety zmarłej w wieku *adultus* (grób nr 112) oraz osobnika dorosłego o nieokreślonej płci (grób nr 159), zidentyfikowano odmianę anatomiczną rzepki – wcięcie mięśnia obszernego bocznego (*vastus fossa*), które jest rezultatem długotrwałego zgięcia w stawie kolanowym. Zmiana ta pełni funkcję wskaźnika kostnego określonych zachowań fizycznych, w tym przypadku długotrwałego przebywania w pozycji kucznej.

Charakter zmian patologicznych zaobserwowanych na fragmentach szkieletów osobników dorosłych jest zbliżony do tych obserwowanych na szczątkach kostnych osobników dorosłych z cmentarzyska w Siemiechowie stan. 2. Obie populacje poddawane były oddziaływaniom stresów funkcjonalnych, związanych z obciążeniami statycznymi i dynamicznymi narządu ruchu, wynikającymi z aktywności fizycznej i wykonywanej pracy (A. Zielińska 2017).

Na wielokulturowym cmentarzysku w Kolonii Rychłocice, stan. 1, wydzielono 8 grobów jamowych o nieokreślonej chronologii, których przynależność kulturowa nie została określona (tabela 33).

Stan zachowania wydzielonych szczątków ludzkich w większości był słaby. Były one mocno rozdrobnione, niekompletne i pozbawione fragmentów diagnostycznych. Wyjątek stanowił materiał kostny z grobu jamowego nr 180, który zawierał fragmenty kości pochodzące ze wszystkich

okolic anatomicznych szkieletu. Większość materiału kostnego charakteryzowała się silnym i bardzo silnym stopniem przepalenia oraz kremowo – białym – szarym zabarwieniem, w jednym przypadku kości były przepalone nierównomiernie (grób nr 204). Na szczątkach kostnych mężczyzny z grobu nr 180 zaobserwowano zielonkawe przebarwienia, które najczęściej powstają w wyniku kontaktu kości z przedmiotami wykonanymi z brązu. Masa przepalonych szczątków kostnych w wydzielonych pochówkach wahała się od 2 g (grób nr 81) do 2352 g (grób nr 180). Wszystkie wyodrębnione groby jamowe były pochówkami pojedynczymi, w których złożono szczątki mężczyzny, dziecka oraz osobników o nieokreślonej płci. W pochówku osobnika o nieokreślonej płci zmarłego w wieku *iuvenis* – *adultus* (grób nr 19), stwierdzono domieszkę przepalonych fragmentów kości zwierzęcych.

Przyżyciową wysokość ciała odtworzono dla jednego osobnika – mężczyzny z grobu nr 180. Na podstawie pomiaru szerokości bloczka kości ramiennej (19,0 mm) oraz średnicy głowy kości promieniowej ($\pm 17,5$ mm), stwierdzono, że mieści się ona w kategorii wzrostu średniego (166 cm – 170 cm), odtworzona według metody Pearsona wynosi 160,5 cm.

Fragmentarycznie zachowany materiał kostny w znaczącym stopniu ograniczył analizę zmian patologicznych, była ona możliwa jedynie w przypadku szczątków mężczyzny zmarłego w wieku 20 – 25 lat (grób nr 180). Zaobserwowano tu zmiany zwyrodnieniowo – przeciążeniowe kręgosłupa oraz stawu barkowo – obojczykowego. Na krawędzi górnej powierzchni trzonu kręgu lędźwiowego występowały osteofity brzeżne, natomiast na końcu barkowym lewego obojczyka stwierdzono wydatny guzek stożkowaty, miejsce przyczepu więzadła stożkowatego i torebki stawu barkowo –

obojczykowego oraz zagłębienie w miejscu przyczepu części barkowej mięśnia naramiennego, która uczestniczy w ruchu odwodzenia w stawie ramiennym. Zaobserwowane zmiany w odcinku lędźwiowym kręgosłupa oraz stawie barkowo – obojczykowym wynikały z przeciążeń biomechanicznych narządu ruchu wywołanych aktywnością fizyczną lub nadmierną pracą. Ponadto na fragmencie prawej kości szczękowej mężczyzny dno zatoki szczękowej zostało przebite korzeniem zęba trzonowego, co mogło ułatwiać przechodzenie stanów zapalnych z korzeni zębów na błonę śluzową zatoki szczękowej.

Odmiany anatomiczne niezaburzające prawidłowego funkcjonowania organizmu zaobserwowano u dwóch osobników (grób nr 144 i 180), były to otwory nadoczodołowe (*foramen supraorbitale*).

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych badań antropologicznych ludzkich szczątków kostnych pochodzących z 229 obiektów grobowych o zróżnicowanej przynależności kulturowej oraz w niewielkiej części o nieokreślonej chronologii ustalono, że na wielokulturowym cmentarzysku w Kolonii Rychnołocie stan. 1 pochowano ogółem 262 osoby.

Najliczniej reprezentowana w materiałach archeologicznych faza użytkowania badanego cmentarzyska związana jest z działalnością ludności kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich. Uzyskane wyniki dotyczące biostruktury oraz zwyczajów pogrzebowych pozwalają wnioskować, że badana populacja kultury przeworskiej pod wieloma względami wykazuje podobieństwo do populacji z pobliskiego cmentarzyska w Siemiechowie stan. 2 z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich.